

TURUN KAUPPAKORKEAKOULU
Turku School of Economics

RISKINJAKO
VAHINKOVAKUUTUSSOPIMUKSISSA

Yritysjuridiikan pro gradu -tutkielma

Laatija

Jukka-Pekka Aro 12898

Ohjaajat

Professori Raimo Immonen

Professori Matti J. Sillanpää

19.3.2010 Turku

SISÄLLYSLUETTELO

SISÄLLYSLUETTELO.....	2
1 JOHDANTO.....	5
1.1 Tutkimuksen taustoista.....	5
1.2 Aiheen rajaus ja tutkimusongelma	7
1.3 Tutkielman rakenne.....	8
1.4 Tutkielmassa käytettävistä lähteistä	9
2 VAKUUTUSTOIMINNASTA.....	10
2.1 Riskeistä	10
2.1.1 Riskin käsitteestä	10
2.1.2 Eri tavoista vähentää riskiä	11
2.2 Vakuutuksista.....	12
2.2.1 Vakuutuksen määritelmästä	12
2.2.2 Nykyaikaisen vakuutustoiminnan perusteista.....	13
2.2.3 Vakuutuksista riskienhallinnan muotona.....	14
2.3 Vakuutustoiminnasta Suomessa ja sen taloudellisesta merkityksestä	16
2.3.1 Vakuutustoiminnasta Suomessa.....	16
2.3.2 Vakuutustoiminnan taloudellisesta merkityksestä.....	17
3 VAKUUTUSTOIMINNAN JA VAKUUTUSSOPIMUSTEN SÄÄNTELYSTÄ	19
3.1 Vakuutustoiminnan sääntelystä Suomessa.....	19
3.1.1 Vakuutustoimintaa säätelevistä laeista	19
3.1.2 Vakuutustoiminnan valvonnasta Suomessa.....	20
3.2 Vakuutussopimusten sääntelystä.....	21
3.2.1 Sopimusten sääntelystä yleisesti	21
3.2.2 Vakuutussopimusten sääntelystä	23
4 EU-OIKEUDEN VAIKUTUKSESTA RISKINJAKOON	
VAKUUTUSSOPIMUKSISSA	25
4.1 Lyhyesti EU-oikeuden ja kansallisen lainsäädännön suhteesta	25
4.2 KKO:2005:145 esimerkkinä EU-oikeuden vaikutuksesta riskinjakoon	
vakuutussopimuksissa	28
4.2.1 Tapauskuvaus.....	28
4.2.2 Ratkaisun KKO:2005:145 analyysiä.....	30

5	OIKEUSTALOUSTIETEELLINEN NÄKÖKULMA RISKINJAKOON VAKUUTUSSOPIMUKSISSA	35
5.1	Oikeustaloustieteestä.....	35
5.1.1	Markkinatalouden pääpiirteistä.....	35
5.1.2	Markkinatalouden sääntelystä ja sääntelyn perusteista.....	36
5.1.3	Oikeustaloustieteen näkökulmista ja oikeustaloustieteestä Suomessa	37
5.2	Oikeustaloustieteellinen näkökulma riskinjakoon vakuutus- sopimuksissa...	39
5.2.1	Oikeustaloustieteen ja sopimusoikeuden suhteesta	39
5.2.2	Riskinjaosta vakuutus- sopimuksissa oikeustaloustieteen näkökulmasta	41
6	EPÄSELVIEN SOPIMUSEHTOJEN VAIKUTUS RISKINJAKOON VAKUUTUSSOPIMUKSISSA	44
6.1	Sopimusvelvoitteiden määräytymisestä	44
6.1.1	Sopimusvelvoitteiden määräytymisestä sopijapuolten tahdonilmaisun perusteella.....	44
6.1.2	Epäselvistä sopimusehdoista.....	45
6.2	Epäselvistä sopimusehdoista vakuutus- sopimuksissa	47
6.2.1	Vakuutus- sopimukset vakiosopimuksina.....	47
6.2.2	Vakioehtojen vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus- sopimuksissa ...	48
6.3	Epäselvien sopimusehtojen tulkinnasta vakuutus- sopimuksissa	50
6.3.1	Epäselvyyssääntö pääsääntönä.....	50
6.3.2	Oikeuskäytäntöä epäselvistä sopimusehdoista vakuutus- sopimuksissa	51
7	KOHTUUTTOMAT SOPIMUSEHDOT VAKUUTUSSOPIMUKSISSA.....	55
7.1	Kohtuuttomista sopimusehdoista yleisesti	55
7.1.1	Sopimuksen koko sisältö ja osapuolten sopimusehdojen kohtuullisuuden arviointikriteereinä	55
7.1.2	Muut sopimusehtojen kohtuullisuuden arviointiin vaikuttavat seikat	57
7.1.3	Yllättävistä ja ankarista sopimusehdoista	61
7.1.4	Sopimusehtojen kohtuuttomuuden oikeusvaikutuksista	62
7.2	Kohtuuttomien sopimusehtojen vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus- sopimuksissa	65
7.2.1	Kohtuuttomat sopimusehdot vakuutus- sopimuksissa	65
7.2.2	Oikeuskäytäntöä kohtuuttomista sopimusehdoista vakuutus- sopimuksissa.....	67
8	YHTEENVETO JA LOPPUPÄÄTELMIÄ	71

LÄHDELUETTELO.....	74
--------------------	----

1 JOHDANTO

Tämän tutkielman johdannossa tarkastellaan tutkielman tutkimusongelmaa ja keskeisiä lähtökohtia, tutkimuksen taustoja sekä tutkimusaiheen rajausta. Lisäksi tarkastellaan tutkielmassa käytettävää lähdeaineistoa.

1.1 Tutkimuksen taustoista

Tutkielman tarkastelun kohteena on vakuutus sopimukseen liittyvä riskinjako, tarkemmin ottaen sen tarkastelu, mitä riskejä vakuutuksenantaja, käytännössä yleensä vakuutusyhtiö, ottaa kantaakseen kun vakuutus sopimus solmitaan ja mitkä riskit jäävät edelleen vakuutuksenottajan itsensä kannettaviksi. Tämä osapuolten välinen riskinjako on itse asiassa koko vakuutus sopimuksen ydinsisältö. Se, millaisista tapahtumista vakuutuksenottaja saa korvausta ja millaisista ei, määrittelee osapuolten välisen riskinjaon.

Vakuutus sopimukseen sisältyy luonnollisesti runsaasti muitakin sopimusehtoja, jotka koskevat esimerkiksi vakuutusmaksuja ja vakuutus korvauksen maksamiseksi vaadittavaa dokumentaatiota. Nämä sopimusehdot vaikuttavat toki omalta osaltaan sopijapuolten väliseen riskinjakoon, mutta niiden tarkastelu ei ole tutkimusongelman rajauksen vuoksi tämän tutkimuksen ydinaluetta.

Pohdittaessa vakuutuksenottajan ja vakuutuksenantajan välistä riskinjakoa erittäin keskeisessä asemassa ovat siis käytettävät vakuutusehdot, toisin sanoen vakuutus sopimuksen ne ehdot, jotka määrittävät esimerkiksi kyseisen vakuutus sopimuksen piiriin kuuluvat vakuutus tapahtumat ja sen, kuinka vakuutus tapahtumasta maksettavan korvauksen suuruus määräytyy.¹

Ihannetapauksessa vakuutus sopimus määritteli sopimusosapuolten vastuut täysin yksiselitteisesti siten, että esimerkiksi tulkintaerimielisyyksiä sopimusehdoista ei koskaan syntyisi ja vakuutus sopimuksen ehdot olisivat sellaiset, että kumpikin sopijapuoli voisi pitää niitä omalta kannaltaan hyväksyttävänä. Näin sopimuksen tekemiseen ja mahdollisten erimielisyyksien selvittämiseen kuluvat resurssit minimoituisivat. Näitä sopimuksen tekoon ja erimielisyyksien selvittämiseen kuluvia resursseja kutsutaan sopimusoikeudessa transaktiokustannuksiksi.²

Sopimusta valmisteltaessa on kuitenkin yleensä mahdotonta ottaa huomioon kaikkia mahdollisia tilanteita, joihin sopijapuolet saattavat tulevaisuudessa joutua, ainakaan ilman että transaktiokustannukset sopimusta valmisteltaessa karkaisivat käsistä. Ei siis ole lainkaan harvinaista, että sopimuksen tosiasiallisesta sisällöstä syntyy erimielisyyk-

¹ Pentikäinen – Rantala 1995, 71

² Hemmo 2006, 37

siä sopimuksen osapuolten välillä.³ Vakuutus sopimuksissa tämän kaltaisia erimielisyyksiä voi syntyä esimerkiksi silloin, kun pohditaan, kuuluuko jokin asiakkaan kokema vahinko korvattavien vakuutustapahtumien piiriin. Tähän tulkintaproblematiikkaan perehdytään tässä tutkielmassa tarkastelemalla sopimusehtojen epäselvyyden vaikutusta sopimusriskin jakamiseen.

Eräs potentiaalinen riidanaihe sopimusoikeudessa on jonkin sopimusehdon kohtuuttomuus. Sopimusoikeudessa sopimusehdon kohtuuttomuudella tarkoitetaan yleensä sitä, että osapuolten suoritusvelvollisuudet ovat selvästi epätasapainossa.⁴ Vakuutus sopimuksia tarkasteltaessa kohtuuton sopimusehto voi olla kyseessä esimerkiksi silloin, kun korvattavien vakuutustapahtumien joukko on huomattavan suppea verrattuna asiakkaalta kerättäviin vakuutusmaksuihin. Kohtuuttomuuden käsitettä ja oikeusvaikutuksia erityisesti vakuutus sopimuksissa on perusteltua käsitellä tarkemmin, koska sopimusehdon kohtuuttomuuteen vetoaminen on sopimusriidoissa hyvin yleistä ja aiheesta on runsaasti oikeuskäytäntöä.⁵

Oman mielenkiintoisen lisänsä vakuutus sopimusten tarkasteluun tuo se, että ne ovat yleisesti ottaen luonteeltaan vakiosopimuksia, joiden ehdot toinen osapuoli on laatinut yksipuolisesti.⁶ Sopimuksissa on toki yleensä yksilöllisiäkin piirteitä, kuten erilaisia omavastuita, korvauksen ylärajaa tai edunsaajia koskevia määräykset, mutta varsinaiset vakuutusehdot ovat yleensä kaikille vakuutuksenottajille samat. Vakioehtojen liitynnästä sopimukseen, tulkinnasta ja oikeusvaikutuksista on oikeuskirjallisuudessa keskusteltu runsaasti ja niiden merkitys nykyaikaisessa sopimuskäytännössä on hyvin suuri.⁷ Tästä syystä vakuutus sopimusten luonnetta vakiosopimuksina ja tämän vakiosopimusluonteen vaikutuksia riskinjakoon on syytä tarkastella lähemmin.

Tutkielman tarkoitus on tarkastella riskinjakoa vakuutus sopimuksissa paitsi edellä kuvatun sopimusoikeudellisen problematiikan ja suomalaisen oikeuskäytännön valossa, myös oikeustaloustieteellisestä näkökulmasta. Oikeustaloustieteellisen näkökulman ottaminen mukaan tarkasteluun on perusteltua, koska vakuutus sopimukset edistävät, tai ainakin niiden pitäisi edistää, omalta osaltaan taloudellisten voimavarojen tehokasta kohdentumista. Tämä voimavarojen tehokas kohdentuminen puolestaan on oikeustaloustieteen keskeinen tutkimuskohde.⁸

Lisäksi tarkastellaan EU-oikeuden vaikutusta vakuutus sopimusten osapuolten väliin riskinjakoon. EU-oikeus voi vaikuttaa riskinjakoon vakuutus sopimuksissa, jos esimerkiksi jokin direktiivi ohjaa vakuutus sopimuslain tulkintaa eri suuntaan kuin lakia

³ Hemmo 2003a, 575

⁴ Hemmo 2003b, 54

⁵ Ibid, 45

⁶ Pentikäinen – Rantala 1995, 274

⁷ Hemmo 2006, 93–101

⁸ Määttä 2006, 19

säädettäessä on tarkoitettu. Tämä johtuu siitä, että Euroopan Unionin jäsenvaltioiden tuomioistuimilla on velvollisuus ottaa direktiivit huomioon kansallisen oikeuden tulkinnaassa.⁹ Tätä tulkintavaikutusta ja sen merkitystä riskinjakoon vakuutus sopimuksissa tarkastellaan oikeustapauksen KKO:2005:145 tarkastelun yhteydessä. EU-oikeuden vaikutukset suomalaiseen oikeuselämään ovat kuitenkin niin moninaiset, että vaikutusten yksityiskohtainen analysointi on jätettävä tutkielman tutkimusongelman ulkopuolelle.

1.2 Aiheen rajaaminen ja tutkimusongelma

Tämä tutkimus keskittyy tarkastelemaan riskinjakoa vahinkovakuutus sopimuksissa. Vahinkovakuutuksella tarkoitetaan vakuutusta, joka otetaan esimerkiksi tapaturman tai sairauden aiheuttaman menetyksen tai erilaisten omaisuuteen kohdistuneiden vahinkojen korvaamiseksi.¹⁰ Tarkastelun ulkopuolelle jäävät näin esimerkiksi erilaiset pakolliset ja vapaaehtoiset eläkevakuutukset ja työttömyysvakuutus. On syytä huomata, että tämä vahinkovakuutuksen määritelmä on laajempi kuin vakuutus sopimus laissa (28.6.1994/543) käytetty määritelmä, jossa henkilöön ja omaisuuteen kohdistuneet vahingot on erotettu toisistaan.¹¹ Tässä tutkielmassa vahinkovakuutuksella tarkoitetaan laajemman määritelmän mukaisesti sekä henkilöön että omaisuuteen kohdistuneiden vahinkojen varalta otettavia vakuutuksia.

Riskinjakoon vahinkovakuutuksissa vaikuttavat keskeisesti vakuutus kirjassa mainittavat sopimusehdot, kuten vakuutettu omaisuus, vakuutus korvauksen enimmäismäärät ja vakuutus maksut. Yhtä tärkeä osa sopijapuolten välistä riskinjakoa ovat vakuutusehdot, jotka vakuutuksen antaja yleensä antaa vakuutuksen ottajalle painetussa muodossa.¹²

Tarkoitus ei kuitenkaan ole tutkia yksityiskohtaisesti esimerkiksi tietyn vakuutus yhtiön tarjoaman tapaturmavakuutuksen ehtoja, vaan luoda yleiskuva riskinjaosta vahinkovakuutus sopimuksissa vakuutus toiminnan teoriaan ja käytäntöön liittyvän kirjallisuuden, oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön valossa. Näkökulma on siis sekä teoreettinen että käytännöllinen.

Tutkimus keskittyy tarkastelemaan riskinjakoa vakuutus sopimuksissa neljän keskeisen lähestymistavan valossa. Ensimmäinen lähestymistapa on tarkastella vakuutus toiminnan ja vakuutus sopimusten sääntelyä Suomen lakien ja jossain määrin myös EU-oikeuden valossa. Toiseksi tarkastellaan sopimusoikeutta ja erityisesti vakuutus sopimuksia oikeustaloustieteellisestä näkökulmasta. Kolmas lähestymistapa on analysoida

⁹ Ojanen 2006, 55

¹⁰ Vakuutus sanasto 1996, 133 – 134

¹¹ Telaranta 1995, 14 – 15

¹² Pentikäinen – Rantala 1995, 272

epäselvien sopimusehtojen määritelmää ja oikeusvaikutuksia vakuutus sopimuksissa, ja neljänneksi tarkastellaan kohtuuttomia sopimusehtoja vakuutus sopimuksissa. On syytä huomata, että lähestymistavat eivät ole toisistaan irrallisia eivätkä keskenään ristiriidassa, vaan ne ovat erilaisia tapoja tarkastella samaa asiakokonaisuutta.

Tutkimusongelman voi tiivistää seuraaviin kysymyksiin:

- Kuinka vakuutustoiminnan ja vakuutus sopimusten sääntely vaikuttaa riskinjakoon vakuutus sopimuksissa?
- Millainen on oikeustaloustieteellinen näkökulma vakuutus sopimukseen ja riskinjakoon vakuutus sopimuksissa?
- Miten epäselvät sopimusehdot vahinkovakuutus sopimuksissa vaikuttavat riskinjakoon ja kuinka epäselviin ehtoihin on suhtauduttu oikeuskäytännössä?
- Miten kohtuuttomat sopimusehdot vaikuttavat riskinjakoon vahinkovakuutus sopimuksissa?

1.3 Tutkielman rakenne

Tutkielmassa tarkastellaan tutkimusongelmaa edellä mainittujen lähestymistapojen avulla. Kutakin lähestymistapaa pyritään valaisemaan sekä teorian, kuten oikeuskirjallisuuden ja muiden asiantuntijakirjoitusten, että käytännön, kuten korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön, avulla. Sopimusoikeuden ja oikeustaloustieteen yleisiä periaatteita ja keskeisiä käsitteitä käsitellään siinä määrin kuin se on tarpeen tutkimusongelmaan vastaamiseksi. Lisäksi tarkastellaan aiheen kannalta keskeistä lainsäädäntöä.

Ensimmäiseksi tarkastellaan vakuutustoimintaa yleisesti, vakuutustoiminnan merkitystä taloudellisena toimintana ja vakuutustoiminnan ja vakuutus sopimusten sääntelyä. Lisäksi tarkastellaan EU-oikeuden merkitystä perehtymällä erääseen korkeimman oikeuden ratkaisuun. Seuraavaksi tarkastellaan oikeustaloustiedettä ja sen tarjoamaa näkökulmaa sopimusoikeuteen ja sitä kautta vakuutus sopimukseen.

Tämän jälkeen perehdytään epäselviin sopimusehtoihin ja niiden vaikutuksiin. Tässä yhteydessä tarkastellaan lähemmin vakuutus sopimuksia vakiosopimuksina ja vakiosopimusten erityispiirteitä. Seuraavassa osiossa tutustutaan kohtuuttomiin sopimusehtoihin yleisesti, tarkastellaan kohtuuttomia sopimusehtoja vakuutus sopimuksissa ja sopimusehtojen kohtuuttomuuden vaikutuksia vakuutus senottajan ja vakuutus yhtiön väliseen riskinjakoon. Lopuksi esitetään yhteenveto käsitellystä teoreettisesta aineksesta ja oikeuskäytännöstä ja kirjoittajan omia johtopäätöksiä ja tulkintoja.

1.4 Tutkielmassa käytettävistä lähteistä

Tutkimuksen lähdeaineisto koostuu pääasiassa suomalaisesta, tutkimusongelmaan vastaamisessa auttavasta kirjallisuudesta ja suomalaisesta oikeuskäytännöstä, käytännössä korkeimman oikeuden ratkaisuksista. Tutkielmassa käytettävät lähteet voidaan jakaa karkeasti kahteen luokkaan.

Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat oikeustieteellinen kirjallisuus, vakuutusalaä käsittelevä kirjallisuus ja erilaiset tilastot sekä oikeustaloustieteellinen kirjallisuus. Oikeustieteelliset artikkelit tarjoavat alan asiantuntijoiden viimeisimpiä näkemyksiä ja muusta kirjallisuudesta saadaan tietoa aiheen teoreettiseen käsittelemiseen.

Toisen luokan muodostavat erilaiset virallislähteet, kuten tutkielmassa analysoidtavat korkeimman oikeuden ratkaisut, tutkimuksen aihetta käsittelevät lait, tärkeimpänä vakuutuslakia ja laki varallisuus-oikeudellisista oikeustoimista. Lisäksi tarkastellaan lakien esitöitä sen mukaan kuin se on tutkimuskysymykseen vastaamisen kannalta tarpeellista.

Oikeustapausten analysoinnilla valaistaan sitä, millaiseksi riskinjako vakuutus-sopimuksissa on käytännössä muodostunut silloin, kun asiaa on käsitelty korkeimmassa oikeudessa asti. Suurin osa vakuutus-antajan ja asiakkaan välisistä riidoista ratkeaa toki jo ennen asian päättymistä edes käräjäoikeuteen, mutta korkeimman oikeuden ratkaisuja tutkimalla saadaan hyvä käsitys siitä, millaiseksi oikeuskäytäntö on Suomessa vuosien mittaan muotoutunut. Lisäksi oikeuden ratkaisuksista saadaan hyvää tukea oikeustaloustieteelliselle pohdinnalle.

2 VAKUUTUSTOIMINNASTA

Vakuutustoiminta on sekä yhteiskunnallisesti että taloudellisesti hyvin merkittävää toimintaa. Vakuutustoiminta luo yhteiskuntaan taloudellista turvallisuutta ja mahdollistaa sellaisen riskialttiin toiminnan, joka ei ilman vakuuttamismahdollisuutta olisi mahdollista ilman kohtuuttoman suurta riskiä.¹³ Suurimmat monikansalliset vakuutusyhtiöt ovat niin liikevaihtonsa, henkilöstönsä lukumäärän kuin muidenkin taloudellisten tunnuslukujensa puolesta erittäin merkittäviä. Joissakin tapauksissa vakuutusyhtiöt ovat saattaneet kasvaa niin suuriksi, että kansalliset hallitukset katsovat olevansa pakotettuja tukemaan vaikeuksiin joutunutta yhtiötä verovaroilla, koska yhtiön konkurssilla olisi vakavia seurauksia koko kansantaloudelle. Juuri näin tapahtui yhdysvaltalaiselle vakuutusyhtiölle AIG:lle.

Yhdysvaltalaisella American International Groupilla (AIG) oli vuonna 2007 noin 74 miljoonaa asiakasta ja 116 000 työntekijää yhteensä yli 130:ssä maassa maailmanlaajuisesti. Yhtiön liikevaihto vuonna 2007 oli noin 110 miljardia yhdysvaltain dollaria. Myöhemmin yhtiö kuitenkin ajautui vakaviin vaikeuksiin ja joutui turvautumaan veronmaksajien hätäapuun.¹⁴

2.1 Riskeistä

2.1.1 Riskin käsitteestä

Kaikkeen inhimilliseen toimintaan, niin yksittäisten ihmisten kuin yhteisöjenkin toimintaan, sisältyy väistämättä epävarmuutta tulevasta asioiden tilasta. Erilaisia vaaratekijöitä ovat esimerkiksi ihmisiä kohtaavat sairaudet tai tapaturmat tai vaikkapa yrityksen toimitilojen tuhoutuminen tulipalossa. Osa vaaratekijöistä on sellaisia, että ne eivät toteutuessaan aiheuta suurtakaan vahinkoa, kun taas jotkin saattavat toteutuessaan uhata jopa ihmisen henkeä tai esimerkiksi yrityksen toiminnan jatkumista. Näitä vaaratekijöitä kutsutaan riskeiksi.¹⁵

Riskiä voidaan kuvailla myös vahingonvaaraksi tai tappion uhaksi.¹⁶ Tämä kuvaus vastannee melko hyvin yleistä käsitystä riskin merkityksestä. Esimerkiksi uhkapeluri

¹³ Hoppu 1997, 3

¹⁴ American International Group, Inc.

¹⁵ Pentikäinen – Rantala 1995, 61–62

¹⁶ Vakuutussanasto 1996, 94

tietää, tai ainakin hänen tulisi tietää, että uhkapeleihin kuuluu olennaisena osana mahdollisuus hävitä, toisin sanoen hän ymmärtää, että pelatessaan hän ottaa riskin, joka tässä tapauksessa on siis pelaamiseen käytettyjen rahojen menettäminen.

Riskeihin liittyy lisäksi ominaisuus, joka hankaloittaa ihmisten ja yhteisöjen toimintaa, vaikka varsinaista vahinkoa ei sattuisikaan. Riskit vähentävät niille alttiiksi joutuvien turvallisuutta pelkällä olemassaolollaan. Esimerkiksi uuden omakotitalon rakennuttanut yksityishenkilö ottaa yleensä maksukykyensä ja varallisuuteensa nähden hyvin suuren riskin, jos hän joutuu kantamaan esimerkiksi talon palamisesta tai vesivahingosta aiheutuneet taloudelliset vahingot yksin. Pelkästään tällaisia palo- ja vesivahinkoja sattuu Suomessa vuosittain tuhansia.¹⁷ Riski on siis todellinen, ja pelkkä tietoisuus tästä riskistä ja sen toteutumisen vakavista seurauksista voi aiheuttaa hyvinkin vakavaa stressiä ja heikentää siten ihmisen elämänlaatua.

Riskin toteutumisen vahingollisuutta voidaan arvioida kahdesta eri näkökulmasta: suhteessa vahingon kärsineen kykyyn kantaa vahingon seuraukset tai pelkästään vahingon euromääräistä suuruutta tarkastellen. Ensin mainittua tapaa voidaan perustellusti pitää mielekkäämpänä, ja yleensä vahingon merkitystä arvioidaankin vertaamalla sitä vahingon kärsineen kantokykyyn.¹⁸ Miljoonan euron arvoisen teollisuushallin tuhoutuminen tulipalossa on epäilemättä huomattavasti vakavampi vahinko pienyrityksen kuin miljardien eurojen vuotuisen liikevaihdon keräävän suuryrityksen näkökulmasta.

2.1.2 Eri tavoista vähentää riskiä

Riskit eivät potentiaalisesta vakavuudestaan huolimatta yleensä ole luonnonvoimien kaltaisia ihmisen vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella olevia asioita, vaan riskiä voidaan pienentää monin eri tavoin. Ensinnäkin vahingon mahdollisuuksia on yleensä mahdollista torjua ennakolta tai ainakin vähentää toteutuvan vahingon aiheuttamia menetyksiä. Esimerkiksi rakennuksen paloriskiä voidaan vähentää esimerkiksi palo-ovilla ja sprinklerijärjestelmillä.

Riskien toteutumisen aiheuttamia haittoja voidaan vähentää myös varautumalla ennakolta vahinkojen seurauksiin. Yritys voi esimerkiksi varautua tavarantoimittajan toimitushäiriöön pitämällä tuotteita varastossa enemmän kuin välitön tarve vaatisi. Vahinkojen välttämistä ja niiden seurauksiin varautumisesta aiheutuu kuitenkin lähes

¹⁷ Lahikainen 1989, 3

¹⁸ Ibid, 9

aina kustannuksia. Yksilöiden ja yhteisöjen tehtäväksi jääkin sen määrittäminen, kuinka laajoihin toimiin riskien vähentämiseksi on mielekästä ryhtyä.¹⁹

Joissakin tapauksissa riski on mahdollista välttää kokonaan pidättäytymällä riskin aiheuttavasta toiminnasta. Yksityishenkilö voi esimerkiksi välttää autoilun aiheuttamat riskit siirtymällä joukkoliikenteen käyttäjäksi ja yritys voi välttää tiettyyn maantieteelliseen alueeseen liittyvät riskit yksinkertaisesti siten, että se pidättäytyy toimimasta kyseisellä alueella. Käytännössä riskin välttäminen kokonaan on kuitenkin usein mahdotonta tai toiminnan potentiaaliset hyödyt arvioidaan riskejä suuremmiksi, jolloin riskin välttäminen rajoittuu normaaliksi varovaisuudeksi ja huolellisuudeksi.²⁰

2.2 Vakuutuksista

2.2.1 Vakuutuksen määritelmästä

Monenlaisia riskejä on mahdollista siirtää toisen kannettavaksi sopimuksella. Vakuutuksella tarkoitetaan sopimusta, jossa toinen osapuoli, vakuutuksenantaja, sitoutuu vastaamaan vahingoista, jotka aiheutuvat vakuutetulle ja jotka johtuvat sellaisen riskin toteutumisesta, jota varten vakuutus on otettu. Vakuutuskorvauksen määrä voi olla kiinteä tai se voi riippua aiheutuneen vahingon suuruudesta. Lisäksi aiheutunut vahinko korvataan joko osittain tai kokonaan sopimuksesta riippuen. Vastineeksi vakuutuksenottaja suorittaa vakuutuksenantajalle vakuutusmaksun. Vakuutussopimuksessa on siis kolme osapuolta: vakuutuksenantaja, vakuutuksenottaja ja vakuutettu.²¹ Vakuutuksenottaja ja vakuutettu voivat olla sama oikeushenkilö, mutta on hyvin tavallista, että vakuutuksenottaja ja vakuutettu eivät ole sama oikeushenkilö. Tällainen tilanne on käsillä esimerkiksi silloin, kun vanhemmat ottavat vakuutuksen lapsensa sairastumisen varalle.

Vakuutustoiminnassa on kysymys riskin jakamisesta ja tasaamisesta: samalle tai samankaltaiselle vaaralle alttiina olevat jakavat riskin keskenään siten, että jokainen suorittaa määrätyn maksun ja näin kertyneistä varoista korvataan yhdelle tai useammalle aiheutunut vahinko. Käytännössä tietynlaiselle vaaralle alttiit eivät kykene sopimaan keskenään riskinjaosta, vaan tätä toimintaa hoitavat vakuutusyhtiöt ja -yhdistykset, jotka huolehtivat vakuutusmaksujen keräämisestä ja korvausten maksamisesta. Toisin sanoen

¹⁹ Pentikäinen – Rantala 1995, 95–96

²⁰ Lahikainen 1989, 9

²¹ Vakuutussanasto 1996, 137

vakuutusyhtiö tai vakuutusyhdistys sopii vahingonvaarassa olevan kanssa sopimuksen, jossa määritellään, millä ehdoilla ja millaista maksua vastaan vakuutuksenantaja ottaa kantaakseen sopimuksessa yksilöidyn riskin.²²

Vakuutustoiminta kohdistuu aina jossain määrin epävarmaan tulevaisuuteen. Sopimus, jolla sovitaan jo sattuneen vahingon korvaamisesta, ei siis ole vakuutustoimintaa. Sen sijaan sopimus, jolla vakuutusyhtiö sitoutuu suorittamaan korvausta vakuutetun perillisille tämän kuoltua, on vakuutustoimintaa, koska sinänsä varman tapahtuman ajankohta ei ole etukäteen tiedossa.²³

Vakuutustoimintaa ei myöskään tule sekoittaa vedonlyöntiin, vaikka sekä vakuutustoiminta että vedonlyönti kohdistuvat epävarmoihin tulevaisuuden tapahtumiin. Vedonlyönti illan jääkiekko-ottelun lopputuloksesta ei ole vakuutustoimintaa, koska kysymyksessä ei ole riskin jakaminen muiden vedonlyöjien kanssa vaan päinvastoin tietoinen riskin ottaminen.²⁴

Vakuutustoiminta poikkeaa tavanomaisesta kaupankäynnistä monin eri tavoin. Kenties tärkein ero esimerkiksi irtaimen esineen kauppaan on sopimuskohteen abstraktius: asiakas alkaa vakuutussopimuksen solmimisen jälkeen maksaa vakuutusmaksuja, mutta hän ei vielä tässä vaiheessa tiedä, tuleeko hän koskaan saamaan mitään konkreettista vastinetta vakuutusmaksujaan vastaan. Vakuutuskorvauksen saaminenhan perustuu vakuutustapahtuman sattumiseen, ja jos vahinkoa ei koskaan satu, asiakas ei saa rahatai tavarakorvausta.²⁵

Vakuutukset poikkeavat monista muista hyödykkeistä myös siten, että niiden vertaileminen saattaa olla hyvin haastavaa. Vakuutusehdot ovat pitkiä ja monimutkaisia, joten huolellinen tutustuminen yhteenkin vakuutukseen ja sen tarjoamaan vakuutusturvaan voi olla hyvin työlästä. Lisäksi vakuutusten vertailua saattavat vaikeuttaa eri vakuutusyhtiöiden käyttämien vakuutusehtojen erilainen rakenne ja terminologia.²⁶

2.2.2 Nykyaikaisen vakuutustoiminnan perusteista

Riskin käsitteeseen kuuluu sen toteutumista koskeva sattumanvaraisuus, joka voi liittyä siihen, tapahtuuko vahinko ylipäätään ja siihen, kuinka suuria menetyksiä vahinko toteutuessaan aiheuttaa.²⁷ Terveellä pohjalla oleva vakuutustoiminta ei kuitenkaan

²² Hoppu 1997, 1

²³ Ibid, 2

²⁴ Antila et al., 22

²⁵ Kuronen 2004, 21

²⁶ Norio-Timonen 1997, 311

²⁷ Pentikäinen – Rantala 1995, 66

perustu arvailuille epävarmoista tulevaisuuden tapahtumista, vaan päinvastoin tarkkaan menneisyyden tutkimiseen.

Vakuustoitinnassa riskin mittaaminen perustuu tilastoihin riskeistä ja niiden toteutumisesta. Tapahtuneiden vahinkojen, esimerkiksi tulipalojen, määrä vaihtelee tietenkin vuodesta toiseen, mutta tarkastelemalla tilastoja usean vuoden ajalta voidaan matemaattisesti muodostaa keskiarvolukuja, jotka kuvaavat riskin suuruutta. Näitä lukuja puolestaan käytetään määrittäessä kerättäviä vakuutusmaksuja ja arvioitaessa tulevia vastuita.²⁸

Vakuustoitinta perustuu todennäköisyydelle, että kaikki riskit eivät toteudu samanaikaisesti. Kaikkien riskien samanaikainen toteutuminen on hyvin epätodennäköistä, jos vakuutettuja kohteita on riittävän paljon. Näin yhdelle vakuutuksen kohteelle sattunut vahinko voidaan korvata kaikilta vakuutusnottajilta kerätyillä vakuutusmaksuilla. Lyhyellä aikavälillä kerätyt vakuutusmaksut ja maksetut vakuutusmaksut saattavat olla suuressakin epätasapainossa, mutta pitkällä aikavälillä vakuutusmaksujen ja vakuutuksesta maksettavien korvausten pitäisi olla tasapainossa, ottaen lisäksi huomioon vakuutusten hoitokustannukset, kuten henkilöstökulut. Vakuutusnottajia koskevat lisäksi erilaiset vakavaraisuussäännökset, joilla pyritään turvaamaan vakuutusnottajan kyky maksaa vakuutussopimukseen perustuvat korvaukset yllättävissäkin olosuhteissa.²⁹

2.2.3 *Vakuutuksista riskienhallinnan muotona*

Riskienhallinnalla tarkoitetaan systemaattista menetelmää, jolla pyritään varautumaan riskitilanteisiin. Siihen kuuluu neljä vaihetta, jotka ovat riskien tunnistaminen, riskien arvioiminen, suojatoimenpiteiden suunnittelu ja suunnitelman hyväksyminen.³⁰ Edellä kuvattujen, sinänsä hyvin käyttökelpoisten ja yleisten riskinvähentämiskeinojen lisäksi on olemassa muitakin keinoja hallita riskejä.

Hyvin monenlaisten vahinkojen varalta on mahdollista ottaa vakuutus. Osa vakuutuksista on lakisääteisiä, toisin sanoen vakuutuksen ottaminen perustuu laissa säädettyyn velvollisuuteen. Yrityksellä esimerkiksi on velvollisuus vakuuttaa työntekijänsä työtatapaturmien varalta. Näin osa yritystoiminnan ihmisille aiheuttamista riskeistä on vakuutusturvan piirissä pelkästään lakien mukaan toimimalla. Lisäksi lakisääteisten vakuutusten sisällöstä on säädetty lailla. On jopa mahdollista, että vakuutuksesta ei edes

²⁸ Ibid, 66–68

²⁹ Hoppu – Hemmo 2006, 2

³⁰ Pentikäinen – Rantala 1995, 99. On syytä todeta, että Pentikäinen ja Rantala tarkoittavat riskienhallinnalla yrityksen riskienhallintaa. Ei kuitenkaan liene estettä soveltaa kuvattua riskienhallintaprosessia soveltuvin osin myös yksityishenkilön päätöksentekoprosessiin.

tehdä varsinaista sopimusta, vaan oikeus etuuksiin syntyy suoraan lain nojalla. Tällaisia vakuutusturvaa antavia lakeja ovat esimerkiksi kansaneläkelaki (11.5.2007/568) ja sairausvakuutuslaki (21.12.2004/1224).³¹

Merkittävä osa vakuutuksista on kuitenkin vapaaehtoisia. Vapaaehtoisten vakuutusten kenties tärkein tunnusmerkki on se, että niiden ottaminen ei perustu laissa säädettyyn velvollisuuteen vaan vakuutuksenottajan omaan harkintaan eikä niiden sisällöstä ole säädetty laissa.³²Laki ei esimerkiksi velvoita yritystä ottamaan vakuutusta toimitiloissaan sattuvan tulipalon varalle, vaan yritys voi oman harkintansa ja riskienhallintaan liittyvien toimintatapojensa mukaan itse päättää, mitä riskejä vastaan se haluaa suojautua vakuutuksilla.

Vakuutuksen sisältö on myös ainakin periaatteessa varsin vapaasti sovittavissa vakuutuksenottajan ja vakuutuksenantajan välillä. Tavallisempaa kuitenkin on, että vakuutussopimuksen ehdot ovat vakuutuksenantajan laatimat.³³Vakuutusehdot ovat tyypillisesti niin sanottuja vakioehtoja, jotka on painettu esimerkiksi erilliseen vihkoseen ja joita sovelletaan kaikkiin kyseisen vakuutustyyppin asiakkaisiin.³⁴Vakuutuksenottajan päätäntävaltaan jää tällöin lähinnä se, suostuuko hän tarjottuihin ehtoihin vai pyrkiikö hän löytämään itselleen edullisemmat sopimusehdot kilpailevalta vakuutuksenantajalta tai jättääkö hän kyseisen riskin kokonaan vakuuttamatta.³⁵

Kustannusten kannalta kysymys on siitä, kuinka saavutetaan pienin mahdollinen riskien toteutumisesta aiheutuneiden vahinkojen ja vahinkojen välttämisestä aiheutuneiden kustannusten yhteissumma. Toisin sanoen rationaalisesti toimiva henkilö pohtii, minkä riskien varalta kannattaa ottaa vakuutus, mitkä riskit hän jättää omalle vastuulleen ja kuinka laajoihin toimiin potentiaalisten vahinkojen ehkäisemiseksi ja pienentämiseksi on järkevää ryhtyä.³⁶

³¹Hoppu 1997, 18

³²Vakuutussanasto 1996, 150

³³Pentikäinen – Rantala 1995, 274

³⁴Ibid, 272

³⁵Wilhelmsson 1995, 32

³⁶Pentikäinen – Rantala 1995, 96

2.3 Vakuutustoiminnasta Suomessa ja sen taloudellisesta merkityksestä

2.3.1 Vakuutustoiminnasta Suomessa

Ensimmäiset suomalaiset vakuutusyhtiöt perustettiin jo 1800-luvulla, joten vakuutustoiminnalla on Suomessakin pitkät perinteet. Aluksi vakuutusyhtiöt keskittyivät pääasiassa tietyille maantieteellisille alueille tai tietentyyppisten vahinkojen vakuuttamiseen. Myöhemmin kehitys on kuitenkin johtanut niin sanottuihin yleisyhtiöihin, jotka toimivat koko maassa ja tarjoavat vakuutuksia monentyyppisten vahinkojen varalta.³⁷ Esimerkkinä monipuolisesta vakuutustuotteiden valikoimasta mainittakoon tässä yhteydessä kotivakuutus, jolla voidaan suojata yksityishenkilön ja hänen perheensä omaisuutta erittäin laajasti siten, että kaikki vakuutettu omaisuus käy ilmi yhdestä ja samasta vakuutuskirjasta. Kotivakuutukseen sisältyy yleensä myös oikeusturva- ja vastuuvakuutus. Tällaisilla yhdistelmävakuutuksilla pyritään kattamaan koko vakuutustarve mahdollisimman täydellisesti.³⁸

Kaikki Suomessa toimivat vakuutusyhtiöt eivät edellä mainitusta huolimatta suinkaan tarjoa kaikenlaisia vakuutuksia, vaan osa yhtiöistä keskittyy vain tietentyyppisten vakuutusten tarjoamiseen tai tietynlaisen asiakaskunnan palvelemiseen. Esimerkiksi Keskinäinen Eläkevakuutusyhtiö Etera keskittyy tarjoamaan vain eläkevakuutukseen liittyviä palveluita työntekijöille ja yrittäjille.³⁹ Toisaalta esimerkiksi Keskinäinen vakuutusyhtiö Tapiolan toimialaan kuuluvat kaikki vapaaehtoiset ja lakisääteiset vahinkovakuutukset.⁴⁰ Lisäksi Tapiola-Ryhmään kuuluvat muun muassa eläkevakuutuksia ja henkivakuutuksia tarjoavat keskinäiset vakuutusyhtiöt.⁴¹ Eri vakuutusyhtiöiden tarjoamat palvelut eivät kuitenkaan ole tämän tutkielman tutkimusongelman kannalta keskeisiä kysymyksiä, vaan edellä mainittujen esimerkkien on tarkoitus valottaa vakuutustoiminnan monipuolisuutta Suomessa.

³⁷ Ibid, 29–30

³⁸ Ibid, 502–504

³⁹ Keskinäinen Eläkevakuutusyhtiö Etera

⁴⁰ Keskinäinen vakuutusyhtiö Tapiola

⁴¹ Tapiola-Ryhmä

2.3.2 *Vakuutustoiminnan taloudellisesta merkityksestä*

Vakuutustoiminnan taloudellisen merkityksen valaiseminen voidaan aloittaa tarkastelemalla eräitä Suomessa toimivien vakuutusyhtiöiden toimintaan liittyviä lukuja. Vuonna 2007 Suomessa toimi 108 vahinkovakuutustoimintaa harjoittavaa vakuutuslaitosta. Näiden vakuutuslaitosten vahinkovakuutuksista keräämät vakuutusmaksut olivat vuonna 2007 yli 3 miljardia euroa. Henkivakuutuksia ja lakisääteistä eläkevakuutusta tarjoavia vakuutuslaitoksia oli vuonna 2007 lukumääräisesti huomattavasti vähemmän kuin vahinkovakuutustoimintaa harjoittavia vakuutusyhtiöitä, mutta niiden keräämät vakuutusmaksutulot olivat myös hyvin merkittäviä: henkivakuutusyhtiöillä lähes kolme miljardia euroa ja eläkevakuutusyhtiöillä yli yhdeksän miljardia euroa.⁴²

Vakuutusmaksutuloilla mitattuna suurimpia vahinkovakuutusyhtiöitä vuonna 2007 olivat If vahinkovakuutus, Vahinko-Pohjola ja Vahinko-Tapiola. Jokainen näistä yhtiöistä keräsi kyseisenä vuonna yli 500 miljoonaa euroa vakuutusmaksutuloina.⁴³Toisaalta If vahinkovakuutus maksoi vuonna 2007 korvauksia lähes 600 miljoonaa euroa ja Vahinko-Pohjola ja Vahinko-Tapiola kumpikin lähes 500 miljoonaa euroa.⁴⁴Vakuutustoiminta on siis jo pelkästään kerättyjen vakuutusmaksujen ja asiakkaille maksettujen vakuutuskorvausten valossa varsin merkittävää taloudellista toimintaa. Vailla merkitystä ei ole myöskään vakuutustoiminnan työllistävä vaikutus: vakuuttaminen on palveluelinkeino, joka tarvitsee varsin runsaasti työvoimaa.⁴⁵Esimerkiksi Tapiola-Ryhmällä oli vuonna 2008 yli 3000 työntekijää⁴⁶, joten koko alan työllistävä vaikutus on huomattava.

Vakuutustoiminnan taloudellinen merkitys ei kuitenkaan rajoitu pelkästään sinänsä varsin merkittäviin kerättäviin vakuutusmaksuihin, maksettuihin korvauksiin ja alan työllistävään vaikutukseen. Kappaleen alussa todettiin jo, että vakuutustoiminta luo yhteiskuntaan taloudellista turvallisuutta ja tekee mahdolliseksi sellaisen riskialttiin toiminnan, jota ei ilman vakuuttamismahdollisuutta välttämättä voitaisi toteuttaa ollenkaan. Lisäksi vakuutustoiminta vaikuttaa vahinkoja estävästi ja vähentävästi: vakuutukseen sisältyy hyvin usein ehtoja, jotka tähtäävät vahinkojen estämiseen. Vakuutuskohteeseen saatetaan esimerkiksi vaatia asennettavaksi sammutusjärjestelmä. Vakuutusyhtiöt myös antavat vahinkojen estämiseen tähtävästä neuvontaa.⁴⁷Asiakkaan motivaatio ehkäistä vahinkojen syntymistä perustuu siihen, että hän saa korvausta vakuutuksesta

⁴² Vakuutusyhtiöt 2007, 7

⁴³ Ibid, 24

⁴⁴ Ibid, 26

⁴⁵ Pentikäinen – Rantala 1995, 92

⁴⁶ Tapiolan yhteiskuntavastuuraportti 2008, 5

⁴⁷ Hoppu 1997, 3

vain, jos voidaan näyttää toteen, että omaisuuden suojelemisesta annettuja ohjeita on noudatettu.⁴⁸

Vakuutustoiminta vaikuttaa talouteen myös välillisesti. Ilman vakuutuksien olemassaoloa yritys toisensa jälkeen menisi konkurssiin jonkin onnettomuuden, esimerkiksi tulipalon, vuoksi. Tässä tilanteessa yrityksille luottoja myöntävät tahot kärsisivät suuria luottotappioita, mikä väistämättä näkyisi lainoista perittävien korkojen nousemisena.⁴⁹ Vakuutusyhtiöt ovat myös hyvin merkittäviä sijoittajia, jotka hallinnoivat jopa miljardien eurojen arvoisia sijoitussalkkuja. Esimerkiksi Vahinko-Tapiolalla oli vuonna 2007 muiden sijoitusten ohella kiinteistösijoituksia lähes 200 miljoonan euron arvosta ja osakesijoituksia lähes 600 miljoonalla eurolla.⁵⁰

⁴⁸ Kuronen 2004, 22

⁴⁹ Pentikäinen – Rantala 1995, 94

⁵⁰ Vakuutusyhtiöt 2007, 34–37. Tarkoitus ei ole tässä yhteydessä yrittää antaa kattavaa kuvaa Suomessa toimivien vakuutusyhtiöiden taloudellisen toiminnan laajuudesta, vaan antaa yksittäisiä, suuntaa antavia esimerkkejä. Vakuutusyhtiöiden vakuutusmaksutuloista, maksetuista vakuutuskorvauksista ja muista vastaavista seikoista saa kätevästi lisätietoja esimerkiksi tässä alaviitteessä mainitusta lähteestä.

3 VAKUUTUSTOIMINNAN JA VAKUUTUSSOPIMUSTEN SÄÄNTELYSTÄ

Yleisperiaatteena Suomen, ja länsimaisten yhteiskuntien yleisemminkin, oikeusajattelussa on sopimusvapauden korostaminen. Toisin sanoen länsimaisessa yhteiskunnassa yksilöt saavat lähtökohtaisesti itse päättää, minkälaisia sopimuksia ja minkä sopimus-kumppanin kanssa he solmivat. Toinen yleinen ajattelutapa on taloudellinen toiminta-vapaus, johon kuuluu esimerkiksi elinkeinovapaus, toisin sanoen oikeus ansaita elan-tonsa valitsemaansa ammattia harjoittamalla.⁵¹

Yleisestä sopimusvapauden periaatteesta on kuitenkin liberaaleimmissakin talous-järjestelmissä poikkeuksia. Hyvin yleinen peruste täydellisestä sopimusvapaudesta poikkeamiselle on sopimuksen osapuolten tosiasiallinen asema. Heikommassa asemassa niin tiedollisesti kuin sopimusteknisesti olevaa osapuolta, yleensä siis kuluttajaa, suoja-taan pakottavilla laeilla, joiden määräyksistä ei voida pätevästi poiketa kuluttajan vahingoksi.⁵² Myös elinkeinovapaudesta on lukuisia poikkeuksia, joista yksi on vakuu-tustoiminnan harjoittamisen luvanvaraisuus.⁵³ Kuka tahansa ei siis voi perustaa vakuutusyhtiötä ja alkaa harjoittaa vakuutustoimintaa.

3.1 Vakuutustoiminnan sääntelystä Suomessa

3.1.1 Vakuutustoimintaa säätelevistä laeista

Merkittävin vakuutustoimintaa säätelevä laki Suomen lainsäädännössä on vakuutusyh-tiölaki (18.7.2008/521).⁵⁴ Lisäksi vakuutuksenantajien toimintaedellytyksiä säädellään ainakin vakuutusyhdistyslaissa (31.12.1987/1250).⁵⁵ Vakuutusyhtiölaki säätelee vakuutusyhtiöiden toimintaa osittain erittäin yksityiskohtaisesti, ja siihen sisältyy muun muassa tarkkoja määritelmiä siitä, millä edellytyksillä vakuutusyhtiölle voidaan myön-tää toimilupa ja millaista toimintaa vakuutusyhtiö saa ja ei saa harjoittaa.

Esimerkiksi lain 2 luvun 3 §:ssä säädetään toimiluvan hakemisesta vakuutustoimin-taan. Lainkohdan mukaan toimilupa on haettava Vakuutusvalvontavirastolta, ja siihen sisältyy tarkka luettelo hakemuksen sisällölle asetetuista vaatimuksista. Kyseinen

⁵¹ Hemmo 2003a, 70

⁵² Ibid, 71–74

⁵³ Pentikäinen – Rantala 1995, 172

⁵⁴ Ibid, 168

⁵⁵ Telaranta 1995, 16

lainkohta on siinä mielessä vanhentunut, että Vakuutusvalvontavirasto-nimistä virastoa ei enää ole, vaan sen tehtävät ovat 1.1.2009 alkaen siirtyneet Finanssivalvonnalle.⁵⁶ Vakuutusyhtiölain 1 luvun 13 §:ssä kuitenkin todetaan, että viittauksella Vakuutusvalvontavirastoon tarkoitetaan viittausta Finanssivalvontaan, joten lain huolellisella lukemisella epäselvyyksiä valvovasta viranomaisesta ei pitäisi tulla.

Myös osakeyhtiölailla (21.7.2006/624) on oma merkityksensä vakuutusyhtiöiden toiminnan sääntelyssä. Vakuutusyhtiölain 1 luvun 2 §:ssä todetaan, että vakuutusyhtiöihin sovelletaan osakeyhtiölakia siten, kuin vakuutusyhtiölaissa tarkemmin säädetään. Saman pykälän 3 kohdassa todetaan, että vakuutusyhtiöihin ei sovelleta osakeyhtiölain 1 lukua.

3.1.2 Vakuutustoiminnan valvonnasta Suomessa

Vakuutustoiminta on suuressa osassa maita ollut aluksi varsin sääntelemätöntä, mikä on johtanut alan varsin ripeään kehitykseen ja monipuolistumiseen. Sääntelyn ja valvonnan puute on kuitenkin monissa tapauksissa johtanut lieveilmiöihin, kuten vakuutusyhtiön kyvyttömyyteen vastata kaikista velvoitteistaan. Valtiot ovat reagoineet näihin epäkohtiin säätämällä erilaisista valvontatoimenpiteistä, joilla pyritään ehkäisemään esimerkiksi vakuutuslaitosten maksukyvyttömyyttä.⁵⁷ Myös Suomessa vakuutustoiminta on varsin tarkasti valvottua.

Vakuutusyhtiölain 25 luvussa säädetään Vakuutusvalvontaviraston, nykyisin siis Finanssivalvonnan, valvontatehtävistä. Luvun 1 §:ssä säädetään Vakuutusvalvontaviraston tehtävistä. Saman lainkohdan mukaan näitä tehtäviä ovat vakuutusyhtiöiden toiminnan lainmukaisuuden ja hyvän vakuutustavan mukaisen toiminnan valvominen. Erityistä huomiota tulee kiinnittää vakuutusyhtiöiden vakavaraisuuteen ja hallinnointi- ja ohjausjärjestelmiin. Lisäksi Vakuutusvalvontavirasto valvoo lainkohdan mukaan vakuutusyhtiöiden markkinointia ja sopimusehtojen käyttöä.

Hyvää vakuutustapaa ei ole määritelty missään laissa yksityiskohtaisesti, vaan se on vakiintuneesti vakuutusosalalla käytettävä käsite, joka on muokkautunut käytännön kokemuksista. Hyvällä vakuutustavalla tarkoitetaan vakuutusyhtiön toimintaa, joka on sekä muodollisesti lainmukaista että eettisesti kestävä, oikeudenmukaista ja kohtuullista.⁵⁸

Finanssimarkkinoilla toimivat yritykset tarvitsevat toiminnalleen toimiluvan. Toimilupa voidaan myöntää vain yhteisölle, ei siis luonnolliselle henkilölle. Toimialasta riip-

⁵⁶ Tietoa Finanssivalvonnasta

⁵⁷ Pentikäinen – Rantala 1995, 171

⁵⁸ Finanssialan keskusliitto: yhteiskuntavastuu

puen näitä toimilupia myöntävät Finanssivalvonta, valtiovarainministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö ja valtioneuvosto. Vakuutustoimintaan liittyvät toimiluvat myöntää siis Finanssivalvonta. Lisäksi Finanssivalvonta vastaa toimilupien myöntämisestä muun muassa luottolaitoksille ja sijoituspalveluyrityksille.⁵⁹

Finanssivalvonta vastaa, kuten edellä jo todettiin, myös vakuutusyhtiöiden toiminnan valvonnasta. Finanssivalvonnalla on muun muassa oikeus tehdä valvottaviin yrityksiin tarkastuksia, saada valvonnan kannalta tarpeelliset asiakirjat ja olla läsnä valvottavan päätös- ja hallintovaltaa käyttävien elinten kokouksissa. Finanssivalvonnalla on myös oikeus asettaa valvottavaan yritykseen asiamies tiettyjen edellytysten täyttyessä ja tarvittaessa jopa peruuttaa valvottavan toimilupa tai rajoittaa toimiluvan mukaista toimintaa.⁶⁰

3.2 Vakuutus sopimusten sääntelystä

3.2.1 Sopimusten sääntelystä yleisesti

Kuten luvun alussa jo lyhyesti mainittiin, sopimusvapaus on vaihdantajärjestelmän keskeinen kulmakivi länsimaisissa yhteiskunnissa. Sopimusvapaudella on hyvin läheinen yhteys muihin taloudellisen toiminnan vapauden muotoihin, kuten elinkeinonvapauteen ja liikkeenperustamisvapauteen: ilman vapautta solmia halutunlaisia sopimuksia myöskään elinkeinonvapaus ei toteutuisi. Viime vuosikymmeninä pohjoismaissa on kuitenkin kavennettu sopimusvapautta joiltakin osin.⁶¹

Sopimusvapauden korostaminen liittyy läheisesti liberaaliin yhteiskuntakäsitykseen, jonka mukaan yksilöt ovat itse oman elämänsä parhaita asiantuntijoita ja saavuttavat omien valintojensa avulla parhaan mahdollisen lopputuloksen niin itsensä kuin koko yhteiskunnankin kannalta. Tätä käsitystä on kuitenkin kritisoitu, koska täydellisen sopimusvapauden puolesta esitetyt argumentit perustuvat virheellisille oletuksille. Oikeassa elämässä sopijapuolet eivät useinkaan ole tiedollisesti ja taidollisesti tasarvoisia, ja nykyaikaisessa oikeusajattelussa pyritään rajoittamaan vahvemman osapuolten mahdollisuutta hyötyä epäasiallisesti paremmasta asemastaan. Toisin sanoen sopimuksen sisältö vapautta on rajoitettu.⁶² Tätä sopimusvapauden kaventamista, toisin sanoen sopimustoiminnan ohjailua lainsäädännön keinoin, on tulkittu siten, että sopi-

⁵⁹ Finanssivalvonta: Toimiluvat ja rekisteröinti

⁶⁰ Finanssivalvonta: Toimivalta ja valtuudet

⁶¹ Hemmo 2006, 61

⁶² Hemmo 2003a, 70–72

musoikeuskin olisi muuttunut vastaamaan hyvinvointivaltioajattelun käsitystä oikeudesta.⁶³

Tämä tulkinta on kenties hieman pitkälle menevä, mutta ei kuitenkaan aivan perusteeton. Sopimusvapauden rajoituksilla pyritään yleensä heikommassa asemassa olevan sopijapuolen etujen turvaamiseen. Esimerkiksi kuluttajansuojalainsäädäntö on suurelta osin sellaista, että säännöksistä poikkeaminen on sallittua vain kuluttajan eduksi. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että sopimusehto, joka poikkeaa lain säätämistä minimaatimuksista kuluttajan vahingoksi, on pätemätön.⁶⁴

Asiantuntemukseltaan ja neuvotteluvoimaltaan eriarvoiset sopijapuolet yritetään siis lainsäädännön keinoin saattaa samalle viivalle sopimusta solmittaessa. Hieman samantyyppistä ajattelua edustaa edellä mainittu hyvinvointivaltioajattelu, jonka mukaan heikosti toimeentulevista tulee huolehtia.⁶⁵ Esimerkiksi kotitalouksien välisiä tuloeroja pyritään oikeudenmukaisuuden nimissä tasaamaan progressiivisella tuloverolla, jolloin suurempituloiset maksavat tuloistaan suuremman osan veroa.⁶⁶ Se, kuinka oikeudenmukaista ja taloudellisesti tehokasta tämä tuloerojen taseus tosiasiasa on, ei kuitenkaan kuulu tämän tutkielman aihepiiriin, joten asian tarkempi tarkastelu ei ole tässä yhteydessä perusteltua.

Sopimusvapautta rajoitetaan siis Suomen lainsäädännössä monin tavoin. Sopimus-toimintaa sääntelevistä laeista yleisluonteisin on laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista (13.6.1929/228), josta käytetään yleisesti nimitystä oikeustoimilaki. Laki on luonteeltaan yleislaki, joka säätelee kaikentyyppisiä sopimuksia.⁶⁷ Suurta osaa eri sopimustyypeistä säädellään kuitenkin omissa erityislaeissaan. Nämä erityislait säätelevät erityisesti sopimusvelvoitteiden sisältöä ja niiden laiminlyönnin seurauksia, joita oikeustoimilaissa ei käsitellä. Se, sovelletaanko sopimukseen jotakin erityislakia vai jääkö kyseinen sopimus yleisen sääntelyn piiriin, ei ole aina täysin yksiselitteistä. Sopimus oikeudellisten erityislakien alussa onkin yleensä kyseisen lain soveltamisalaa määritteleviä säännöksiä.⁶⁸

Näitä erityislakeja on säädetty hyvin monille taloudellisen toiminnan aloille. Esimerkkeinä voidaan mainita kuluttajansuojalaki (20.1.1978/38) ja vakuutus sopimus laki (28.6.1994/543), joita käsitellään tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Huomionarvoista näissä esimerkkeinä mainituissa laeissa on, että kummankin lain ensimmäisessä pykälässä kuvataan edellä kerrotulla tavalla kyseisen lain soveltamisalaa.

⁶³ Häyhä 1996, 2

⁶⁴ Hemmo 2003a, 72–73

⁶⁵ Hemmo 2006, 34

⁶⁶ Määttä 2006, 33

⁶⁷ Hemmo 2003a, 570

⁶⁸ Ibid, 570–571

3.2.2 Vakuutusopimusten sääntelystä

Tärkein vakuutusopimuksia sääntelevä laki on vakuutusopimuslaki (VakSopL). Erityislakina se on ensisijaisessa asemassa vakuutusopimusten sääntelyssä.⁶⁹ Lakia sovelletaan henkilövakuutukseen ja vahinkovakuutukseen. Henkilövakuutuksella tarkoitetaan laissa vakuutusta, jonka kohteena on luonnollinen henkilö. Tällaisia vakuutuksia ovat henkivakuutus, tapaturmavakuutus ja sairausvakuutus. Vahinkovakuutuksella puolestaan tarkoitetaan varallisuusvahingon aiheuttaman menetyksen varalta otettavaa vakuutusta. Vakuutusopimuslaki ei, kuten sen 1 §:n 2 momentissa todetaan, koske lakisääteisiä vakuutuksia, joilla tarkoitetaan sellaisia vakuutuksia joiden ottaminen perustuu lakiin. Tällaisia lakeja ovat esimerkiksi jo edellä mainitut kansaneläkelaki sairausvakuutuslaki.⁷⁰

Lain 3 §:ssä säädetään säädösten pakottavuudesta. 3 §:n 1 momentissa todetaan, että sopimusehto, joka poikkeaa lain säännöksistä muun vakuutetun tai vakuutuskorvaukseen oikeutetun vahingoksi, on mitätön. Lakia säädettyäessä on siis ilmeisesti katsottu, että vakuutusopimusta solmittaessa vakuutuksenantaja on neuvotteluasemaltaan vahvempi osapuoli. Heikomman osapuolen, tässä tapauksessa vakuutetun tai muun vakuutuskorvaukseen oikeutetun, aseman turvaamiseksi laki on säädetty pakottavaksi.⁷¹

Jos vakuutusopimuksen ehto poikkeaa lain säännöksistä vakuutetun tai vakuutuskorvaukseen oikeutetun hyväksi, se on mitätön. Kyseisestä lainkohdasta seuraa, ettei vakuutusopimukseen voida ottaa määräystä, joka saattaisi vakuutetun tai muun vakuutuskorvaukseen oikeutetun epäedullisempaan asemaan kuin laissa säädetään. Sen sijaan ei ole estettä vakuutusopimuslain säännöksistä poikkeamiseen korvaukseen oikeutetun hyväksi. Vakuutusopimuslain 3 §:n 2 momentissa säädetään, että laki on pakottava myös vakuutuksenottajaan nähden.⁷²

Vakuutusopimuksia säännellään myös muissa laeissa. Lakisääteisiä vakuutuksia sääntelevät lait jätetään tutkimusaiheen rajauksen vuoksi yksityiskohtaisen tarkastelun ulkopuolelle, mutta eräiden muiden lakien vaikutuksesta vakuutusopimukseen on syytä mainita. Oikeustoimilain 36.1 §:ssä säädetty kohtuullistamismahdollisuus soveltuu myös vakuutusopimukseen. Kyseisen lainkohdan mukaan oikeustoimen ehtoa, joka on kohtuuton tai jonka soveltaminen johtaisi kohtuuttomuuteen, voidaan sovittaa tai se voidaan jättää huomiotta. Sopimusehdon kohtuuttomuus voidaan siis poistaa kahdella tavalla: ehdon sisältöä voidaan muuntaa tai se voidaan sivuuttaa.⁷³

⁶⁹ Lehtipuro et al., 22

⁷⁰ Ibid, 13

⁷¹ Saarnilehto 2002, 38

⁷² Telaranta 1995, 19–20

⁷³ Hemmo 2003b, 50

Myös kuluttajansuojalailla on merkitystä vakuutusopimusten sääntelyssä. Lain 1.2 §:ssä säädetään, että laki ei koske lakisääteisiä vakuutuksia eikä työntekijän ryhmähenkivakuutusta. Muuntyyppisiin kuluttajille tarjottaviin vakuutuksiin kuluttajansuojalailla voi siis olla vaikutusta. Kuluttajansuojalakikin on suurelta osin yksipuolisesti pakottavaa lainsäädäntöä. Sen säännöksistä ei siis, kuten aiemmin on jo todettu, voida pätevästi poiketa kuluttajan vahingoksi.⁷⁴

⁷⁴ Häyhä 1996, 111–112. Häyhän mukaan kehittynyt kuluttajansuojalainsäädäntö on itse asiassa ollut eräs vaikuttava tekijä säädettäessä nykyistä, vakuutuksenottajan ja vakuutuskorvaukseen oikeutetun etujen kannalta pakottavaa, vakuutusopimuslakia.

4 EU-OIKEUDEN VAIKUTUKSESTA RISKINJAKOON VAKUUTUSSOPIMUKSISSA

4.1 Lyhyesti EU-oikeuden ja kansallisen lainsäädännön suhteesta

Suomen liittyminen Euroopan Unioniin on joiltakin osin muuttanut suomalaista lainsäädäntötyötä ja oikeuselämää. EU:n päätöksentekojärjestelmää ja eri toimielinten tarkoitusta ja toimivaltaa ei ole tämän tutkielman laajuudessa mahdollista kuvata riittävällä tarkkuudella, mutta EU-oikeuden vaikutuksia jäsenvaltioiden oikeuselämään on syytä lyhyesti valottaa. Alun perin Euroopan yhteisöjen ja sittemmin Euroopan unionin tarkoitus oli edistää pääasiassa taloudellista integraatiota ja yhteistyötä, mutta sittemmin EU-politiikka ja -oikeus ovat laajentuneet koskemaan myös esimerkiksi sosiaali- ja työllisyyspolitiikkaa ja jopa yksityisoikeutta, kuten sopimusoikeutta.⁷⁵Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että EU-oikeuden vaikutukset ulottuisivat jo kaikkialle: esimerkiksi kilpailuoikeudessa, joka on edellä mainitulla tavalla yksi keskeinen EU-oikeuden keskeisiä mielenkiinnon kohteita, EU-oikeus sääntelee vain tapauksia, joilla on vaikutusta jäsenvaltioiden väliseen kauppaan.⁷⁶Merkittävä osa kansallisesta lainsäädännöstä on kuitenkin edelleen jäsenvaltioiden lainsäätäjien itsenäisesti säätämää.

Euroopan Unionin eri toimielimillä on toimivalta antaa jäsenvaltioita ja niiden oikeussubjekteja sitovia asetuksia ja direktiivejä.⁷⁷Näiden säädösten oikeusvaikutukset ovat erilaisia, joten niiden eroja on syytä täsmentää lyhyesti.

Asetukset tulevat sellaisenaan sovellettaviksi ilman jäsenvaltion sisäisiä toimeenpanotoimia esimerkiksi lainsäädännön muuttamisen muodossa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi suomalainen tuomari ei voi jäädä odottamaan eduskunnassa säädettyä lakia ennen kuin hänen tulee soveltaa asetusta ratkaisutoiminnassaan. Asetusten välitön vaikuttavuus on viety niin pitkälle, että jäsenvaltio ei edes saa antaa asetusten soveltamisalalle kansallista lainsäädäntöä, jos asetuksessa ei nimenomaisesti edellytetä kansallisista täytäntöönpanotoimista säätämistä.⁷⁸Asetuksia käytetään aloilla, joilla EU katsoo yhtenäisen politiikan tarpeelliseksi. Esimerkiksi työvoiman liikkuvuus on katsottu tällaiseksi yhtenäistä sääntelyä vaativaksi alaksi.⁷⁹

⁷⁵ Ojanen 2006, 21

⁷⁶ Hemmo 2003a, 417. Sopimusoikeuden yhtenäistämisestä Euroopan unionissa ks. myös Anttila 2008, erityisesti 15–24

⁷⁷ Ojanen 2006, 28–29

⁷⁸ Ibid, 54

⁷⁹ Tolonen 2003, 113

Direktiivit puolestaan sitovat jäsenvaltioita vain niissä asetetun tavoitteen saavuttamiseen määräaikaan mennessä. Toisin sanoen jäsenvaltioiden lainsäätäjille jätetään vapaus päättää niistä kansallisen lainsäädännön muutoksista, joilla direktiivissä asetettu tavoite saavutetaan. Sen lisäksi, että kansallisilla lainsäädäntöelimillä on velvollisuus ryhtyä tarvittaviin toimiin direktiivissä asetetun tavoitteen saavuttamiseksi, myös jäsenvaltioiden tuomioistuimilla on velvollisuus ottaa direktiivit huomioon kansallisen oikeuden tulkinnassa.⁸⁰ Direktiivit voivat siis saada oikeusvaikutuksia, vaikka kansallinen lainsäätäjät olisivat laiminlyönyt direktiivin toimeenpanon. Havainnollinen esimerkki tästä saadaan jäljempänä käsiteltävästä korkeimman oikeuden ratkaisusta ja sen perusteluista.

EU-oikeuden eri säännöstyypeistä asetukset kuulunevat vahvasti velvoittaviin oikeuslähteisiin, koska ne edellä todetulla tavalla tulevat sellaisinaan voimaan ja siten lain tavoin sovellettaviksi kansallisessa lainkäytössä. Vahvasti velvoittavien oikeuslähteiden tärkein tunnusmerkki on se, että lainkäyttäjän täytyy vedota kyseiseen oikeuslähteeseen välttääkseen virkavastuun. Vahvasti velvoittaviin oikeuslähteisiin katsotaan kuuluvan kaksi lähdettä: laki ja maantapa.⁸¹

EU:n antamat asetukset voinee perustellusti lukea lain tavoin vahvasti velvoittaviksi oikeuslähteiksi. Asetusten asema on itse asiassa eräässä mielessä jopa kansallista lakia vahvempi: jos kansallinen laki ja EU:n antama asetus ovat keskenään ristiriitaisia, etusija annetaan EU-oikeudelle. Tämän etusijaperiaatteen käytännön merkitystä ei kuitenkaan kannata korostaa liiaksi, koska Suomessa kansalliset lait ja EU-oikeus ovat melko harvoin ristiriidassa keskenään.⁸²

Direktiivit puolestaan eivät tule välittömästi sellaisinaan osaksi jäsenvaltioiden lainsäädäntöä, vaan niiden toimeenpano on aiemmin kuvatulla tavalla jäsenvaltion lainsäätäjän vastuulla. Direktiivit eivät kuitenkaan ole vailla oikeusvaikutuksia, vaikka niiden toimeenpaneminen olisivat lyöty laimin: kuten edellä jo todettiin, jäsenvaltioiden lainkäyttöelimillä on velvollisuus ottaa direktiivi huomioon kansallisen lain tulkinnassa, vaikka lakia ei olisikaan muutettu direktiivin vaatimusten mukaiseksi. Tästä epäsuorasta vaikutuksesta käytetään nimitystä tulkintavaikutus.⁸³ Myös direktiivien voi näillä perusteilla katsoa kuuluvan vahvasti velvoittavien oikeuslähteiden joukkoon.

Kolmas merkittävä EU-oikeuden lähde ovat Euroopan yhteisön tuomioistuimen antamat ennakkoratkaisut. Nämä ratkaisut eivät ole lopullisia tuomioistuinratkaisuja, joissa määrätään esimerkiksi sopimusriidan ratkaisusta, vaan kannanottoja EU-oikeuden tulkinnasta tai unionin toimielinten säädösten tai päätösten pätevydestä. EY:n tuomioistuimen ennakkoratkaisut eivät siis periaatteessa ole ratkaisuja esimerkiksi siitä,

⁸⁰ Ojanen 2006, 54–55

⁸¹ Tolonen 2003, 23

⁸² Jääskinen 2001, 610

⁸³ Saarikoski 2007, 22

onko jokin kansallinen laki sopusoinnussa EU- oikeuden kanssa tai kuinka jokin oikeustapaus tulisi ratkaista. Käytännössä ennakkoratkaisuista on kuitenkin usein luetavissa tuomioistuimen käsitys siitä, onko kansallinen laki yhteensopiva EU-oikeuden kanssa tai miten kansallisessa tuomioistuimessa vireillä oleva asia tulisi ratkaista, jotta ratkaisu olisi EU-oikeuden näkökulmasta oikea. Näin kansallisen tuomioistuimen ratkaisuväliltä saattaa jäädä varsin kapeaksi.⁸⁴

Myös EY:n tuomioistuimen ennakkoratkaisuja lienee perusteltua pitää vahvasti velvoittavina oikeuslähteinä ainakin silloin, kun kansallinen tuomioistuin on nimenomaisesti pyytänyt ennakkoratkaisua jostakin asiasta ja kyseinen ennakkoratkaisu on edellä kuvatulla tavalla sellainen, ettei kansallinen tuomioistuin voi juuri muuta kuin ratkaista jutun ennakkoratkaisun edellyttämällä tavalla.⁸⁵ Direktiivien oikeusvaikutuksista ja EY:n tuomioistuimen ennakkoratkaisujen merkityksestä saadaan havainnollinen esimerkki seuraavassa luvussa tarkasteltavassa korkeimman oikeuden ratkaisussa.

EU-oikeus voi joissakin tapauksissa vaikuttaa kansallisten tuomioistuinten toimintaan myös muuten kuin vahvasti velvoittavana oikeuslähteenä. Heikosti velvoittavan oikeuslähteen tärkeä tuntomerkki on, että lähteen sivuuttamisesta ei seuraa virkavastuuta, mutta jos lähde sivuutetaan perustelematta, on todennäköistä, että päätös muuttuu korkeammassa oikeusasteessa. Näitä heikosti velvoittavia oikeuslähteitä ovat tuomioistuinratkaisut ja lakien esityöt.⁸⁶ EU-oikeuden näkökulmasta tarkasteltuna heikosti velvoittavia oikeuslähteitä ovat siis direktiivien ja asetusten valmisteluaineisto⁸⁷ ja EY:n tuomioistuimen aikaisemmat ennakkoratkaisut.

EY:n tuomioistuimen ennakkoratkaisujen merkitys oikeuslähteenä riippuu siis siitä, onko kansallinen tuomioistuin pyytänyt asiasta ennakkoratkaisua vai onko kysymyksessä vanhempi, jonkin toisen oikeustapauksen ratkaisemiseksi pyydetty ennakkoratkaisu. EY:n tuomioistuin ei nimittäin ole sidottu aikaisempiin ratkaisuihinsa, vaan voi vahvoista syistä poiketa niistä. Jäsenvaltioiden kansallisten tuomioistuinten ei siis automaattisesti pidä soveltaa EY:n tuomioistuimen aikaisempaa oikeuskäytäntöä sellaisenaan, vaikka esille tullut kysymys olisikin hyvin samankaltainen kuin kysymys, josta on jo annettu ennakkoratkaisu.⁸⁸

Vahvasti ja heikosti velvoittavien oikeuslähteiden lisäksi on vielä kolmas oikeuslähdetyyppi, sallitut oikeuslähteet, joihin vetoaminen on jo nimensäkin mukaisesti sallittua. Näihin oikeuslähteisiin vetoamalla voidaan vahvistaa argumentaatiota, mutta niiden

⁸⁴ Ojanen 2006, 245

⁸⁵ Ibid, 248

⁸⁶ Tolonen 2003, 24

⁸⁷ Direktiivien ja asetusten valmistelusta ks. esimerkiksi Pennanen 2006, 5–11

⁸⁸ Ojanen 2006, 246–248

huomioon ottaminen ei ole välttämätöntä esimerkiksi virkavastuun välttämiseksi. Tällainen sallittu oikeuslähde on esimerkiksi oikeuskirjallisuus.⁸⁹

On syytä huomauttaa, että edellä esitetty jako vahvasti ja heikosti velvoittaviin ja sallittuihin oikeuslähteisiin ei ole ainoa tapa eritellä oikeuslähteitä. Erilaisia lähestymistapoja oikeuslähteisiin ei kuitenkaan tämän esityksen laajuudessa ole mahdollista esitellä tarkemmin.⁹⁰ Seuraavassa luvussa käsiteltävästä oikeustapauksesta saadaan havainnollisia esimerkkejä vahvasti ja heikosti velvoittavista oikeuslähteistä EU-oikeudessa.

4.2 KKO:2005:145 esimerkkinä EU-oikeuden vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus sopimuksissa

4.2.1 Tapauskuvaus

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2005:145 oli kyseessä 21.4.1997 sattunut tapaus, jossa päihtyneen kuljettajan ajama auto oli suistunut tieltä sillä seurauksella, että yksi matkustajista oli kuollut ja muut matkustajat olivat saaneet eriasteisia vammoja. Matkustajat olivat tienneet kuljettajan olleen humalassa. Vakuutusyhtiö kieltäytyi tuolloin voimassa olleen liikennevakuutuslain (15.7.1994/656) 7 §:n 3 momentin perusteella korvaamasta matkustajien vaatimia korvauksia. Tapauksesta ja sen käsittelystä eri oikeusasteista saadaan mielenkiintoista lisävalaistusta EU-oikeuden vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus sopimuksissa.

Kyseisessä lainkohdassa säänneltiin kuljettajan oikeutta liikennevakuutuksesta suoritettavaan korvaukseen silloin, kun vahinko on sattunut kuljettajan veren alkoholipitoisuuden ollessa yli 1,2 promillea tai kun hänen kykynsä virheettömiin suorituksiin on muuten oleellisesti huonontunut. Lainkohdan mukaan korvausta voitiin kyseisessä tilanteessa suorittaa vain kun siihen oli erityistä syytä. Lisäksi säädettiin, että samaa sääntöä sovellettiin myös vahingon sattuessa ajoneuvossa matkustajana olleeseen, jos hän tiesi tai hänen olisi pitänyt tietää kuljettajan alentuneesta toimintakyvystä.

Autossa matkustajina olleet ja onnettomuudessa kuolleen tytär vaativat, että auton kuljettajan maksettaviksi tuomitut korvaukset tuli korvata auton liikennevakuutuksesta. Käräjäoikeus totesi, että matkustajat olivat olleet tietoisia autoa kuljettaneen henkilön

⁸⁹ Tolonen 2003, 25

⁹⁰ Oikeuslähdeopista käydään Suomessakin varsin vilkasta keskustelua, vaihtoehtoisista tavoista hahmotella oikeuslähteitä ks. esimerkiksi Karhu 2005 ja Karhu 2003

alentuneesta toimintakyvystä noustessaan auton kyytiin. Näin kenelläkään heistä ei liikennevakuutuslain 7.3 §:n perusteella ollut oikeutta saada korvausta auton liikennevakuutuksesta kuin erityisestä syystä.

Käräjäoikeus katsoi, että yhden matkustajan saamat pysyvät ja vakavat vammat muodostivat yhdessä eräiden muiden seikkojen kanssa sellaisen erityisen syyn, jonka perusteella kuljettajan maksettavaksi tuomitut korvaukset tuli suorittaa auton liikennevakuutuksesta. Tähän vaikutti myös se, että oli hyvin epätodennäköistä, että autoa kuljettanut voisi maksaa tuomitut korvaukset vakavasti loukkaantuneelle. Näillä perusteilla käräjäoikeus määräsi vakavimmin loukkaantuneelle matkustajalle tuomitut korvaukset maksettavaksi onnettomuusauton liikennevakuutuksesta. Toisen loukkaantuneen matkustajan ja kuolleen matkustajan tyttären osalta käräjäoikeus katsoi, että sovelletun lainkohdan edellyttämiä erityisiä syitä korvauksen maksamiseen liikennevakuutuksesta ei ollut, joten vakuutusyhtiö vapautettiin korvausvelvollisuudesta heitä kohtaan.

Asiasta valittivat hovioikeuteen onnettomuudessa loukkaantuneet matkustajat, onnettomuudessa kuolleen matkustajan tytär, auton kuljettaja sekä vakuutusyhtiö. Hovioikeus viittasi liikennevakuutuslain esitöihin ja totesi, että lainkohdassa mainituilla erityisillä syillä saada korvausta liikennevakuutuksesta ei ole tarkoitettu sosiaalisia syitä, vaan esimerkiksi tilannetta, jossa tajuton henkilö on otettu autoon muiden toimesta tai jos matkustaja on huomannut kuljettajan humalatilaa vasta autoon noustuaan eikä ole yrityksistä huolimatta päässyt poistumaan autosta. Koska käsiteltävänä olleessa tapauksessa olosuhteet eivät olleet sellaiset, joita lain esitöissä tarkoitettiin, ei edes vakavimmin loukkaantuneella matkustajalla ollut oikeutta saada korvausta liikennevakuutuksesta.

Hovioikeus totesi myös, että Suomi oli saanut Euroopan komissiolta virallisen huomautuksen, koska tarkastelun kohteena olleen liikennevakuutuslain kohdan katsottiin olevan ristiriidassa eräiden direktiivien, joiden täytäntöönpano-aika oli jo mennyt umpeen, kanssa. Hovioikeus lausui kuitenkin, että yksityinen oikeussubjekti ei voi vedota toista yksityistä vastaan direktiiviin, jota ei ole pantu täytäntöön. Tällä perusteella hovioikeus katsoi, että tapaukseen tuli soveltaa liikennevakuutuslain 7 §:n 3 momenttia, vaikka se olikin ristiriidassa EU-direktiivien kanssa. Hovioikeus muutti käräjäoikeuden ratkaisua siten, että vakuutusyhtiö vapautettiin korvausvelvollisuudesta myös vakavimmin loukkaantunutta matkustajaa kohtaan.

Onnettomuudessa loukkaantuneille ja onnettomuudessa kuolleen tyttärelle myönnettiin valituslupa korkeimpaan oikeuteen. Korkein oikeus pyysi Euroopan yhteisöjen tuomioistuimelta ennakkoratkaisua liikennevakuutuslakiin vaikuttavien direktiivien tulkinnasta. Tuomioistuimella oli esillä ennakkoratkaisussa, että tarkasteltavat direktiivit ovat esteenä sellaiselle kansalliselle lainsäädännölle, joka sallii korvauksen epäämisen tai suhteettoman rajoittamisen matkustajalta, joka on myötävaikuttanut kärsimäänsä vahinkoon.

Korkein oikeus totesi päätöksessään, että kansallisten tuomioistuinten on tulkittava kansallista lainsäädäntöä mahdollisimman pitkälle direktiivien sanamuodon ja tarkoituksen mukaisesti, jotta direktiivillä tarkoitettu lopputulos saavutettaisiin. Hovioikeus on siis virheellisesti tarkastellut direktiivien välittömien oikeusvaikutusten mahdollisuutta tutkimatta ensin, onko kansallista lainsäädäntöä mahdollista tulkita EU- oikeuden mukaisesti. Liikennevakuutuslain 7.3 §:n mukaan korvaus voidaan erityisen syyn perusteella tuomita maksettavaksi liikennevakuutuksesta. Korkein oikeus katsoi, että säännöstä voitiin ja sitä piti tulkita yhteisön oikeuden edellyttämällä tavalla. Kun kyseistä säännöstä tulkittiin yhteisön oikeuden edellyttämällä tavalla, perusteita evätä onnettomuudessa kuolleen tyttäreltä ja onnettomuudessa loukkaantuneilta matkustajilta onnettomuusauton liikennevakuutuksesta maksettava korvaus ei ollut. Korkein oikeus tuomitsi onnettomuudessa kuolleen tyttärelle ja onnettomuudessa loukkaantuneille matkustajille tuomitut korvaukset maksettaviksi onnettomuusauton liikennevakuutuksesta.

4.2.2 Ratkaisun KKO:2005:145 analyysiä

Edellä kuvattu oikeusprosessi tuo havainnollisella tavalla esiin sen, miten EU-oikeus vaikuttaa Suomen kansallisten tuomioistuinten ratkaisutoimintaan. On kuitenkin syytä muistuttaa, että vaikka tässä tarkasteltavassa oikeustapauksessa EU-oikeuden merkitys oli lopputuloksen kannalta varsin merkittävä, näin ei suinkaan ole kaikentyypisissä riita- asioissa. Näitä EU-oikeuden vaikutusalueen rajoja on hahmoteltu tämän luvun alussa eikä niihin ole syytä palata tässä.

Oikeustapauksessa oli ratkaistavana kaksi oikeudellista kysymystä: se, mitä onnettomuuden sattumishetkellä voimassa olleen liikennevakuutuslain 7.3 §:ssä mainitut ”erityiset syyt” tarkoittavat ja sitä, millaisia oikeudellisia vaikutuksia kansallisten tuomioistuinten piti antaa kansallisen lainsäädännön kanssa ristiriidassa oleville direktiiveille. Molemmat kysymykset ovat vakuutus sopimusten riskin jaon kannalta mielenkiintoisia, joten niitä on syytä analysoida hieman yksityiskohtaisemmin.

Liikennevakuutuslain (15.7.1994/656) 7.3 §:ssä säädettiin varsin tiukoista rajoituksista törkeään rattijuopumukseen syyllistyneen kuljettajan oikeudesta saada korvausta kuljettamansa auton liikennevakuutuksesta: kuljettajalla oli oikeus saada korvausta vain erityisestä syystä. Sama rajoitus koski myös matkustajia, jotka tiesivät tai joiden olisi pitänyt tietää kuljettajan alentuneesta toimintakyvystä. Hovioikeus ja korkein oikeus hakivat tukea lain esitöistä pohtiessaan, mitä lainkohdassa mainituilla erityisillä syillä tarkoitetaan. Lain esitöissä mainitaan nimenomaisesti, että erityisillä syillä ei tarkoiteta

sosiaalisia perusteita, vaan tilanteita joissa voi esiintyä ristiriitaa suuremman ja pienemmän oikeushyvän välillä.⁹¹

Näitä erilaisia oikeushyviä ei kylläkään selitetä hallituksen esityksessä tarkemmin, joten perustelut ovat tältä osin hieman epäselvät, varsinkin kun saman hallituksen esityksen aikaisemmassa osassa mainitaan myös yleisinhimilliset ja sosiaaliset näkökohdat tärkeiksi perusteiksi laajentaa onnettomuudessa vahingoittuneiden oikeutta saada korvausta liikennevakuutuksesta.⁹² Esityksessä annetaan kuitenkin eräitä esimerkkejä erityisestä syystä oikeuteen saada korvausta auton liikennevakuutuksesta. Tällaisia syitä olisivat tilanne, jossa tajuton on otettu autoon mukaan muiden toimesta tai tilanne, jossa matkustaja huomaa kuljettajan alentuneen toimintakyvyn vasta autoon noustuaan eikä yrityksistään huolimatta pääse poistumaan ajoneuvosta.⁹³ Näillä perusteilla hovioikeuden tulkintaa liikennevakuutuslain 7.3 §:ssä mainituista erityisistä syistä voitaneen pitää perusteltuna.

Toinen tapaukseen liittyvä mielenkiintoinen oikeudellinen ongelma on siis EU-oikeuden vaikutus kansallisten lakien tulkintaan tilanteessa, jossa asiaan vaikuttavien direktiivien täytäntöönpano-aika on kulunut umpeen. Direktiivit eivät ilman kansallista toimeenpanoa saa aikaan välittömiä oikeusvaikutuksia yksityisten oikeussubjektien välisissä suhteissa. Toisin sanoen yksityinen oikeushenkilö ei voi vedota direktiiviin toista yksityistä oikeushenkilöä vastaan.⁹⁴ Tästä syystä direktiiveillä ei siis ole ollut välitöntä vaikutusta myöskään onnettomuudessa vahingoittuneiden ja onnettomuusautoon liikennevakuutuksen myöntäneen vakuutusyhtiöön väliseen riskinjakoon. Tämän myös hovioikeus ratkaisussaan totesi.

Direktiivien edellä todetulla tavalla varsin rajallista välitöntä oikeusvaikutusta suurempi merkitys onkin direktiivien tulkintavaikutuksella. Tulkintavaikutuksella tarkoitetaan kansallisen tuomioistuimen velvollisuutta pyrkiä tulkitsemaan kansallista lainsäädäntöä mahdollisimman pitkälle yhdenmukaisesti EU-oikeuden kanssa. Tulkintavaikutus jää luonnollisesti merkityksettömäksi, jos kansallinen laki on niin yksiselitteinen, että sitä ei voida tulkita muuten kuin kirjaimellisesti sanamuotonsa mukaan.⁹⁵ Tässä käsitellyssä liikennevakuutuslain 7.3 §:ssä tilaa tulkinnalle on kuitenkin ollut, koska lainkohdassa ei anneta minkäänlaisia esimerkkejä siitä, mitä erityisillä syillä tarkoitetaan.

Korkein oikeus onkin ratkaisussaan EY:n tuomioistuimelta pyytämänsä ennakkoratkaisun jälkeen todennut, että kansallista lakia oli kyseisessä tapauksessa mahdollista

⁹¹ HE 294/1978, 6

⁹² Ibid, 3

⁹³ Ibid, 7

⁹⁴ Ojanen 2006, 88

⁹⁵ Saarikoski 2007, 22

tulkita EU-oikeuden edellyttämällä tavalla.⁹⁶ Liikennevakuutuslain 7.3 §:ää oli siis tulkittava siten, että direktiivien oikeussubjekteille suomat oikeudet toteutuivat. Korkein oikeus perusteli tätä ajattelutapaa muun muassa sillä, että liikennevakuutuslakiin oli jo tehty ne muutokset, joita liikennevakuutusdirektiivien katsottiin vaatineen. Tämä oletama siitä, että kansallinen lainsäätäjät ei ole tarkoittanut loukata Euroopan Unionin jäsenyyteen liittyviä velvoitteita säätäessään kansallisia lakeja, on omiaan edistämään EU-oikeuden ja kansallisen lainsäädännön yhteensopivuutta.⁹⁷

Liian väljää kansallisen lain tulkintakäytäntöä on kuitenkin myös kritisoitu, ja myös tässä tarkastellun korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluja on problematisoitu. Oletama EU-oikeuden ja kansallisen lainsäädännön harmoniasta ei suinkaan tarkoita, että kansallinen tuomioistuin voisi tehdä ratkaisunsa kansallisen lain sanamuodon vastaisesti.⁹⁸ Tässä tarkastellussa ratkaisussa korkein oikeus näyttäisi ajatelleen, että kansallisen lain yhteensopivuus EU-oikeuden kanssa olisi sellainen liikennevakuutuslain 7.3 §:ssä tarkoitettu erityinen syy, jonka perusteella korvausta tuli maksaa liikennevakuutuksesta.

Tämä sopisi tietyllä tavalla yhteen normien välisten ristiriitojen ratkaisuperiaatteiden kanssa. Näitä ratkaisuperiaatteita on kolme: erityislaki syrjäyttää yleisen lain, ylempi laki syrjäyttää alemman lain ja myöhempi laki syrjäyttää aiemman lain.⁹⁹ EU-oikeuden säännöksiä voidaan perustellusti ja myös EY:n tuomioistuimen ratkaisukäytännön nojalla pitää kansallisia lakeja ylempinä lakeina.¹⁰⁰ Yksityiselle oikeussubjektille oikeuksia luovat direktiivit vaikuttaisivat siis tässä tapauksessa yksityisten oikeussubjektien väliseen oikeussuhteeseen tulkintavaikutuksen kautta. Tämä onkin käytännössä merkittävä direktiivien vaikutustapa.¹⁰¹

Kuten edellä jo todettiin, direktiivien tulkintavaikutus rajoittuu tilanteisiin, joissa kansallisen lain sanamuoto antaa mahdollisuuden EU-oikeuden mukaiseen tulkintaan. Tilanteessa, jossa direktiivillä tavoiteltuja vaikutuksia ei voida saavuttaa kansallista lakia tulkitseamalla, yksityisen oikeussubjektin olisi ajettava vahingonkorvauskannetta valtiota vastaan saavuttaakseen direktiivissä hänelle suodun taloudellisen aseman. Saarikoski on kritisoinut korkeimman oikeuden ratkaisua sillä perusteella, että ratkaisussa on annettu liikennevakuutuslain 7.3 §:lle päinvastainen merkitys kuin lain sanamuodosta kävisi ilmi: ratkaistussa tapauksessa ei hänen mukaansa voida katsoa olleen käsillä sellaisia erityisiä syitä, joita lainkohdassa on tarkoitettu. Hänen mukaansa on

⁹⁶ Kyseinen EY:n tuomioistuimen ratkaisu C-537/03 on saatavilla esimerkiksi Eurlexistä: Eurlex: Asia C-537/03

⁹⁷ Ojanen 2006, 95

⁹⁸ Saarikoski 2007, 27

⁹⁹ Tolonen 2003, 47

¹⁰⁰ Ojanen 2006, 93

¹⁰¹ Ibid, 101–102

myös selvää, että tällainen erityinen syy ei ole myöskään se, että kansallinen laki on ristiriidassa EU-oikeuden kanssa.¹⁰²

Kuten Saarikoskikin huomauttaa¹⁰³, liikennevakuutusdirektiivit ovat ajatukseltaan päinvastaisia kuin liikennevakuutuslain 7.3 §: direktiivien lähtökohta on, että korvaus voidaan evätä vain poikkeuksellisessa tapauksessa, kun taas Suomen kansallisessa lainsäädännössä nimenomaisesti mainittiin, että korvausta voitiin maksaa vain poikkeustapauksissa. Direktiivin 84/5/ETY (toinen liikennevakuutusdirektiivi) 2 artiklassa säädetään, että korvaus voidaan evätä matkustajilta vain tapauksessa, jossa matkustajat ovat tienneet nousevansa varastettuun ajoneuvoon.¹⁰⁴ Direktiivin 90/232/ETY (kolmas liikennevakuutusdirektiivi) 1 artiklassa puolestaan viitataan muistutuksenomaisesti toiseen liikennevakuutusdirektiiviin, mutta ei muuteta matkustajien oikeutta saada korvausta liikennevakuutuksesta.¹⁰⁵

Saarikoski ei kuitenkaan artikkelissaan perustele, miksi kansallisen lainsäädännön kanssa ristiriitaiset EU-direktiivit eivät voisi olla sellainen erityinen syy, jonka perusteella matkustajille oltaisiin voitu suorittaa korvausta liikennevakuutuksesta. Vaikka lain esitöissä mainitaankin erityisenä syynä esimerkiksi se, että tajuton henkilö otetaan autoon mukaan muiden toimesta¹⁰⁶, kyseisessä hallituksen esityksessä ei kuitenkaan edes yritetä antaa tyhjentävää listaa kaikista erityisistä syistä. On toki totta, että korkein oikeus on tulkinnut lainkohtaa myös, tai erityisesti, sen esityöt huomioiden siten, että vakuutuskorvaukseen oikeutettujen joukko laajenee varsin merkittävästi.

Ei kuitenkaan ole mitenkään itsestään selvää, että lakia tulkittaessa sen esitöille tulisi antaa suurempi painoarvo kuin myöhemmin annetulle EU-oikeudelle. Itse asiassa voidaan perustellusti väittää, että asia on päinvastoin: kansallinen lainsäädäntö on alisteista EU-oikeudelle.¹⁰⁷ Näin olisi loogista, että kun kansallinen oikeusistuin soveltaa lainkohtaa, jonka sanamuoto antaa mahdollisuuden tulkintaan, tulkinnassa annetaan lain alkuperäisiä esitöitä enemmän painoarvoa direktiiveille. Näin olisi varsinkin jos kansallisen lain esityöt ovat vanhempia kuin aiheesta annetut direktiivit. Juuri näinhän oli tässä tarkastellussa oikeustapauksessa, ja korkein oikeus on selvästi ratkaisussaan antanut liikennevakuutusdirektiiveille enemmän painoarvoa kuin liikennevakuutuslain esitöille.

Tämä tulkinta-aineiston painoarvojärjestys sopii hyvin yhteen edellä selostettujen normien ristiriitatilanteiden ratkaisuperiaatteiden kanssa.¹⁰⁸ Direktiivit ovat tässä tapauk-

¹⁰² Saarikoski 2007, 26–28

¹⁰³ Ibid, 27

¹⁰⁴ Eurlex: 84/5/ETY

¹⁰⁵ Eurlex: 90/232/ETY

¹⁰⁶ HE 294/1978, 7

¹⁰⁷ Ojala 2005, 60

¹⁰⁸ Tolonen 2003, 47

sessä sekä myöhemmin annettuja että arvoltaan ylempiä oikeuslähteitä kuin lain esityöt. Ainakin tältä osin korkeimman oikeuden ratkaisua voidaan siis pitää perusteltuna.

5 OIKEUSTALOUSTIETEELLINEN NÄKÖKULMA RISKINJAKOON VAKUUTUSSOPIMUKSISSA

Jokaisen yhteiskunnan on päätettävä, mitä hyödykkeitä kansantalous tuottaa, miten näitä hyödykkeitä tuotetaan ja miten nämä hyödykkeet jaetaan, toisin sanoen kuka tuotetut hyödykkeet saa. Se, miten näihin kysymyksiin vastataan, määrittelee kussakin yhteiskunnassa vallitsevan talousjärjestelmän. Talousjärjestelmät voidaan jakaa karkeasti kahteen luokkaan: markkinatalouksiin ja suunnitelmatalouksiin. Näistä kahdesta nykyisin huomattavasti yleisempi on markkinatalouteen perustuva talousjärjestelmä.¹⁰⁹Tässä luvussa pyritäänkin avaamaan oikeustaloustieteellistä näkökulmaa vakuutus sopimukseen juuri markkinataloudessa.

5.1 Oikeustaloustieteestä

5.1.1 *Markkinatalouden pääpiirteistä*

Länsimaisissa yhteiskunnissa, joihin Suomikin luetaan kuuluvaksi, vaihdantajärjestelmän kulmakivi on toimijoiden vapaus järjestää taloudelliset suhteensa haluamallaan tavalla, lyhyemmin sanottuna sopimusvapaus.¹¹⁰Tämä sopimusvapaus on markkinatalouden ehdoton edellytys. Markkinat, joilla tässä yhteydessä tarkoitetaan koko taloudellisen toiminnan hyvin laajaa kenttää, perustuvat vapaaehtoiseen vaihtoon: kukaan ei pakota toista myymään tai ostamaan mitään, vaan vaihtoja tehdään vain niin kauan kuin kumpikin osapuoli kokee hyötyvänsä vaihdosta.¹¹¹

Toinen keskeinen markkinatalouden tuntomerkki on yksityisomistus: tuotannontekijät, kuten maa ja tehtaat, ovat yksityisten ihmisten tai yritysten omaisuutta ja omistajat päättävät itse omaisuutensa käytöstä.¹¹²Ilman yksityisomistusta vapaaehtoinen vaihdanta olisikin mahdotonta: kukaan ei tietenkään voi myydä omaisuutta, jota ei itse omista.¹¹³ Markkinataloudessa päätöksenteko on hajautettua: talouden tuhannet eri toimijat tekevät päivittäin itseään koskevia päätöksiä eikä esimerkiksi mikään valtion virasto koordinoi näitä päätöksiä.¹¹⁴

¹⁰⁹ Pekkarinen – Sutela 2000, 59

¹¹⁰ Hemmo 2003a, 70

¹¹¹ Pekkarinen – Sutela 2000, 63

¹¹² Velasquez 2006, 128

¹¹³ Pekkarinen – Sutela 2000, 141

¹¹⁴ Ibid, 62

Suunnitelmataloudessa puolestaan jokin virallinen taho, esimerkiksi virasto tai yksittäinen henkilö, jolle on annettu valta päättää asioista, tekee päätökset siitä, mitä hyödykkeitä kansantaloudessa tuotetaan, miten näitä hyödykkeitä tuotetaan ja ketkä saavat hyödykkeitä.¹¹⁵Tämän keskitetyn päätöksenteon mahdollistaa se, että suunnitelmataloudessa, ainakaan sen puhtaammassa muodossa, ei tunneta yksityisomistusta, vaan kaikki omaisuus on yhteistä.¹¹⁶Näin myös tuotannontekijät ja niiden käytöstä päättäminen kuuluisivat yhteiskunnalle eli valtiolle. Tämä talousjärjestelmä tunnetaan myös nimellä sosialismi.¹¹⁷ Esimerkkeinä suunnitelmataloutta harjoittaneista yhteiskunnista voidaan mainita entinen Neuvostoliitto ja Pohjois-Korea, jossa suunnitelmatalous on edelleen vallitseva talousjärjestelmä.¹¹⁸

5.1.2 *Markkinatalouden sääntelystä ja sääntelyn perusteista*

On syytä huomata, että liberaaleinkaan markkinatalousyhteiskunta ei salli toimijoilleen täydellistä taloudellista toimintavapautta. Yhteiskuntamallia, jossa ihmisiä pidetään oman elämänsä herroina, kutsutaan liberalismiksi. Liberalistisessakin yhteiskunnassa valtio asettaa sääntöjä, joiden mukaan on toimittava. Markkinoita voidaankin kuvata peliksi, jolle valtio asettaa säännöt. Vaikka säännöt rajoittavatkin toimintavapautta, niitä tarvitaan, jotta taloudellinen toiminta on ennakoitavaa. Pelaajat eli taloudelliset toimijat saavat näiden sääntöjen puitteissa itse päättää toimistaan.¹¹⁹

Suurimmassa osassa yhteiskuntia on piirteitä sekä puhtaasta markkinataloudesta että suunnitelmataloudesta. Yleensä jonkin maan luokitteluun pääsääntöisesti markkina- tai suunnitelmataloudeksi on kuitenkin helppoa.¹²⁰Syitä siihen, että vapaimmissakin yhteiskunnissa taloudellista toimintaa säädellään, on useita. Edellä on jo viitattu sopimusvapauden rajoitukseen ja niiden pääasialliseen syyhyn eli heikomman sopijapuolen suojaamiseen.¹²¹Heikomman osapuolen suojaamispyrkimys sopimusoikeudessa liittyy laajempaan epäsymmetrisen informaation ongelmaan: taloudellisessa toiminnassa on hyvin tyypillistä, että yhdellä markkinaosapuolella on tietoa, jota hän ei syystä tai toisesta halua paljastaa muille. Tämä epäsymmetrinen informaatio voi estää resurssien tehokkaan kohdentumisen yhteiskunnassa, jos tiedoiltaan heikompi osapuoli ei uskalla ryhtyä vaihdantaan, koska ei voi olla varma valintojensa seurauksista.¹²²

¹¹⁵ Velasquez 2006, 128

¹¹⁶ Ibid, 147

¹¹⁷ Pekkarinen – Sutela 2000, 141

¹¹⁸ Velasquez 2006, 128

¹¹⁹ Häyhä 1996, 33-34

¹²⁰ Pekkarinen – Sutela 2000, 60

¹²¹ Ks. esimerkiksi Saanilehto 2002, 38

¹²² Määttä 2006, 27

Epäsymmetrisen informaation lisäksi merkittäviä syitä julkisen vallan puuttumiselle talouden toimintaan ovat ulkoisvaikutukset, julkishyödykkeet ja epätäydellinen kilpailu.¹²³ Ulkoisvaikutuksilla tarkoitetaan sellaisia toiminnan vaikutuksia, joita talouden toimijat eivät ota toiminnassaan huomioon, vaikka niistä aiheutuu kustannuksia jollekin toiselle. Esimerkki tällaisesta negatiivisesta ulkoisvaikutuksesta on tehtaan ympäristöönsä levittämät saasteet.¹²⁴

Julkishyödykkeet puolestaan ovat hyödykkeitä, joiden tuottamiseen ja jakeluun markkinat sopivat huonosti. Esimerkiksi valtion sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden varmistaminen, siis esimerkiksi poliisin ja armeijan ylläpito, muuten kuin julkisen vallan toimenpitein olisi käytännössä mahdotonta. Tämä johtuu julkishyödykkeiden kahdesta keskeisestä ominaisuudesta: yksi hyödykkeen lisäkuluttaja ei kasvata hyödykkeen tuottamisen kustannuksia ja ketään on hyvin vaikea estää käyttämästä hyödykettä. Tästä syystä hyödykkeen mielekäs hinnoittelu on lähes mahdotonta. Lisäksi ongelmaksi muodostuvat vapaamatkustajat, jotka väittävät, etteivät tarvitse kyseistä hyödykettä ja kieltäytyvät maksamasta siitä, vaikka kuitenkin hyötyvät siitä yhtä paljon kuin nekin, jotka maksavat oman osuutensa. Julkinen valta voi estää vapaamatkustuksen rahoittamalla julkishyödykkeen tuottamisen veroja keräämällä.¹²⁵

Epätäydellisellä kilpailulla tarkoitetaan tilannetta, jossa yksi tai useampi täydellisen kilpailun edellytyksistä puuttuu. Näitä täydellisen kilpailun tuntomerkkejä ovat ostajien ja myyjien suuri määrä, kaikkien osapuolten käytettävissä oleva täydellinen informaatio hyödykkeistä, vapaa pääsy markkinoille ja niiltä pois ja markkinoilla myytävien hyödykkeiden samanlaisuus. On melko selvää, että kaikki nämä edellytykset täyttyvät hyvin harvoin, ja esimerkiksi monopolitilanteet, joissa markkinoilla on vain yksi hyödykkeen myyjä, ovat tavallisia.¹²⁶ Tällaisiin kilpailun epätäydellisyyksiin voidaan puuttua kilpailupolitiikan keinoin säätämällä ja soveltamalla kilpailua edistäviä lakeja.¹²⁷

5.1.3 Oikeustaloustieteen näkökulmista ja oikeustaloustieteestä Suomessa

Oikeustaloustieteen mielenkiinnon kohteena on oikeudellisen toiminnan, siis lainsäädännön ja ratkaisutoiminnan, arviointi niiden taloudellisten vaikutusten näkökulmasta.¹²⁸ Oikeustaloustiede, kuten hyvin monet muutkin tieteenalat, voidaan jakaa deskriptiiviseen ja normatiiviseen lähestymistapaan. Deskriptiivinen oikeustaloustiede

¹²³ Ibid, 21

¹²⁴ Pekkarinen – Sutela 2000, 125

¹²⁵ Ibid, 126–127

¹²⁶ Määttä 2006, 31

¹²⁷ Ojala 2005, 9

¹²⁸ Timonen 1998, 100

tutkii sitä, miten hyvin oikeustila on sopusoinnussa taloustieteellisten lähtökohtien kanssa kun taas normatiivinen oikeustaloustiede pyrkii antamaan vastauksia siihen, millainen oikeustilan pitäisi olla, jotta se olisi sopusoinnussa taloustieteen kanssa. Sopusoinnulla taloustieteen kanssa tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, miten hyvin lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö palvelevat resurssien tehokasta kohdentumista yhteiskunnassa.¹²⁹

Tämä resurssien, kuten työvoiman, luonnonvarojen ja rahan, tehokas kohdentuminen puolestaan johtaa talouden tuotantomahdollisuuksien täysimääräiseen hyödyntämiseen. Jos resursseja käytetään tehottomasti tai jopa jätetään kokonaan käyttämättä, joudutaan luopumaan sellaisistakin hyödykkeistä, joiden tuottamiseen olisi resurssien tehokkaalla käytöllä mahdollisuus.¹³⁰ Lainsäädännön, ja oikeudellisen toiminnan yleisemminkin, vaikutuksia talouteen ei perinteisesti ole pidetty kovin merkityksellisenä tekijänä oikeudellisessa argumentaatiossa, mutta oikeustaloustieteen parissa toimiville oikeuden ja talouden suhde on niin keskeinen, että se tulisi ottaa huomioon kaikessa oikeudellisessa toiminnassa.¹³¹

Tämä näkökulma onkin varsin looginen, sillä ainakin varallisuus oikeuden ensisijainen tarkoitus on palvella markkinoiden tehokkuutta, mikä olisi pidettävä mielessä myös lakien tulkinnassa.¹³² Oikeustaloustiedettä ei pidä kuitenkaan pyrkiä täysin kriitikittömästi soveltamaan sellaisenaan suomalaisen lainsäädäntöön ja ratkaisutoimintaan, vaan analyysissä tulee ottaa huomioon oikeustaloustieteen juuret Common Law -oikeusjärjestyksessä, jossa oikeuskäytännöllä on huomattavasti suurempi merkitys lainkäyttöön kuin Suomessa.¹³³

Tästä ei kuitenkaan seuraa, että oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa taloustieteellisellä argumentaatiolla ei voisi olla merkitystä. Sen sijaan on melko selvää, että taloustieteelliset argumentit eivät voi olla ainoa perustelu ratkaisulle, vaan huomioon on aina otettava myös muut seikat, kuten aikaisempi oikeuskäytäntö ja oikeuden ennakoitavuus. Pelkillä taloustieteellisillä argumenteilla ei siis voida perustella ratkaisua, joka poikkeaa aikaisemmasta oikeudellisesta systematiikasta.¹³⁴ Toisin sanoen lakien tulkinnassa niiden taloudellisten seurausten näkökulmasta ei voida mennä kuinka pitkälle tahansa, koska tällöin lain tulkitsija asettaisi itsensä lainsäätäjän asemaan. Toisaalta äärimmäisen tiukka pitäytyminen lain muodollis- oikeudellisessa tulkinnassa johtaisi jatkuvaan tarpeeseen lakien muuttamiseen.¹³⁵

¹²⁹ Määttä 2006, 19

¹³⁰ Pekkarinen – Sutela 2000, 57–58

¹³¹ Timonen 1998, 100

¹³² Mähönen 2004, 57

¹³³ Toivonen 2000, 964

¹³⁴ Mähönen 2004, 55–56

¹³⁵ Määttä 2006, 54

Oikeustaloustiede on Suomessa varsin nuori suuntaus, esimerkiksi ensimmäiset alaa käsittelevät kotimaiset väitöskirjat tehtiin vasta 1990-luvulla.¹³⁶ Myös suhtautuminen oikeustaloustieteeseen ja sen merkitykseen argumentaatiossa vaihtelee täydellisestä sivuuttamisesta torjuvan suhtautumisen ja neutraalin tai positiivisen asenteen kautta aina oikeustaloustieteellisen metodin vakavaan hyödyntämiseen.¹³⁷ Voitaneen kuitenkin perustellusti sanoa, että oikeustaloustiede on saavuttanut ainakin jokseenkin vakiintuneen aseman suomalaisessa oikeustutkimuksessa, joskin sen käyttö on painottunut enemmän valmisteilla olevan lainsäädännön taloudellisten vaikutusten analysointiin kuin jo olemassa olevan lainsäädännön tulkinnan argumentointiin.¹³⁸

5.2 Oikeustaloustieteellinen näkökulma riskinjakoon vakuutus sopimuksissa

5.2.1 Oikeustaloustieteen ja sopimusoikeuden suhteesta

Sopimukset ovat keskeisin yksityisten oikeussubjektien keino muuttaa keskinäisiä oikeussuhteitaan ja siirtää varallisuutta. Maksuvelvollisuus voi toki syntyä muutenkin kuin sopimusperusteisesti, esimerkiksi vahingonkorvauksen muodossa, mutta vapaaehtoisessa vaihdannassa sopimukset ovat merkittävin oikeusinstrumentti.¹³⁹ Sopimukset voidaan luokitella esimerkiksi implisiittisiin ja eksplisiittisiin sopimuksiin. Implisiittisellä sopimuksella tarkoitetaan julkilausumatonta yhteisymmärrystä sopijapuolten välillä, eksplisiittisellä sopimuksella puolestaan sellaista sopimusta, jonka ehdoista on tietoisesti sovittu ja jonka rikkomisesta voi seurata esimerkiksi vahingonkorvausvastuu.¹⁴⁰ Sopimuksia voidaan luokitella myös esimerkiksi sen mukaan, ovatko ne luonteeltaan yksilöllisiä vai vakiosopimuksia. Yksilöllisissä sopimuksissa kaikista sopimusehdoista on sovittu sopijapuolten kesken, kun taas vakiosopimuksissa ainakin osa sopimusehdoista on sellaisia, joita sovelletaan toisen sopijapuolen kaikkiin sopimuskumppaneihin, yleensä siis yrityksen asiakkaisiin.¹⁴¹

Sopimus muodostaa sen osapuolille velvollisuuksia, joiden ajallinen kesto voi vaihdella merkittävästikin. Esimerkiksi ruokakaupassa tehty ostos on sopimus, jossa ostajan

¹³⁶ Timonen 1998, 111

¹³⁷ Ibid, 113

¹³⁸ Mähönen 2004, 49

¹³⁹ Hemmo 2003a, 3–4

¹⁴⁰ Määttä 2006, 115

¹⁴¹ Wilhelmsson 1995, 30

velvollisuus suorittaa kauppahinta ja myyjän velvollisuus luovuttaa kaupan kohde tulevat täytetyksi samanaikaisesti ja välittömästi.¹⁴²Toisaalta esimerkiksi varustamon tilatessa laivan telakalta sekä kauppahinnan maksu että sopimuksen kohteen luovutus tapahtuvat vasta kaukana tulevaisuudessa. Toisen osapuolen suoritus voi myös olla ehdollinen. Esimerkiksi vakuutus sopimuksessa vakuutuksenantaja sitoutuu vakuutustapahtuman satuttua maksamaan sovitunlaisen korvauksen ja vakuutuksenottaja sitoutuu maksamaan sovitut vakuutusmaksut ja noudattamaan muita sopimuksesta johtuvia velvoitteita. Vakuutuksenantajan suoritusvelvollisuus riippuu siis epävarmasta tulevaisuuden tapahtumasta.¹⁴³

Sopimusoikeus on jo edellä esitettyjen erittäin valikoitujen esimerkkien valossa hyvin monitahoinen oikeuden ala, josta on vaikeata antaa kattavaa kuvaa ainakaan tämän esityksen laajuudessa. Sen sijaan oikeustaloustieteellistä näkökulmaa sopimusoikeuteen yleisesti on syytä lyhyesti valottaa ennen kuin tarkastellaan oikeustaloustieteellistä näkökulmaa vakuutus sopimusoikeuteen ja riskinjakoon vakuutus sopimuksissa.

Sopimusvapaus on, kuten aiemmin on jo todettu, sopimusoikeuden keskeinen lähtökohta. Sopimusvapaus puolestaan liittyy läheisesti taloustieteissä melko yleisesti hyväksytyyn ajatukseen, että valtion mahdollisimman vähäinen puuttuminen talouden toimintaan takaa parhaan, toisin sanoen taloudellisesti tehokkaimman, lopputuloksen. Tämä alun perin Adam Smithin 1700-luvulla esittelemä ajattelutapa tunnetaan nimellä taloudellinen liberalismi.¹⁴⁴On melko selvää, että vapaa taloudellinen toiminta ei voisi olla mahdollista ilman sopimusvapautta: jos yksilö saa toimia vapaasti omien tavoitteidensa mukaisesti, hänen on myös voitava halutessaan tehdä sitoumuksia toisia kohtaan.¹⁴⁵

Kuitenkin julkinen valta puuttuu edellä todetuilla tavoilla sekä taloudelliseen toimintaan yleisesti että sopimusvapauteen. Julkisen vallan toimet ovat kuitenkin myös sopimusvapauden välttämätön vastakappale: ilman sopimuksen sitovuutta tehostavia oikeuskeinoja, kuten luontoissuoritusvelvollisuutta ja vahingonkorvausvastuuta, sopimukset menettäisivät ainakin osittain merkityksensä, kun sopijapuolilla ei olisi mitään ulkopuolista pakkoa toimia sopimuksen mukaisesti.¹⁴⁶Markkinoilla tapahtuva vaihdanta edellyttää luottamusta: kukaan ei suostuisi myymään omistamaansa hyödykettä, jos mitään takeita vastikkeen saamisesta ei olisi.¹⁴⁷ Viranomaistoimet eivät tietenkään ole ainoa sopimuksen rikkojaa uhkaava seuraus: esimerkiksi pelkkä pelko maineen menet-

¹⁴² Saarnilehto 2002, 6–7

¹⁴³ Hoppu 1997, 78

¹⁴⁴ Pekkarinen – Sutela 2000, 30

¹⁴⁵ Wilhelmsson 1995, 2

¹⁴⁶ Hemmo 2003a, 27

¹⁴⁷ Häyhä 1996, 39

tämisestä potentiaalisten tulevien sopimuskumppanien silmissä voi kannustaa sopijapuolia toimimaan sopimuksen mukaisesti.¹⁴⁸

Sopimuksen rikkominen voi myös johtaa kannattavan liikesuhteen lakkaamiseen, minkä lisäksi sopimusrikkomuksen yleinen paheksuttavuus sosiaalisen kanssakäymisen näkökulmasta voi kannustaa sopijapuolia täyttämään epäedullisestakin sopimuksesta aiheutuvat velvoitteet.¹⁴⁹ Eräs keskeinen sitovan sopimuksen tarkoitus on siis toimia osapuolten käyttäytymisodotusten vakauttajana ja tuoda siten ennustettavuutta tulevaisuuteen: kumpikin osapuoli rajoittaa mahdollisuuksiaan tehdä valintoja suhteessa sopijakumppaniinsa, jotta kumpikin osapuoli voi suunnitella tulevaisuutta sopimuksen sisällön huomioon ottaen.¹⁵⁰

Sopimuksia säännellään Suomen lainsäädännössä useissa eri laeissa. Yleisluonteisin näistä laeista on laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista (13.6.1929/228) eli oikeustoimilaki, jossa säännellään esimerkiksi sopimuksen syntymistä ja pätemättömyyttä. Sen sijaan monista muista sopimusoikeuden keskeisistä kysymyksistä, kuten sopimusvelvoitteiden sisällöstä ja sopimusrikkomusten seurauksista, ei ole yleistä lainsäädäntöä.¹⁵¹ Yleislain sijasta tällaisia seikkoja säännellään lukuisissa erityislaeissa. Tämän tutkielman aiheen kannalta mielenkiintoisina erityislakeina on jo aiemmin mainittu kuluttajansuojalaki (20.1.1978/38) ja vakuutus sopimuslaki (28.6.1994/543).

5.2.2 Riskinjaosta vakuutus sopimuksissa oikeustaloustieteen näkökulmasta

Riskinjako sopimussuhteessa on luonteva tarkastelun kohde jo siitä syystä, että sopimusta voidaan muiden määritelmien ohella luonnehtia riskinjakomekanismiksi.¹⁵² Sopimuksen osapuolten velvoitteet, siis myös epävarmoista tulevaisuuden tapahtumista aiheutuvan riskin jakaminen, määräytyvät käytännössä aina sekä osapuolten tekemän nimenomaisen sopimuksen että lain perusteella.¹⁵³ Näin on myös vakuutus sopimuksissa: vakuutus sopimuslaki on suurelta osin pakottavaa lainsäädäntöä, josta ei voida poiketa asiakkaan vahingoksi. Lisäksi oikeustoimilain 36 §, joka mahdollistaa kohtuuttoman sopimusehdon sovittelemisen, soveltuu sellaisenaan myös vakuutus sopimuksiin.¹⁵⁴

Merkittävä osa vakuutus sopimuksen riskien jaosta on siis toteutettu lainsäädännöllä siten, että vakuutus sopimuksen ehdoilla ei voida muuttaa riskinjakoa ainakaan kulut-

¹⁴⁸ Määttä 2006, 122

¹⁴⁹ Saarnilehto 2002, 6

¹⁵⁰ Häyhä 1996, 24

¹⁵¹ Hemmo 2003a, 28

¹⁵² Määttä 2006, 123

¹⁵³ Hemmo 2003a, 563

¹⁵⁴ Pentikäinen- Rantala 1995, 274

taja- asiakkaan kannalta epäedullisemmaksi. Vakuutusopimuslaki asettaa kuitenkin velvollisuuksia myös vakuutuksenottajalle. Esimerkiksi lain 22 §:ssä säädetään vakuutuksenottajan ja vakuutetun tiedonantovelvollisuudesta. Vakuutuksenottaja ja vakuutettu ovat velvollisia antamaan vakuutuksenantajalle eräitä tietoja ennen vakuutuksen myöntämistä. Tiedonantovelvollisuus koskee seikkoja, joilla voi olla merkitystä vakuutuksenantajan vastuun arvioimisen kannalta.¹⁵⁵ Henkilövakuutuksessa tällaisia seikkoja ovat lain esitöiden mukaan esimerkiksi vakuutetun terveydentilaa, ikää ja ammattia koskevat tiedot. Huomionarvoista riskinjaon kannalta on, että lain esitöiden mukaan vakuutuksenottajalla ja vakuutetulla on velvollisuus vain antaa oikeat ja täydelliset vastaukset vakuutuksenantajan esittämiin kysymyksiin, ei kertoa oma- aloitteisesti vakuutuksen myöntämiseen mahdollisesti vaikuttavista seikoista.¹⁵⁶ Vakuutuksenottaja tai vakuutettu on kuitenkin velvollinen oikaisemaan antamiaan tietoja oma-aloitteisesti, jos hän havaitsee, että hänen alun perin antamansa tiedot ovat vääriä tai puutteellisia.¹⁵⁷

Se, että lainsäädäntö asettaa vaatimuksia vakuutusopimuksen kaikille osapuolille, on perusteltua ensinnäkin jo edellä mainitun heikomman sopijapuolen etujen turvaamiseen pyrkivän periaatteen kannalta. Säättämällä vakuutuksenottajan ja vakuutetun tiedonantovelvollisuudesta kyetään lisäksi ehkäisemään haitallisen valikoitumisen ongelmaa. Jos vakuutuksenantaja ei saisi tarvitsemiaan tietoja vakuutuksen kohteesta, todennäköisyys sille, että vain vakuutuksenantajan kannalta huonoja kohteita vakuutettaisiin, kasvaisi. Vakuutuskohteiden heikko laatu, siis vakuutuksenantajan näkökulmasta suuret riskit, puolestaan johtaisivat vakuutusmaksujen nousemiseen.¹⁵⁸

Vakuutusopimuslaki vaikuttaa riskinjakoon vakuutusopimuksissa myös asettamalla vakuutetulle tiettyjä toimintavaatimuksia. Periaatteessa olisi mahdollista myöntää vakuutuksia myös tahallisesti aiheutettujen vahinkojen korvaamiseen, mutta käytännössä tämä johtaisi vakuutusmaksujen rajuun nousuun, mikä puolestaan aiheuttaisi edellä mainittua negatiivista valikoitumista.¹⁵⁹ Tahallisesti aiheutettujen vakuutustapahtumien korvaaminen vaikuttaisi myös negatiivisesti ihmisten käyttäytymiseen: jos vakuutuksesta korvataan jopa tahallaan aiheutetut vahingot, kannuste riskien välttämiseen poistuu.¹⁶⁰ Tämä puolestaan johtaisi epätoivottaviin seurauksiin yhteiskunnan, vakuutuksenottajien keskinäisen oikeudenmukaisuuden ja yksittäisen vakuutusopimuksen osapuolten kannalta.¹⁶¹ Ei voitane pitää oikeudenmukaisena, että tahallaan tai törkeällä huolimattomuudella aiheutetut vahingot maksatetaan niillä vakuutuksenottajilla, jotka pyrkivät välttämään vahinkoja.

¹⁵⁵ Telaranta 1995, 66

¹⁵⁶ HE 114/1993, yksityiskohtaiset perustelut, 22§

¹⁵⁷ Telaranta 1995, 67

¹⁵⁸ Pekkarinen- Sutela 2000, 139

¹⁵⁹ Norio-Timonen 2003, 254

¹⁶⁰ Pekkarinen – Sutela 2000, 139

¹⁶¹ Norio-Timonen 2003, 308

Myös yhteiskunnallisesta näkökulmasta vahinkojen tahalliseen tai lähes tahalliseen aiheuttamiseen kannustavat vakuutukset olisivat ongelma.¹⁶² On jopa esitetty mielipide, että vakuutustoiminta kävisi liiketoimintana mahdottomaksi, jos vakuutuskorvauksia maksettaisiin myös tahallaan tai törkeästi huolimattomuudesta aiheutetuista vahingoista.¹⁶³ Tätä näkemystä on kuitenkin pidetty liian jyrkkänä¹⁶⁴, mutta joka tapauksessa tahallaan tai törkeällä huolimattomuudella aiheutettujen vahinkojen korvaaminen vakuutuksesta aiheuttaisi edellä kuvailtuja lieveilmiöitä.

Erityisesti haitallisen valikoitumisen ongelmaa voidaan pitää yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti varsin vahingollisena: jos esimerkiksi yrityksessä tiedetään, että korkeilla vakuutusmaksuilla tosiasiaassa rahoitetaan tahallisesti aiheutettujen vahinkojen vuoksi maksettuja korvauksia, vakuutus esimerkiksi tulipalon varalle saatetaan jättää ottamatta. Jos tulipalo sitten huolellisesta toiminnasta huolimatta sattuu, yritys voi jopa ajautua konkurssiin, mistä puolestaan olisi vakavia seurauksia niin yhteiskunnallisesti esimerkiksi lisääntyneen työttömyyden aiheuttamien sosiaalisten ongelmien kautta kuin taloudellisestikin.¹⁶⁵

Edellä mainittujen syiden lisäksi lainsäädännöllä varmistetaan niin vakuutus- kuin muillekin sopimuksille puitteet, joiden ansiosta sopijapuolten ei tarvitse yrittää sopia kaikista mahdollisista yksityiskohdista. Monimutkaisissa sopimuksissa transaktiokustannukset nousevat usein erittäin suuriksi.¹⁶⁶ Teoriassa ihanteellisimmin sopimus olisi sellainen, jossa on otettu kantaa kaikkiin mahdollisiin tulevaisuuden tapahtumiin. Tällainen sopimus on kuitenkin yleensä varsinkin pitkäkestoisissa oikeustoimissa, jollainen vakuutus sopimuskin on, mahdotonta solmia. Osa sopimuksen ehdoista voidaankin jättää nimenomaisesti sopimatta, jolloin nämä kysymykset jäävät lain ja sopimusoikeuden yleisten periaatteiden sääntelemiksi.¹⁶⁷

Sopimussuhteen sisältöä sääntelevät normit voidaan jakaa neljään luokkaan. Velvoittavin normilähde on pakottava lainsäädäntö, josta ei voida poiketa edes yksimielisellä sopimuksella. Edellä todetulla tavalla suuri osa vakuutus sopimuslainsäädännöstä on tällaista pakottavaa lainsäädäntöä. Toiseksi velvoittavimpia ovat sopimuksen osapuolten sopimat ehdot. Seuraavaksi velvoittavimpia ovat joissakin tapauksissa kauppatapa ja osapuolten aikaisempi käytäntö. Tahdonvaltainen oikeus on velvoittavuusjärjestyksessä neljäs normilähde.¹⁶⁸ Sopijapuolten päätettäväksi jää pakottavan lainsäädännön puitteissa se, mitä seikkoja sopimuksessa säädellään ja mitä jätetään tahdonvaltaisen lainsäädännön sääntelyn varaan.

¹⁶² Ibid, 254–255

¹⁶³ Häyhä 1996, 284

¹⁶⁴ Norio-Timonen 2003, 255

¹⁶⁵ Pentikäinen – Rantala 1995, 92–93

¹⁶⁶ Pekkarinen – Sutela 2000, 130

¹⁶⁷ Hemmo 2005, 25–26

¹⁶⁸ Hemmo 2003a, 564–565

6 EPÄSELVIEN SOPIMUSEHTOJEN VAIKUTUS RISKINJAKOON VAKUUTUSSOPIMUKSISSA

Ihanteellisessa tapauksessa kaikki sopimuksesta seuraavat velvoitteet kävisivät selkeästi ilmi sopimuksesta eikä tulkintaongelmia syntyisi. Usein sopimuksesta seuraavien velvoitteiden määrittäminen on kuitenkin hankalaa, ja harkinnassa on otettava huomioon pakottava lainsäädäntö, osapuolten keskenään laatimat sopimusehdot, dispositiivinen lainsäädäntö, alan käytännöt ja sopimuksen osapuolten välinen tietojen vaihto.¹⁶⁹Tästä syystä ei olekaan ihme, että sopimuksen sisällöstä voi syntyä tulkintaerimielisyyksiä sopijapuolten kesken, ja jos riitaa joudutaan ratkomaan oikeudessa, tuomioistuin joutuu ottamaan kantaa siihen, kumman osapuolen tulkinta on paremmin perusteltu.¹⁷⁰Tässä luvussa tarkastellaan sopijapuolten keskenään laatimien epäselvien sopimusehtojen oikeusvaikutuksia yleisesti ja vakuutusopimusoikeuden näkökulmasta.

6.1 Sopimusvelvoitteiden määräytymisestä

6.1.1 *Sopimusvelvoitteiden määräytymisestä sopijapuolten tahdonilmaisun perusteella*

Sopimuksen sitovuus eli pacta sunt servanda -periaate on sopimusoikeuden klassisin perusta. Tämän periaatteen mukaan toimijat voivat keskinäisellä päätöksellään velvoitautua toisiaan kohtaan siten, että sopimuksesta johtuvat velvoitteet voidaan tarvittaessa panna täytäntöön tuomioistuinlaitoksen ja ulosottolaitoksen avulla.¹⁷¹Kaikki sopimuksesta aiheutuvat velvoitteet eivät kuitenkaan käy ilmi pelkästään sopimuksen osapuolten tahdonilmaisista.¹⁷²Muita sopimuksen sisältöön vaikuttavia seikkoja on jo tarkasteltu aikaisemmissa luvuissa, joten tässä yhteydessä tarkastellaan sopimusvelvoitteiden määräytymistä juuri sopijapuolten tahdonilmaisujen perusteella. On toki täysin mahdollista, että sopimusehdoissa toistetaan pakottavasta lainsäädännöstä johtuvia velvoitteita, mutta tällä ei ole tosiasiallista vaikutusta sopimuksen sisältöön.¹⁷³

Sopimuksen osapuolten tarkoitus on usein tärkeä seikka tarkasteltaessa sitä, mihin oikeusvaikutuksiin sopimuksella on pyritty: sopimukseen sitoudutaan siksi, että

¹⁶⁹ Hemmo 2003b, 113

¹⁷⁰ Hemmo 2003a, 576

¹⁷¹ Ibid, 49

¹⁷² Annola 2007, 57

¹⁷³ Saarnilehto 2002, 62

osapuolet pyrkivät sopimuksella johonkin.¹⁷⁴Tämä on hyvin loogista, ellei suorastaan itsestään selvää. Se, mihin lopputulokseen sopimuksella pyritään, saattaa sen sijaan jäädä epäselväksi. Monissa tapauksissa sopimuksella tavoiteltava lopputulos on niin selvä, ettei toimintaa välttämättä edes mielletä sopimuksen tekemiseksi: kun asiakas käy ostoksilla ruokakaupassa, hän itse asiassa tekee kauppasopimuksen ostamistaan tuotteista.¹⁷⁵Näinkin yksinkertaisesta oikeustoimesta voi kuitenkin syntyä erimielisyyksiä osapuolten välillä, jos esimerkiksi kalatiskistä otettu kala osoittautuu pilaantuneeksi heti asiakkaan päästyä kotiin.

Monissa tapauksissa sopimuksen kohde on irtaimen kaupassakin huomattavasti monimutkaisempi kuin ruokakaupasta tehdyt ostokset. Tällöin myös sopimuksen ehdot käyvät monimutkaisemmiksi: on sovittava esimerkiksi kauppahinnasta, maksuaikataulusta, toimitusehdoista ja mahdollisesta takuusta.¹⁷⁶Lisäksi suuri osa sopimuksista on huomattavasti monimutkaisempia kuin irtaimen kauppaan liittyvät sopimukset.

Kuten aiemmin on jo todettu, sopimuksen sisällön käydessä monimutkaisemmaksi myös transaktiokustannukset kasvavat.¹⁷⁷Tästä syystä täydellistä sopimusta, jossa otettaisiin huomioon kaikki mahdolliset maailmantilat, ei ole käytännössä mahdollista tehdä. Täydelliseen sopimukseen pyrkiminen ei olisi muutenkaan mielekäästä, koska sopimukset jäisivät tällöin syntymättä: kaikkien mahdollisten maailmantilojen huomiointaminen sopimuksessa siten, että mitään riskiä tulkinnanvaraisuudesta ei jäisi, johtaisi siihen, että sopimukseen solmimiseen asti ei koskaan päästäisi potentiaalisten sopimuskumppanien kartoittaessa kaikkia maailmantiloja.¹⁷⁸Tosielämässä sopimukseen jää siis väistämättä tulkinnanvaraisuutta. Lisäksi on mahdollista, että sopimusehtojen muotoilussa epäonnistutaan siten, että vaikka jostakin seikasta olisikin nimenomaisesti sovittu, sopimuksessa käytetyn ilmaisun merkityksestä voi tulla erimielisyyksiä sopijapuolten kesken.¹⁷⁹Tällaista merkitykseltään epäselvää ilmausta voidaan kutsua epäselväksi sopimusehdoksi.

6.1.2 Epäselvistä sopimusehdoista

Potentiaalinen epäselvien sopimusehtojen ja niiden myötä sopimusriitojen lähde ovat sopimusta laativat oman alansa asiantuntijat, joilla ei ole riittäviä edellytyksiä arvioida sopimuksen juridista sisältöä. Tällöin voidaan joutua tilanteeseen, jossa kumpikin sopi-

¹⁷⁴ Hemmo 2003a, 50

¹⁷⁵ Saarnilehto 2002, 1

¹⁷⁶ Hemmo 2003a, 207

¹⁷⁷ Pekkarinen – Sutela 2000, 130

¹⁷⁸ Määttä 2006, 121

¹⁷⁹ Saarnilehto 2002, 146

japuoli tulkitsee neuvoteltavana olevaa ehtokohtaa omalta kannaltaan edullisesti, vaikka ulkopuolinen ei voisi yksiselitteisesti ottaa kantaan siihen, kumpi kanta on oikea.¹⁸⁰ Jos lopulliseen sopimukseen jää tällainen epäselvä kohta ja asiasta syntyy myöhemmin erimielisyyksiä, joudutaan ottamaan kantaa siihen, kenen tulkinta kyseisestä ehdosta on oikea.¹⁸¹

Epäselvän sopimusehdon tulkinnan tueksi voidaan esittää joitakin yleisiä perusteita, joiden nojalla ratkaisu voidaan tehdä. Ensinnäkin, jos sopimusehto on laadittu yksipuolisesti, epäselvää sopimusehtoa tulkitaan laatijansa vahingoksi.¹⁸² Jos kumpikin osapuoli on osallistunut sopimusehdon laatimiseen, tällaista tulkintamahdollisuutta ei luonnollisestiikaan ole.¹⁸³ Tähän tulkintaperiaatteeseen palataan epäselvien vakuutus sopimuksen ehtojen käsittelyn yhteydessä.

Eräs mahdollinen tulkintatapa on kohtuuteen pyrkivä periaate, jonka mukaan sopimusehtoa pyritään tulkitsemaan siten, että lopputulos on kohtuullinen. Tätä tulkintaperiaatetta ei pidä sekoittaa sopimusehdon kohtuullistamiseen: ajatuksena on, että epäselvälle sopimusehdolle pyritään ensin löytämään kohtuulliseen lopputulokseen johtava tulkinta.¹⁸⁴ Jos sopimusehdon tulkinta siten, että lopputulos on kohtuullinen, ei ole mahdollista, sopimusehdon sisältöä voidaan muuttaa esimerkiksi oikeustoimilain 36 §:n perusteella.¹⁸⁵ Sopimuksen kohtuullistamiseen perehdytään tarkemmin kohtuuttomia sopimusehtoja käsittelevässä luvussa.

Jos sopimuksessa on sekä kaikkiin toisen sopijapuolen sopimuskumppaneihin sovellettavia vakioehtoja että yksilöllisesti sovittuja sopimusehtoja ja nämä ovat joltain osin ristiriidassa keskenään, vakiintunut tulkintatapa on antaa suurempi merkitys yksilöllisesti laaditulle sopimusehdolle, jonka voidaan katsoa paremmin edustavan sopijapuolten tarkoitusta.¹⁸⁶ Sopimuksen ehtoja tulee myös tarkastella osana kokonaisuutta: yksittäinen sopimusehto voi vaikuttaa epäselvältä muusta sopimuksesta erillään tarkasteltuna, mutta sopimuksen muun sisällön valossa se saattaa olla ristiriidaton. Esimerkiksi toisen osapuolen suoritukselle asetettavia laatuvaatimuksia voidaan tarkastella hänelle maksettavan korvauksen valossa: mitä korkeampi suorituksen hinta on verrattuna alan yleiseen hintatasoon, sitä parempaa laatua suoritukselta on kohtuullista odottaa.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Hemmo 2005, 103–104

¹⁸¹ Lehtinen 2007, 155

¹⁸² Saarnilehto 2005, 11

¹⁸³ Hemmo 2003a, 641

¹⁸⁴ Saarnilehto 2005, 13

¹⁸⁵ Saarnilehto 2002, 166

¹⁸⁶ Hemmo 2003a, 585

¹⁸⁷ Ibid, 586–587

6.2 Epäselvistä sopimusehdoista vakuutusopimuksissa

6.2.1 Vakuutusopimukset vakiosopimuksina

Vakiosopimuksella tarkoitetaan sopimusta, jonka ehdoista ainakin osa on luonteeltaan vakioehtoja eli yleisiä sopimusehtoja. Vakiosopimuksen vastakohta on täysin yksilöllinen sopimus.¹⁸⁸ Vakuutusopimukset sopivat vakiosopimuksen määritelmään hyvin: kuluttajavakuutusopimukset solmitaan yleensä vakioehdoin, toisin sanoen kaikkiin kyseisen vakuutuksen ottaneisiin sovelletaan samoja sopimusehtoja.¹⁸⁹ Vakiosopimusten rooli nykyaikaisessa vaihdannassa on hyvin merkittävä, ja esimerkiksi vakuutus- ja pankkitoiminnassa käytetään lähes yksinomaan vakiosopimuksia.¹⁹⁰

Vakuutustoiminnassa käytetyt sopimukset ovat siis pääsääntöisesti vakuutuksenantajan etukäteen laatimia vakioehtoisia sopimuksia. Tämä käytäntö on hyvin perusteltu jo siitä syystä, että vakuutuksen tarkoitus on riskin jakaminen muiden samankaltaiselle riskille alttiina olevien kanssa. Yksilöllisten sopimusten tekeminen kaikkien vakuutuksenottajien kanssa ei olisi edes mahdollista, koska tällöin riskinjako vakuutuksenottajien kesken ei muodostuisi tasapuoliseksi.¹⁹¹ Vakioehtojen käyttäminen on perusteltua myös siksi, että suuren asiakasjoukon kanssa ei ole mahdollista solmia yksilöllisiä sopimuksia järkevällä tavalla. Lisäksi vakioehdot ovat monimutkaistuneen ja erikoistuneen sopimustoiminnan välttämätön apuväline.¹⁹² Vakiosopimusten käytöllä voidaan ehkäistä transaktiokustannusten karkaamista kohtuuttoman korkeiksi, mikä puolestaan mahdollistaa hyödykkeiden tarjoamisen niitä haluaville edullisemmalla hinnalla, kun hintoihin ei tarvitse sisällyttää korkeita sopimuskustannuksia.¹⁹³

Vakiosopimusten ja vakioitujen sopimusehtojen käyttämiselle niin vakuutusopimuksissa kuin massasopimuksissa yleensäkin on siis useita hyviä perusteita, ja käytäntöjen yhtenäistyminen markkinoilla onkin yleisesti havaittavissa oleva kehityssuunta.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Wilhelmsson 1995, 30

¹⁸⁹ Norio-Timonen 1997, 28

¹⁹⁰ Hemmo 2003a, 144

¹⁹¹ Häyhä 1996, 151

¹⁹² Wilhelmsson 1995, 55

¹⁹³ Hemmo 2003a, 145

¹⁹⁴ Häyhä 1996, 145

6.2.2 Vakioehtojen vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus sopimuksissa

Vakiosopimusten käyttäminen vakuutustoiminnassa ei hyvistä perusteluistaan huolimatta kuitenkaan ole ongelmaton. Ensinnäkin vakiosopimukset kaventavat asiakkaan valinnanvapautta: kun mahdollisuus sopia yksilöllisesti vakuutus sopimuksen ehdoista on rajoitettu, asiakkaan valintamahdollisuudet rajoittuvat tarjotun sopimuksen hylkäämiseen tai hyväksymiseen.¹⁹⁵ Sopijapuolten välille voi myös myöhemmin tulla erimielisyyksiä esimerkiksi siitä, ovatko vakioehdot todella tulleet sopimuksen osaksi tai siitä, miten jotakin vakioehtojen kohtaa on tulkittava.¹⁹⁶

Todistustaakka vakioehtojen tulemisesta sopimuksen osaksi on niihin vetoavalla sopijapuolella.¹⁹⁷ Jos käytettävät vakioehdot sisältyvät kiinteästi allekirjoitettavaan sopimusasiakirjaan tai asiakas muuten nimenomaisesti hyväksyy käytettävät vakioehdot, vakioehtojen tulemisesta sopimuksen osaksi ei yleensä tule erimielisyyksiä. Näin on erityisesti silloin, kun sopimusasiakirja on laadittu niin, että allekirjoitukselle varattu paikka sopimusasiakirjassa on sijoitettu siten, että allekirjoitukselle varattu paikka kokonaisuudessaan ennen allekirjoitusta. Jos käytettävät vakioehdot on sijoitettu asiakirjan kääntöpuolelle, erimielisyyksiä ehtojen tulemisesta sopimuksen osaksi voi syntyä.¹⁹⁸

Vakuutus sopimuksessa käytettävien vakioehtojen tuleminen sopimuksen osaksi on oma mielenkiintoinen ongelma-alueensa. Vakuutus sopimuksessa viitataan yleensä käytettäviin vakioehtoihin.¹⁹⁹ Tämän viittauksen voidaan yleensä katsoa riittävän, kunhan asiakkaalla on ollut tosiasiallinen mahdollisuus tutustua niihin vakioehtoihin, joihin sopimuksessa viitataan.²⁰⁰ Jos asiakas ei jostain syystä halua tutustua huolellisesti vakioehtoihin, hän tulee sidotuksi niihin ja kantaa mahdolliset seuraukset huolimattomuudesta.²⁰¹ Tästä säännöstä on kuitenkin tiettyjä poikkeuksia, joihin perehdytään seuraavassa luvussa. Vakuutustoiminnassa edellä mainittu tutustumismahdollisuus järjestetään yleisesti niin, että vakuutuksenantaja toimittaa vakuutusehdot vakuutuksenottajalle vakuutus kirjan mukana.²⁰² On syytä huomata, että tämä käytäntö tarkoittaa käytännössä sitä, että vakuutusehdot toimitetaan asiakkaalle vasta vakuutus sopimuksen päättämisen jälkeen. Käytännön ongelmallisuutta vähentää kuitenkin se, että vakuutus sopimuksen katsotaan syntyneen sen sisältöisenä kuin vakuutuksenottajalla oli aiemmin saamiensa

¹⁹⁵ Hoppu 1997, 94

¹⁹⁶ Saarnilehto 2002, 63

¹⁹⁷ Saarnilehto 2001, 5

¹⁹⁸ Hemmo 2003a, 150

¹⁹⁹ Norio-Timonen 1997, 92

²⁰⁰ Saarnilehto 2002, 63

²⁰¹ Saarnilehto 2001, 5

²⁰² Hoppu 1997, 90

tietojen perusteella aihetta käsittää.²⁰³ Tämä periaate on ilmaistu vakuutusopimuslain 9 §:ssä.

Vakioehtojen tulemiselle sopimuksen osaksi ei olekaan syytä asettaa liian tiukkoja vaatimuksia. Jos vakioehdot eivät tulisi vakuutusopimuksen osaksi jonkin liityntäongelman takia, jouduttaisiin hyvin erikoiseen tilanteeseen: koska vakioehdoissa määritellään esimerkiksi korvattavien vakuutustapahtumien joukko ja rajoitukset maksettaviin korvauksiin, vakuutusopimukselta puuttuisi tosiasiallinen sisältö kokonaan eikä vakuutusnottajan ostamaa vakuutustuotetta olisi olemassakaan.²⁰⁴

Riskinjaon kannalta tämä merkitsisi sitä, että vakuutuksenantajan sopimustekniikassa ollut virhe vaikuttaisikin negatiivisesti vakuutuksenottajaan eikä vakuutuksenantajaan. Tällaista riskinjakoa ei voitane pitää hyväksyttävänä ainakaan kuluttajavakuutuksissa, joissa vakuutuksenantaja on selvästi vahvempi neuvotteluosapuoli, joka käytännössä määrittelee vakuutusopimuksen sisällön.²⁰⁵ Onkin esitetty näkemyksiä, että vakioehdot voisivat joissakin tapauksissa olla yksipuolisesti velvoittavia: asiakkaalla olisi oikeus vedota sitomattomien vakioehtojen hänelle suomiin oikeuksiin, vaikka vakioehtojen käyttäjällä ei olisi tätä mahdollisuutta.²⁰⁶ Toisin sanoen vakuutuksenottaja voisi vedota vakioehtojen kohtiin, joiden perusteella hän voi saada korvausta, mutta vakuutuksenantaja ei voisi vedota samoissa vakioehdoissa oleviin korvausvelvollisuutta rajoittaviin ehtoihin.²⁰⁷

Tällainen riskinjakotapa siirtäisi hyvin suuren osan vakuutusopimukseen liittyvistä riskeistä vakuutuksenantajalle. Sitä ei kuitenkaan välttämättä voida pitää kohtuuttoman ankarana vakuutuksenantajaa kohtaan. Koska vakuutuksenantaja on yksipuolisesti laatinut sopimusehdot, on perusteltua, että vakuutuksenantaja myös kantaa riskin laatimien ehtojen sitovuudesta. Tämä perustuu niin sanottuun kontrolliperiaatteeseen eli siihen, että se sopijapuoli, jolla on paremmat mahdollisuudet vaikuttaa sopimusehtoihin, myös vastaa sopimusehtojen seurauksista.²⁰⁸ Lisäksi on perusteltua olettaa, että sekä sopimuksen ehtojen laatimisesta että sopimuksen päättämisestä asiakkaan kanssa vastaavat oman alansa asiantuntijat, joten on kohtuullista, että riskin epäselvistä muotoiluista ja sopimusehtojen sitovuudesta yleensä kantaa ehdot laatinut osapuoli.²⁰⁹ Tällä riskinjakotavalla voitaneen myös ajatella olevan positiivinen vaikutus vakuutusyhtiöiden ehtojen muotoiluun: kun vakioehtoja sovelletaan jopa tuhansiin tai kymmeniin tuhansiin asiakkaisiin, vakuutusyhtiö ottaa ehtojen huolimattomalla muotoilulla tai muuten huolimattomalla sopimustoiminnalla suuren riskin, että vakuutusmaksut eivät riitä-

²⁰³ Ibid, 80–81, 90

²⁰⁴ Norio-Timonen 1997, 93

²⁰⁵ Häyhä 1996, 152

²⁰⁶ Wilhelmsson 1995, 58

²⁰⁷ Norio-Timonen 1997, 94

²⁰⁸ Määttä 2006, 125

²⁰⁹ Wilhelmsson 1995, 83

kään kattamaan vakuutusopimusten perusteella maksettavia korvauksia. Tässä tilanteessa vakuutuksenantajan pitäisi joko nostaa vakuutusmaksuja tai pyrkiä parantamaan sopimuskäytäntöjään.²¹⁰

6.3 Epäselvien sopimusehtojen tulkinnasta vakuutusopimuksissa

6.3.1 Epäselvyysääntö pääsääntönä

Epäselvien sopimusehtojen tulkitsemisen tueksi on vakiintunut eräitä yleisiä periaatteita, joiden nojalla tulkinta voidaan tehdä. Edellä on jo mainittu periaate, että yksipuolisesti laadittua epäselvää sopimusehtoa tulkitaan laatijansa vahingoksi. Tämä periaate soveltuu sekä yksilöllisiin että vakioehtoihin.²¹¹ Epäselvyysääntö on erityisen merkityksellinen kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisissä sopimuksissa eli myös kuluttajavakuutusopimuksissa. Epäselvyysääntö onkin kirjattu kuluttajansuojalain 4 luvun 3 §:ään. Lainkohdan mukaan tulkintasääntöä tulee soveltaa silloin, kun kuluttajalla ei ole ollut mahdollisuutta vaikuttaa ehdon sisältöön. Jos kuluttajalla esimerkiksi on ollut mahdollisuus valita kahden eri sopimusehdon väliltä, hänellä ei katsota olleen mahdollisuutta vaikuttaa ehdon sisältöön, ja ehtoa tulkitaan laatijan vahingoksi.²¹²

Tätä epäselvyysääntöä voidaan pitää varsin hyvin perusteltuna. Koska vakioehdon laatijan voidaan katsoa olleen vahvemmassa asemassa sopimusta tehtäessä, hänen sopimustekniselle osaamiselleen voidaan asettaa pidemmälle meneviä vaatimuksia kuin sopimuksen toiselle osapuolelle. Lisäksi erityisesti elinkeinonharjoittajaa, vakuutusopimusten kyseessä ollessa siis vakuutuksenantajaa, voidaan pitää oman alansa asiantuntijana, joten sopimusehdon epäselvyyden voidaan katsoa johtuvan siitä, ettei tämä ole kiinnittänyt riittävästi huomiota käyttämiensä ehtojen täsmälliseen muotoiluun.²¹³ Lisäksi epäselvien vakioehtojen tulkitseminen laatijansa vahingoksi kannustanee ehtojen laatijoita huolellisuuteen ja suojaa vakuutuksenottajan sopimuksen sisältöä koskevia odotuksia.²¹⁴ Perustelut epäselvyysäännölle ovat siis hyvin samankaltaisia kuin edellä esiteltyt vakioehtojen sopimuksen osaksi tulemista käsittelevät periaatteet, mikä onkin hyvin luonnollista. Sekä vakioehtojen tuleminen sopimuksen osaksi että niiden

²¹⁰ Norio-Timonen 1997, 94

²¹¹ Hemmo 2003a, 638

²¹² Wilhelmsson 1995, 43

²¹³ Hemmo 2003a, 581

²¹⁴ Häyhä 1996, 210

tulkinta liittyvät sopijapuolten väliseen riskinjakoon, ja tämä riskinjako on perusteltua toteuttaa siten, että sopimusehdot yksipuolisesti laatinut kantaa riskin.²¹⁵

Epäselvyyssääntö ei kuitenkaan vahvoista perusteluistaan huolimatta ole kaikissa tilanteissa täysin ongelmaton. Sopimusehdon tulkinnasta syntyy usein erimielisyyksiä poikkeuksellisten tapahtumien yhteydessä. Vakioehtojen laatijan, esimerkiksi vakuutusyhtiön, on käytännössä mahdotonta ennakoida kaikkia mahdollisia tulevaisuuden tapahtumia laatiessaan sopimusehtoja, minkä lisäksi tällaisista sopimusehdoista tulisi äärimmäisen monimutkaisia, mikä tekisi ehtoihin tutustumisesta entistä vaikeampaa toiselle sopijapuolelle. Sopimusehtoa ei siis välttämättä tule tulkita laatijansa vahingoksi täysin mekaanisesti, jos kyseessä on täysin ennalta arvaamaton tapahtumien kulku.²¹⁶

6.3.2 *Oikeuskäytäntöä epäselvistä sopimusehdoista vakuutusopimuksissa*

Vakuutusopimuksen ehtojen tulkinnasta on korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä jonkin verran ratkaisuja, joista eräitä tarkastellaan tässä lyhyesti edellä esitetyn epäselvyyssäännön käytännön oikeusvaikutusten valottamiseksi. Jo tästä erittäin suppeasta otoksesta käy hyvin ilmi se, että sopimusehdon tulkitseminen ei automaattisesti johda vakuutuksenantajan kannalta kielteiseen lopputulokseen.

Ratkaisussa KKO:2003:103 oli kysymys invaliditeetin vuoksi maksettavasta haittakorvauksesta. Vakuutusehtojen mukaan vakuutetulla oli oikeus vakuutus kirjassa määriteltyyn invaliditeettikorvaukseen, jos hänelle aiheutui vakuutusturvan voimassaoloaikana alkaneen sairauden johdosta yli 60 prosentin suuruinen pysyvä invaliditeetti.

Vakuutettu sairastui jatkuvasti pahenevaan verisairauteen, josta aiheutui hänelle pitkäaikaista haittaa, mutta ei kuitenkaan yli 60 prosentin suuruisia invaliditeettia kuin noin neljäksi kuukaudeksi ennen hänen sairauden hoitotoimenpiteestä johtunutta kuolemaansa. Koska vakuutusehdoissa ei ollut rajoitettu oikeutta invaliditeettikorvaukseen tapauksissa, joissa paheneva sairaus johtaa nopeasti kuolemaan tai joissa kuolema johtuu sairauden vuoksi tehdystä hoitotoimenpiteestä ja koska vakuutetulle oli aiheutunut sairaudesta pitkäaikaista haittaa, vakuutusyhtiö tuomittiin maksamaan vakuutetun oikeudenomistajille vakuutusopimuksessa määritelty kertakorvaus pysyvistä invaliditeetista.

Tässä ratkaisussa ei ollut niinkään kyse sopimusehdon tulkitsemisesta laatijansa vahingoksi, vaan siitä, että vakuutusehdoissa ei ollut rajoitettu oikeutta invaliditeettikorvaukseen kuvatuunlaisessa tilanteessa. Ratkaisusta ja sen perusteluista käy kuitenkin ilmi se periaate, että vakuutusyhtiön vastuuta rajoittavia ehtoja ei tule tulkita laajentavasti

²¹⁵ Wilhelmsson 1995, 83

²¹⁶ Hemmo 2003a, 582

vakuutusyhtiön hyväksi ja että sopimusehtoja tulee tulkita sanamuotonsa mukaisesti.²¹⁷ Tavallisesti on myös niin, että vakioehdot laatinnut osapuoli ei voi vedota seikkaan, josta sopimuksessa ei ole nimenomaisia ehtoja, koska asiakkaan perusteltua oletusta toisen osapuolen vastuuta rajoittavien ehtojen puuttumisesta suojataan.²¹⁸

Ratkaisussa KKO:2001:135 oli puolestaan kyse kotivakuutukseen sisältyneestä vastuuvakuutuksesta. Vakuutuksen ehtojen mukaan vakuutuksesta ei korvattu vahinkoa, joka on aiheutunut tappelun, pahoinpitelyn tai muun rikoksen yhteydessä. A, jolla oli kotivakuutukseen sisältynyt vastuuvakuutus, oli lyönyt B:tä kasvoihin sillä seurauksella, että B oli kaatunut ja lyönyt päänsä katuun, minkä seurauksena B:lle oli aiheutunut vakavia vammoja. A tuomittiin lievistä pahoinpitelystä ja ruumiinvamman tuottamuksesta, mutta häntä ei tuomittu tahallisesta ruumiinvamman tuottamuksesta, koska B:lle aiheutuneita vakavia vammoja ei voitu pitää A:n lyönnin todennäköisenä seurauksena. A veloitettiin kuitenkin maksamaan B:lle merkittäviä vahingonkorvauksia.

A vaati vastuuvakuutuksen nojalla vakuutusyhtiötä suorittamaan hänen maksettavikseen tuomitut vahingonkorvaukset korkoineen B:lle. Vakuutusyhtiö kiisti korvausvastuunsa vedoten vakuutusehtojen kohtaan, jonka mukaan vakuutuksesta ei korvattu vahinkoa, joka on aiheutunut tappelun, pahoinpitelyn tai muun rikoksen yhteydessä. A perusteli vaatimustaan sillä, että vakuutusehdoissa mainitaan nimenomaisesti vain tappelu ja pahoinpitely syinä olla maksamatta korvausta vastuuvakuutuksesta. Ehdoissa käytetty ilmaus ”muu rikos” tarkoitti hänen mielestään tappeluun tai pahoinpitelyyn viittaavaa ”muuta sen kaltaista rikosta”. Lisäksi hän vetosi tulkintasääntöön, jonka mukaan epäselvää sopimusehtoa tulee tulkita laatijansa vahingoksi. Näin rajoitusehto ei hänen mukaansa koskenut vähäisempiä rikoksia, kuten lievää pahoinpitelyä.

Kaikki oikeusasteet katsoivat, että vakuutusyhtiöllä oli mainitun vakuutusehdon perusteella oikeus lähtökohtaisesti kieltäytyä suorittamasta korvausta. Perusteluissaan korkein oikeus katsoi, että kyseinen vakuutusehto rajoitti vakuutusturvan laajuutta siten, että vakuutuksesta ei korvattu rikoksen yhteydessä aiheutunutta vahinkoa, josta vakuutuksenottaja on vastuussa. Korkein oikeus totesi myös, että sanamuotonsa mukaan tulkittuna vakuutusehdon soveltamisala muodostui hyvin laajaksi ja käsitti myös teon, josta A oli tuomittu. Näin avoimesti muotoiltu rajoitusehto saattoi korkeimman oikeuden mukaan olla joissakin tilanteissa ja erityisesti lievää tuottamusta osoittavien rikosten kohdalla tulkinnanvarainen.

A oli kuitenkin syyllistynyt sekä lievään pahoinpitelyyn että ruumiinvamman tuottamiseen lyödessään tahallaan B:tä kasvoihin. Lisäksi hän oli itse B:n vammautumiseen johtaneen tapahtumasarjan alkuunpanija. Korkein oikeus katsoi, että vakuutusehdoissa käytetty ilmaus ”rikoksen yhteydessä” viittasi siihen, että huomioon voitiin ottaa vahin-

²¹⁷ Saarnilehto 2005,

²¹⁸ Hemmo 2003a, 643

koon johtaneet tapahtumat kokonaisuudessaan. Kun vahinko tässä tapauksessa liittyi läheisesti pahoinpitelyn tyyppiseen rikokseen, voitiin pitää selvänä, että vahinkotapahtuma oli vakuutusehdoissa tarkoitettu. Näillä perusteilla korkein oikeus katsoi, että vakuutusehto ei ollut tulkinnanvarainen ja että vakuutusyhtiöllä oli ehdon perusteella oikeus kieltäytyä korvauksen maksamisesta.

Vakuutusehtojen ilmaus ”muun rikoksen yhteydessä” on hyvä esimerkki sopimusedosta, jonka merkityksestä voi tulla kiistaa. Tällöin sopimuksen sisällöstä syntyneet erimielisyydet ratkaistaan sopimuksen tulkinnalla, jolla pyritään sopimuksen tarkoituksen selvittämiseen.²¹⁹ Epäselvyyssääntö sopimuksen tulkinnassa ei kuitenkaan laajasta soveltamisalastaan ja vahvoista perusteluistaan huolimatta automaattisesti johda vakuutuksenottajan kannan mukaiseen tulkintaan, kuten edellä käsitellystä ratkaisusta käy ilmi. Se, että sopimuksen toinen osapuoli väittää jotakin sopimusehtoa tulkinnanvaraiseksi, ei vielä tarkoita sitä, että ehto olisi tulkinnanvarainen ulkopuolisen tarkastelijan näkökulmasta. Tulkinnan avulla pyritään selvittämään sopijapuolten, tässä tapauksessa siis vakuutusyhtiön, käyttämien ilmaisujen normaalisisältö.²²⁰ Tämän korkein oikeus on hyvin huomionnut ratkaisunsa perusteluissa. Ei liene perusteltua tulkita sinänsä hyvin ja täsmällisesti laadittuja ilmaisuja poikkeuksetta laatijansa vahingoksi. Tilanne olisi tietenkin toinen, jos vakuutusehdot olisivat olleet epätasemmalla laadilla.²²¹

Hieman vanhemmasta oikeuskäytännöstä voidaan mainita esimerkkinä KKO:1995:118. Asiassa oli kyse vahingonteon varalta vakuutetun auton tuhoutumisesta tavaratalon pysäköintialueella. Vakuutusehtojen mukaan vakuutusyhtiö voi kieltäytyä korvauksen maksamisesta, jos vakuutuksenottajan voidaan katsoa omalla toiminnallaan olennaisesti vaikuttaneen vahingon syntymiseen laiminlyömällä ajoneuvon asianmukaisen valvonnan ja lukitsemisen.

Auto oli jätetty tavaratalon pysäköintialueelle, missä se oli myöhemmin poltettu, teknisen vian vuoksi. Auto oli ollut pysäköintialueella ennen tuhoutumistaan noin kolme viikkoa. Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että vakuutusehto, johon vakuutusyhtiö vetosi kieltäytyessään korvauksen suorittamisesta oli yleisluonteinen ja tulkinnanvarainen eikä siinä ollut ohjeita kuvatuksen tilanteen varalle. Vakuutuksenottaja ei siis suoraan vakuutusehdon perusteella voinut tietää, kuinka hänen olisi tullut menetellä tilanteessa, jotta ei menettäisi oikeutta vakuutuskorvaukseen. Vakuutuksenottajaan tuli tästä syystä soveltaa vain yleistä huolellisuusvelvoitetta. Korkein oikeus katsoi, että vakuutuksenottaja oli toiminut tämän huolellisuusvelvoitteen mukaisesti eikä hänen siten voitu katsoa rikkoneen vakuutusehtoja. Vakuutusyhtiö velvoitettiin korvaamaan vakuutuksenottajalle auton tuhoutumisesta aiheutuneet kulut.

²¹⁹ Saarnilehto 2009, 525

²²⁰ Saarnilehto 2002, 151

²²¹ Hemmo 2002, 444

Kuvattu korkeimman oikeuden ratkaisu on havainnollinen esimerkki tulkinnanvaraisen vakioehdon tulkitsemisesta laatijansa vahingoksi. Kun vakuutusyhtiö ei ole vakuutusehdoissa tai muutenkaan ilmaissut, miten vakuutuksenottajan olisi tullut toimia edellä kuvatussa tilanteessa, se on ottanut riskin, että ehtoja tulkitaan sen kannalta epäedullisesti.²²² Asian voi ilmaista myös siten, että vakioehtoa ei tulkita laatijansa vastuuta kaventavasti.²²³ Tätäkin korkeimman oikeuden ratkaisua voitaneen siis pitää melko hyvin perusteltuna: jos vakuutusehdoissa olisi esimerkiksi mainittu, että ajoneuvo on teknisen vian sattuessa siirrettävä ilman aiheetonta viivytystä jatkuvasti valvotulle pysäköintialueelle, tuomio olisi todennäköisesti ollut toisenlainen.

²²² Hemmo 2003a, 638

²²³ Saarnilehto 2005, 13

7 KOHTUUTTOMAT SOPIMUSEHDOT VAKUUTUSSOPIMUKSISSA

Sopimuksista aiheutuu osapuolilleen velvollisuuksia.²²⁴Sopimuksia tehdään, koska osapuolet katsovat hyötyvänsä sopimuksen mukaisista eduista, ottaen huomioon sopimuksesta aiheutuvat rasitukset, enemmän kuin sopimuksen tekemättä jättämisestä.²²⁵Varsinkin asiantuntijatahon ja asiakkaan sopimussuhteissa on viime vuosikymmeninä yleistynyt ajatus siitä, että asiantuntijatahon on varsinaisen pääsuoritusvelvoitteensa lisäksi myös pyrittävä huolehtimaan siitä, että tarjottava suorite todellakin soveltuu asiakkaan tarpeisiin.²²⁶

Tätä velvollisuutta ottaa huomioon sopimuskumppanin tärkeitä intressejä voidaan kutsua lojaliteettivelvollisuudeksi.²²⁷ Ihanteena voitaneen pitää sopimuskokonaisuutta, joka on tasapuolinen sopimuskumppaneille.²²⁸Toisin sanoen sopimuksesta aiheutuneiden velvoitteiden pitäisi vastata siitä aiheutuvia rasituksia. Näin ei kuitenkaan aina ole, vaan suoritusvelvollisuuksien välillä saattaa vallita epätasapaino jo alun alkaen tai olosuhteet voivat myöhemmin muodostua sellaisiksi, että sopimuksen sisältö käy toisen osapuolten kannalta kohtuuttomaksi.²²⁹

7.1 Kohtuuttomista sopimusehdoista yleisesti

7.1.1 *Sopimuksen koko sisältö ja osapuolten sopimuksentekoasema kohtuullisuuden arviointikriteereinä*

Edellä mainittiin jo kohtuuttoman sopimusehdon tärkein tuntomerkki eli sopimuksesta aiheutuvien velvoitteiden epätasapaino sopimuskumppanien kesken. Toisin sanoen sopijapuolten suoritukset eivät riittävästi vastaa toisiaan. Sopimus voi olla kohtuuton esimerkiksi hintaa, päätösvaltaa jostakin sopimuksen keskeisestä kysymyksestä, sopimussidonnaisuutta, vastuunrajoituksia tai sopimusrikkomuksen seurauksia sääntelevien ehtojensa osalta.²³⁰Kun sopimus syystä tai toisesta osoittautuu kohtuuttomaksi, sillä poiketaan varsin yleisesti hyväksytystä, mutta hankalasti määritettävästä tavoitteesta,

²²⁴ Saarnilehto 2002, 6

²²⁵ Hemmo 2003a, 25

²²⁶ Hemmo 2005, 203

²²⁷ Hemmo 2003a, 53

²²⁸ Saarnilehto 2002, 167

²²⁹ Hemmo 2003b, 54

²³⁰ Norio-Timonen 1997, 50

jota voidaan kutsua oikeudenmukaiseksi vaihdannaksi. Oikeudenmukainen vaihdanta on tavoitteena helppo hyväksyä, mutta ilman tarkempaa määrittelyä sen käyttöarvo esimerkiksi tuomioistuiminnassa jää hyvin rajalliseksi.²³¹ Yhtenä epäoikeudenmukaisen vaihdannan tuntomerkinä voitaneen kuitenkin pitää sitä, että sopimuksen osapuolten suoritusvelvoitteet ovat huomattavan epätasapainoiset.

Pahimmillaan suoritusten epätasapaino vastikkeellisessa sopimuksessa olisi luonnollisesti tilanteessa, jossa toinen sopijapuoli saisi suorituksen, mutta voisi kuitenkin jättää oman suorituksensa tekemättä ilman pelkoa negatiivisista seurauksista.²³² Voidaan esimerkiksi kuvitella tilanne, jossa sopimukseen on otettu ehto, jonka mukaan sopimuksen toisen osapuolen ei tarvitse täyttää velvollisuuksiaan. Tällainen sopimusehto lienee kuitenkin melko teoreettinen. Lisäksi se on selvästi edellä mainitun lojaliteettiperiaatteen, jonka mukaan myös toisen sopijapuolen etu on jossain määrin otettava huomioon sen sijaan, että pyrittäisiin vain ajamaan omaa etua²³³, vastainen. Vastikkeettomiakin sopimuksia kuitenkin solmitaan esimerkiksi lahjoitustarkoituksessa, mutta niiden syntymiseen ja sitovuuteen saattaa liittyä hylättäviä piirteitä, jos toinen osapuoli ei saa niistä mitään hyötyä.²³⁴

Arvioitaessa sopimuksen ja sen yksittäisten ehtojen kohtuullisuutta tulee ottaa huomioon eräitä seikkoja. Ensimmäisenä tulee arvioida sopimuksen koko sisältöä. Yksittäistä sopimusehtoa ei pidä tarkastella muusta sopimuksesta erillään, sillä muuten kohtuuttomalta vaikuttava sopimusehto voi tasapainottua sopimuksen muiden ehtojen ansiosta siten, että epätasapainoa ei olekaan.²³⁵ Tarkasteltaessa sopimuksesta aiheutuvien suoritusvelvollisuuksien tasapainoisuutta vertailukohdaksi voidaan ottaa esimerkiksi tahdonvaltainen lainsäädäntö tai markkinoilla tapahtuva vaihdanta eli vastaavan tyyppiset sopimukset yleisemmin. Jos vaikkapa jokin vastuunrajoitusehto poikkeaa huomattavan paljon alalla yleisesti käytettävistä sopimusehdoista tai jos sopimusehdoilla poiketaan kauas tahdonvaltaisesta lainsäädännöstä, epäily sopimusehtojen kohtuuttomuudesta voi syntyä. Tämä ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita, että sopimusehdot olisivat kohtuuttomia, vaan harkinta on tehtävä kokonaistilanteen perusteella.²³⁶

Myös itse sopimussisällön ulkopuolisilla tekijöillä on vaikutusta harkittaessa sopimusehtojen kohtuullisuutta. Tärkein näistä sopimuksen ulkopuolisista harkintatekijöistä on sopimuksen osapuolten asema.²³⁷ Osapuolet ovat usein sopimusta solmittaessa erilaisessa asemassa, ja sopimuksentekoaseman vahvuus on keskeinen tekijä sopimuksen

²³¹ Mäkelä 2007, 20

²³² Hemmo 2003a, 27

²³³ Nystén- Haarala 1999, 203–204

²³⁴ Hemmo 2003b, 62–63

²³⁵ Wilhelmsson 1995, 110

²³⁶ Hemmo 2003b, 60–61

²³⁷ Ibid, 64

kohtuullisuutta arvioitaessa.²³⁸ Syitä tähän toisen osapuolen alisteiseen ja toisen osapuolen vahvaan asemaan voi olla monia. Toinen osapuoli voi ensinnäkin olla vahvemmassa asemassa taloudellisesti esimerkiksi siten, että heikompi osapuoli voi olla riippuvainen sopimuksen syntymisestä kun taas toiselle osapuolelle sopimuksen syntyminen ei ole niin merkityksellistä. Tällöin vahvempi osapuoli voi saavuttaa omia etujaan paremmin.²³⁹ Esimerkiksi vakavaraisella yrityksellä on varaa sekä hankkia tarvittavaa asiantuntemusta itselleen edullisten sopimusten tekemiseksi että olla ryhtymättä epäedullisiin sopimussuhteisiin, kun taas kuluttajalla ei välttämättä ole kumpaakaan näistä edellytyksistä.²⁴⁰

Toinen merkittävä osapuolten asemaan vaikuttava tekijä on sopimuksen osapuolten asiantuntemus. Osapuolet eroavat varsinkin yrityksen ja kuluttaja-asiakkaan välisissä sopimuksissa asiantuntemukseltaan sekä juridisten seikkojen että sopimuksen kohteena olevan hyödykkeen ominaisuuksien osalta.²⁴¹ Tämä ero asiantuntemuksessa on usein läheisessä yhteydessä yrityksen taloudellisiin resursseihin: suurella yrityksellä on todennäköisesti palkkalistoillaan sekä kyseisen alan että juridiikan asiantuntijoita ja lisäksi taloudelliset edellytykset turvautua esimerkiksi ulkopuolisiin konsultteihin.

Toisaalta pienikin asiantuntijayritys voi olla omalla allaan erittäin osaava toimija, joten taloudellisten resurssien suuruus ei suinkaan ole ainoa neuvotteluasemaan vaikuttava tekijä.²⁴² Sopimusehdot saattavat muodostua kohtuuttomiksi myös silloin, kun toinen sopijapuoli on pienyritys ja toinen suuryritys. Tällöin kynnyks sopimusehtojen arvioimiselle kohtuuttomiksi on matalampi kuin kahden tasavahvan yrityksen sopimussuhteissa.²⁴³ Kuluttajaan rinnastuvien elinkeinonharjoittajien ja esimerkiksi yhdistysten joukko on kuitenkin varsin suppea, ja toiminnan laajuutta arvioitaessa tuomioistuin ei kovin helposti totea sopimuksen osapuolta asemaltaan sellaiseksi, että rinnastaminen kuluttajaan tulisi kysymykseen.²⁴⁴

7.1.2 Muut sopimusehtojen kohtuullisuuden arviointiin vaikuttavat seikat

Kolmas sopimuksen kohtuullisuuden arviointiin vaikuttava seikka ovat sopimusta tehtäessä vallinneet olosuhteet. Näihin olosuhteisiin vaikuttavat osaltaan jo edellä mainitut osapuolten sopimuksentekoasemaa koskevat seikat, mutta sopimusta tehtäessä vallinneet olosuhteet on kuitenkin perusteltua mainita omana kohtuullisuusarviointiin vaikut-

²³⁸ Hemmo 2006b, 1141

²³⁹ Wilhelmsson 1995, 111

²⁴⁰ Hemmo 2003b, 69

²⁴¹ Wilhelmsson 1995, 111

²⁴² Hemmo 2005, 22

²⁴³ Wilhelmsson 1995, 112

²⁴⁴ Hemmo 2003b, 71–72

tavana ryhmänä.²⁴⁵ Sellaisia sopimuksen tekovaiheeseen liittyviä olosuhteita, joilla voi olla vaikutusta kohtuullisuusarviointiin, ovat esimerkiksi oikeustoimilain 28–33 pykälien pätemättömyysperusteet, kuten pakko ja petollinen viettely.²⁴⁶ Myös sopimuksen nopea päättäminen toisen osapuolen aloitteesta voi vaikuttaa kohtuullisuusarviointiin: jos toinen osapuoli painostaa toista sopimuksen tekemiseen nopealla aikataululla ilman erityistä syytä, menettelyä saatetaan pitää sopimattomana ja sopimusehtojen sovittelu voi käydä mahdolliseksi. Tätä voidaan perustella sillä, että toisen osapuolen harkinta voi kiirehtimisen vuoksi jäädä puutteelliseksi.²⁴⁷

On syytä huomauttaa, että oikeustoimilain pätemättömyysperusteet on tarkoitettu nimenomaan sen arvioimiseen, onko sopimus kokonaisuudessaan pätevä. Jos pätemättömyyden perusteet ovat käsillä, lähtökohtainen seuraamus tästä on koko sopimuksen pätemättömyys.²⁴⁸ Tämä käy ilmi esimerkiksi oikeustoimilain 30 §:stä, jonka mukaan oikeustoimi ei sido sopimukseen petollisesti vietettyä osapuolta. Myös muissa edellä mainituissa lainkohdissa käytetään samaa ilmausta ”ei sido”.

Vaikka sopimus olisikin oikeustoimilaissa säädetyllä tavalla pätemätön, loukattu osapuoli voi vaatia vain kohtuuttoman sopimusehdon sovittelua sen sijaan, että vaatisi koko sopimuksen sitovuuden lakkaamista. Tämä voi monessa tapauksessa olla huomattavasti käytännöllisempi menettelytapa, kun koko sopimusta ei tarvitse laatia uudelleen vaan sopimattomalla menettelyllä aikaansaatu sopimuksen epätasapaino korjataan sovittelemalla olemassa olevan sopimuksen ehtoja.²⁴⁹ Tilanne muistuttaa sopimusehdot laatineen näkökulmasta sopimuksen osapätemättömyyttä: osa sopimuksen ehdoista ei sidokaan osapuolia, vaan ne korvautuvat laissa säädetyllä normistolla tai tuomioistuinten laatimalla uudella sisällöllä. Ehtojen laatijan on siis sopimusta tehtäessä tehtävä valinta sen suhteen, millaisia ehtoja sopimukseen otetaan. Laatijalle erittäin edullinen sopimusehto saattaa lisätä riskiä ehdon riitauttamisesta, minkä lisäksi ankarien sopimusehtojen käyttäminen voi vaikuttaa negatiivisesti yrityksen imagoon, vaikka ehto ei olisikaan suorastaan kohtuuton.²⁵⁰

Sopimusehdon sovittelun kynnys saattaa lisäksi olla matalampi kuin sopimuksen toteaminen oikeustoimilain pätemättömyysperusteiden nojalla pätemättömäksi. Toisin sanoen sopimusta tai sen yksittäisiä ehtoja saatetaan sovittella, vaikka pätemättömyyssäädöksen tunnusmerkki ei täytyisikään. Myös yksipuolisesti laadittujen vakioehtojen käyttämistä sopimuksessa voidaan pitää sellaisena sopimusta tehtäessä vallinneena olosuhteena, jonka perusteella sopimuksen ehtoja saatetaan pitää kohtuuttomina.²⁵¹

²⁴⁵ Wilhelmsson 1995, 115

²⁴⁶ Ibid, 116

²⁴⁷ Hemmo 2003b, 73

²⁴⁸ Wilhelmsson 1995, 116

²⁴⁹ Hemmo 2003b, 73

²⁵⁰ Hemmo 2005, 127–128

²⁵¹ Wilhelmsson 1995, 117–118

Vaikka sopimus solmittaisiin täysin kohtuullisin ehdoin ja hyväksyttäviä toimintatapoja käyttäen, olosuhteet voivat myöhemmin muuttua sellaisiksi, että sopimuksen soveltaminen johtaisi kohtuuttomaan lopputulokseen. Nämä oikeustoimen tekemisen jälkeen vallitsevat olosuhteet ovat neljäs kohtuullisuusarviointiin vaikuttava seikka.²⁵² Olosuhteiden muuttumisesta johtunutta sopimusehtojen kohtuuttomuutta voidaan kutsua jälkiperäiseksi kohtuuttomuudeksi. Toki on myös mahdollista, että olosuhteet muuttuvat sopimuksen tekemisen jälkeen niin, että alun perin kohtuuton sopimus muuttuukin tasapainoisemmaksi.²⁵³

Olosuhteiden muuttuminen ei automaattisesti vaikuta siten, että sopimusta tulisi sovitella. Arvioinnissa tulee ottaa huomioon sopimuksella alun perin sovittu riskinjako: jos muutos kuuluu toisen osapuolen kannettavaksi sovittujen riskien piiriin, olosuhteiden muutosta ei voida kovin helposti pitää sopimuksen kohtuuttomuuteen johtavana tekijänä. Jos taas kysymyksessä on täysin odottamaton tapahtuma, sovittelu saattaa tulla kyseeseen.²⁵⁴ Toisin sanoen jos jonkin sopimuskohdan voidaan katsoa ilmentävän sopimuksen osapuolen tietoista riskinottoa tulevan kehityksen suhteen, ei toisen osapuolen kannalta epätoivottava kehityskulku muodosta sellaista sopimuksen jälkiperäistä epätasapainoa, jota tulisi oikaista esimerkiksi sopimuksen sovittelulla.²⁵⁵

Asiaa voidaan havainnollistaa esimerkillä, jossa kuluttaja ja yritys sopivat jonkin irtaimen esineen kaupasta, jossa kauppahinta maksetaan välittömästi mutta tavara toimitetaan myöhemmin esimerkiksi siksi, että yrityksen on tilattava esine omalta tavarantoimittajaltaan. Jos tavarantoimittaja yllättäen onkin kaksinkertaistanut kyseisestä tuotteesta vaatimansa hinnan, yritys ei voi vaatia kuluttajalta enää lisäsuorituksia, vaan joutuu kärsimään hinnan noususta aiheutuneet taloudelliset tappiot. Toisaalta jos tuotteen hinta olisikin laskenut, yritys saisi pitää hinnanlaskusta johtuvan ylimääräisen katteen itsellään. Yleisemmin asia voidaan ilmaista siten, että spekulatiomielessä laadittua sopimusta ei yleensä tule sovitella sen osapuolen hyväksi, joka on epäonnistunut spekulatiossaan.²⁵⁶

Sopimuksen sovittelua puoltaville olosuhteiden muutoksille voidaan asettaa tiettyjä vaatimuksia. Näitä vaatimuksia ovat olosuhdemuutoksen ulkoisuus, odottamattomuus ja voittamattomuus. Olosuhdemuutoksen ulkoisuudella tarkoitetaan sitä, että muutos ei johdu sopimuksen osapuolen omista tai tämän vastuupiiriin kuuluvan toimenpiteistä. Odottamattomuuden vaatimuksella tarkoitetaan sitä, että muutoksen tulee olla sellainen, jonka huomioon ottamista sopimusta tehtäessä ei voida kohtuudella vaatia. Voittamattomuuden vaatimus puolestaan tarkoittaa sitä, että olosuhteiden muutoksen tulee olla

²⁵² Ibid, 119

²⁵³ Hemmo 2003b, 73–74

²⁵⁴ Hemmo 2005, 136

²⁵⁵ Hemmo 2003a, 652

²⁵⁶ Wilhelmsson 1995, 120

sellainen, että sopimuksen osapuoli ei voi kohtuullisilla ponnistuksilla ja taloudellisilla uhrauksilla poistamaan muutoksen vaikutuksia.²⁵⁷ Esimerkiksi lainsäädännön tai muiden viranomaismääräysten muuttuminen voi merkitä sellaista edellä kuvatut kriteerit täyttävää olosuhteiden muutosta, jonka perusteella sopimuksen sovittelukynnys ylittyy.²⁵⁸

Viidentenä sopimusehtojen kohtuullisuusharkintaan vaikuttavana tekijänä voidaan mainita kaikki ne seikat, jotka eivät sisälly edellä lueteltuihin kohtuusarviointiin vaikuttaviin tekijöihin. Tyhjentävää luetteloa näistä ”muista seikoista” ei ole mahdollista laatia, mutta joitakin esimerkkejä voidaan kuitenkin mainita.²⁵⁹ Eräs tällainen seikka ovat osapuolten sopimukseen liittyvät tarkoitukset. Jos toinen osapuoli esimerkiksi tavoittelee sopimuksella huomattavan nopeaa ja suurta liikevoittoa, mahdollisuus vedota sovitteluun muodostuu hyvin rajalliseksi, vaikka lopputulos muodostuisikin nopeaa voittoa tavoitelleen kannalta epäedulliseksi.²⁶⁰

Osapuolten tarkoituksia pohdittaessa lähtökohtana on yleensä oletus, että osapuolet tavoittelevat sopimuksella itselleen edullisia päämääriä, ja ehdon kohtuullisuutta arvioidaessa tämä lähtökohta johtaa siihen, että sopimuksen ehtoa ei yleensä tule tulkita siten, että sillä olisi ollut tarkoitus hyödyttää vain toista osapuolta. Tilanne on luonnollisesti toinen, jos sopimuksella on nimenomaisesti ollut tarkoitus hyödyttää toista osapuolta.²⁶¹

Osapuolten tarkoituksia korostava tarkastelutapa harkittaessa sopimusehtojen kohtuullisuutta sopii hyvin yhteen sen yleisesti hyväksytyyn lähtökohdan kanssa, että sopimuksilla pyritään luomaan ennakoitavuutta, joka korvaa osapuolten väliltä puuttuvaa mutta taloudellisessa toiminnassa tarpeellista luottamusta. Yleisemminkin sopimusehdoja laadittaessa voisi olla perusteltua pyrkiä ehkäisemään ennakoitavuutta esimerkiksi kohtuuttomista sopimusehdoista aiheutuvia konflikteja sen sijaan, että sopimus yritettäisiin laatia siten, että syntyvät konfliktitilanteet ratkeavat laatijalle edullisella tavalla.²⁶² Varsinaisten kohtuuttomien sopimusehtojen lisäksi ennakoivalla oikeusajattelulla voi olla paljon annettavaa myös seuraavaksi käsiteltävien yllättävien ja ankarien sopimusehtojen aiheuttamien ongelmien välttämiseksi.

²⁵⁷ Hemmo 2003b, 75

²⁵⁸ Wilhelmsson 1995, 124

²⁵⁹ Ibid, 126

²⁶⁰ Hemmo 2003b, 76. Hemmo näyttäisi sijoittaneen spekulatiotarkoituksessa tehdyn sopimuksen kohdan ”muut seikat” alle, kun Wilhelmsson on sijoittanut spekulatiion seuraukset sopimuksen tekemisen jälkeen vallinneisiin olosuhteisiin. Ks. Wilhelmsson 1995, 119–120. Sekä Hemmo että Wilhelmsson ovat kuitenkin selvästi sitä mieltä, että spekulatiomieleessä tehtyä sopimusta ei tule sovitella spekuloijan hyväksi kuin hyvin poikkeuksellisesti.

²⁶¹ Ibid, 77

²⁶² Tieva 2009, 115

7.1.3 Yllättävistä ja ankarista sopimusehdoista

Yllättävät ja ankarat sopimusehdot ovat sellaisia vakiosopimuksen ehtoja, joiden tuleminen asiakasta sitovasti sopimuksen osaksi edellyttää sitä, että asiakkaalle nimenomaisesti huomautetaan kyseisestä ehdosta sopimusta tehtäessä tai että ehtoa korostetaan muuten ennen sopimuksen päättämistä.²⁶³ Yllättävät ja ankarat sopimusehdot eivät siis tule sopimuksen osaksi samoilla edellytyksillä kuin vakioehdot yleensä: tavallisestihan vakioehdot tulevat sopimuksen osaksi, kunhan asiakkaalle on annettu asianmukainen mahdollisuus tutustua ehtoihin.²⁶⁴ Tätä problematiikkaa on käsitelty tarkemmin luvussa 6 eikä siihen ole syytä palata tarkemmin tässä yhteydessä.

Yllättävien ja ankarien sopimusehtojen tulemiselle sopimuksen osaksi on siis asetettu erityisiä vaatimuksia. Pelkkä vakioehtojen luovuttaminen sopimuksen toiselle osapuolelle ei riitä, vaan ehdon merkitys on erikseen tehtävä selväksi, jotta se sitoisi asiakasta.²⁶⁵ Yllättävien ja ankarien sopimusehtojen korostamisvaatimuksella ja edellä käsitellyillä kohtuullistamissäännöksillä on tiettyjä yhteisiä piirteitä, sillä sekä kohtuullisuusarviointi että ankarien ehtojen korostamisvaatimus liittyvät sopimusehtojen hyväksyttävyyden arviointiin. Ne eivät kuitenkaan tarkoita samaa asiaa, vaan ehtotyyppien kohtuuttomuus- ja ankaruusarviointi tapahtuu eri kriteereillä.²⁶⁶

Sopimusehtoa voidaan pitää ankarana, jos se asettaa toisen osapuolen huomattavasti heikompaan asemaan kuin esimerkiksi tahdonvaltaista lainsäädäntöä noudatettaessa. Sopimusehto voi puolestaan olla yllättävä, jos se on epätavallinen tai odottamaton.²⁶⁷ Oppi yllättävistä ja ankarista sopimusehdoista on luonteeltaan hyvin epätasällinen, eikä tarkkoja määritelmiä ehdon yllättävyyden tai ankaruuden arvioimiseksi ole muotoiltu. Myöskään sitä, milloin ehtojen laatija on toiminut korostamisvaatimuksen mukaisesti, ei ole yksiselitteisesti määritelty, vaan arviointi on tehtävä tilannekohtaisesti.²⁶⁸

Ankarat ja yllättävät sopimusehdot tulisi kuitenkin pystyä jotenkin erottamaan kohtuuttomista sopimusehdoista, muuten ehdon ankaruudella tai yllättävyydellä ei olisi mitään itsenäistä merkitystä. Ehdon ankaruudesta johtuva sopimuksen epätasapainoisuus nimittäin poistettaisiin tällöin ehtoa kohtuullistamalla. Jotta opilla yllättävien ja ankarien vakiosopimusehtojen korostamisesta olisi merkitystä, korostamisvelvollisuuden tulee siis syntyä helpommin kuin sovitteluun johtavan kohtuuttomuuden.²⁶⁹ Esimerkkeinä potentiaalisesti yllättävistä ja ankarista ehdoista voidaan mainita

²⁶³ Hemmo 2003a, 162

²⁶⁴ Saarnilehto 2002, 63

²⁶⁵ Saarnilehto 2001, 9

²⁶⁶ Hemmo 2003a, 164

²⁶⁷ Ämmälä 1997, 627

²⁶⁸ Wilhelmsson 1995, 81

²⁶⁹ Hemmo 2003a, 164

erilaiset vastuunrajoitus- ja välityslausekkeet.²⁷⁰ Esimerkiksi vakuutusopimuksissa tällaiset vakuutuksenantajan vastuuta rajoittavat ehdot ovat hyvin tyypillisiä²⁷¹, joten yllättävät ja ankarat sopimusehdot on tutkielman aihe huomioon ottaen syytä mainita omana ryhmänään.

Vakioehtoja käyttävän velvollisuus kiinnittää sopijakumppanin huomiota joihinkin sopimuksen ehtoihin riippuu oleellisesti sopijakumppanin asiantuntemuksesta ja ehdon ankaruudesta. Erityisesti kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisissä sopimuksissa yrityksen on siis kiinnitettävä erityistä huomiota asiakkaan tietoisuuteen sopimuksen tavanomaisesta poikkeavista ehdoista, jotta niitä pidettäisiin sitovina.²⁷² Yllättävien ja ankarien sopimusehtojen korostamista käsitellään tarkemmin kohtuuttomien sopimusehtojen oikeusvaikutusten tarkastelun yhteydessä.

7.1.4 Sopimusehtojen kohtuuttomuuden oikeusvaikutuksista

Sopimusehdon kohtuullisuus voi tulla arvioitavaksi oikeusistuimissa useista eri syistä. Ensinnäkin sopimusvelallinen voi väittää sopimusehtoa kohtuuttomaksi, kun häneltä vaaditaan sopimuksen mukaista suoritusta tai sopimuksessa asetettua seurausta sopimuksen rikkomisesta. Toisaalta on mahdollista, että sopimusvelkoja väittää, että esimerkiksi jokin vastuunrajoitus- tai reklamaatioehto on kohtuuton ja tulisi siten sivuuttaa. Lisäksi erityisesti pitkäaikaisissa sopimussuhteissa saattaa eteen tulla tilanne, jossa toinen osapuoli haluaa tuomioistuimen ratkaisun siihen, onko jokin sopimusehto kohtuuton. Tällaisessa tapauksessa tuomioistuin siis saattaa todeta sopimusehdon kohtuuttomaksi jo ennen kuin soveltaminen tulisi ajankohtaiseksi.²⁷³

Edellä mainittujen tilanteiden lisäksi on mahdollista, että oikeudessa joudutaan ratkomaan sitä, onko asiakkaalle korostettu riittävästi yllättäviä ja ankaria sopimusehtoja. Jotta vakioehtojen käyttäjä voisi menestyksekkäästi vedota tällaisiin ehtoihin, kaikkien kolmen seuraavan ehdon tulee täytyä samanaikaisesti. Ensinnäkin vakioehtojen käyttäjän tulee jo ehtoja laatiessaan tunnistaa sopimusehtojen joukosta ne ehdot, joita mahdollisesti voidaan pitää yllättävinä ja ankarina. Kun tällaiset ehdot on tunnistettu, yrityksen tulee huolehtia siitä, että nämä ehdot tuodaan säännönmukaisesti esille sopimusta päätettäessä. Kolmantena ja tuomioistuimen ratkaisua ajatellen tärkeimpänä vaatimuk-

²⁷⁰ Saarnilehto 2002, 66. Oikeuskäytännöstä yllättävistä ja ankarista vakioehdoista ks. esimerkiksi Saarnilehto 2001, 9.

²⁷¹ Norio-Timonen 1997, 99

²⁷² Ibid, 98–99

²⁷³ Wilhelmsson 1995, 149–150

sena on, että yllättävien ja ankarien ehtojen korostaminen sopijakumppanille tapahtuu niin, että se voidaan tarvittaessa todistaa.²⁷⁴

Väitteet sopimusehtojen kohtuuttomuudesta ja vaatimukset ehtojen sovittelusta ovat sopimusriidoissa varsin tavallisia. Kohtuuttomuuteen vetoaminen ja sovittelun vaatiminen on usein toissijainen vaade, kun sopimuksen osapuoli pyrkii vapautumaan sopimuksesta aiheutuvista velvoitteistaan vetoamalla ensisijaisesti esimerkiksi koko sopimuksen pätemättömyyteen tai sopimusehtojen epäselvyyteen.²⁷⁵ Tuomioistuin voi myös sovittaa sopimusta, vaikka sitä ei olisikaan kanteessa erikseen vaadittu. Sopimusehtojen sovittelu on nimittäin esimerkiksi sopimuksen pätemättömäksi julistamista lievempi oikeuskeino, ja joissakin tapauksissa sovitteluvaateen voidaan katsoa sisältyvän osapuolen muihin vaatimuksiin. Jos siis sopimuksen pätemättömäksi julistamisen edellytykset eivät täyty, tuomioistuin voi kuitenkin sovittaa ehtoa, vaikka sovitteluvaade ei olisikaan julkilausuttuna sisältynyt kanteeseen. Tällaisen sovittelun edellytyksenä on kuitenkin, että sopimuksen kohtuullisuudesta on esitetty jotakin sovittelua puoltavaa. Tuomioistuimen tekemä kohtuusharkinta perustuu siis aina asiassa esitettyihin argumentteihin.²⁷⁶

Kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisissä sopimussuhteissa sovitteluvaatimus perustuu tavallisimmin kuluttajansuojalain 4 luvun 1 §:ään. Oikeustoimilain 36 § puolestaan ulottaa sovittelumahdollisuuden kaikentyyppisiin sopimuksiin osapuolten asemasta tai sopimustyyppistä riippumatta.²⁷⁷ Kyseiset lainkohdat ovat sanamuodoltaan varsin samantyyppiset, kummassakin säädöksessä esimerkiksi luetellaan kohtuuttomuuden arvioinnissa huomioon otettavia seikkoja, joita on jo käsitelty aiemmin tässä luvussa. Oikeustoimilain 36.4 §:ssä säädetään lisäksi, että kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisen kulutushyödykettä koskevan sopimuksen sovitteluun sovelletaan kuluttajansuojalain säännöksiä. Epäselvyyttä sovellettavasta laista ei siis pitäisi syntyä.

Sen lisäksi, että kohtuuttomaksi katsotun sopimusehdon sovittelu mahdollistaa sopimuksen osapuolten velvollisuuksiin puuttumiseen jälkikäteen, jo pelkkä kohtuullistamismahdollisuuden olemassaolo voi vaikuttaa kohtuuttomien sopimusehtojen käyttöä ehkäisevästi.²⁷⁸ Kun jo sopimusehtoja laadittaessa on tiedossa, että kohtuuttomia sopimusehtoja voidaan sovittaa, tällaisten ehtojen ottaminen sopimuksen osaksi käy luonnollisesti vähemmän houkuttelevaksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei esimerkiksi yrityksen sopimusehtoja laadittaessa kannattaisi pyrkiä laatimaan sopimusehtoja itselleen edullisiksi. On myös väitetty, että sovittelun mahdollisuus ei käytännössä vaikuta

²⁷⁴ Hemmo 2005, 101

²⁷⁵ Hemmo 2003b, 45

²⁷⁶ Wilhelmsson 1995, 150

²⁷⁷ Hemmo 2003b, 44

²⁷⁸ Saarnilehto 2002, 164

esimerkiksi yritysten laatimiin ja soveltamiin vakioehtoihin, vaan sovittelun kohtuuttomia sopimusehtoja ennaltaehkäisevä vaikutus olisi toiveajattelua.²⁷⁹

Pohdittaessa sitä, millaisia ehtoja sopimukseen kannattaa ottaa, sopimusehtojen laatijan on otettava huomioon eräitä eri suuntiin vaikuttavia seikkoja. Edellä on jo mainittu, että toiselle osapuolelle, käytännössä siis ehtojen laatijalle, poikkeuksellisen edulliset ehdot lisäävät riskiä sopimuksen riitauttamisesta ja esimerkiksi imagohaitoista. Tämän lisäksi on syytä ottaa huomioon, että jos esimerkiksi erittäin ankara vastuunrajoitusehto sivuutetaan kohtuuttomana, jäljelle ei välttämättä jää mitään vastuuta rajoitettavaa ehtoa, jolloin sopimus saattaakin muodostua laatijalleen hyvin epäedulliseksi. Sopimusehdot voivat kuitenkin myös vahvistaa laatijansa asemaa, koska osa sopimus-kumppaneista ei todennäköisesti kyseenalaista ehtojen sitovuutta ja sopimuksen sanamuodosta saadaan joka tapauksessa vahvistusta omalle tulkinnalle, jos sopimuksen sisällöstä syntyy erimielisyyksiä.²⁸⁰

Sopimusehtojen kohtuullisuusarviointi ja mahdollisuus kohtuuttoman sopimusehdon sovitteluun eivät siis suinkaan ole kaikenkattava ratkaisu kaikkiin sopimustoiminnan ongelmiin. Sovittelun mahdollisuudesta huolimatta lähtökohtana on kuitenkin, että sopijapuolten tulee täyttää sopimuksesta aiheutuvat velvoitteet. Näin on varsinkin, jos molemmat sopijapuolet ovat olleet tietoisia sopimuksen tosiasiallisesta sisällöstä.²⁸¹ Sovittelumahdollisuuden voidaan ajatella heikentävän sopimuksen sitovuutta ja olevan *siten pacta sunt servanda* -periaatteen vastainen.²⁸² Näin jyrkkä tulkinta ei kuitenkaan välttämättä ole perusteltu. Sopimuksen sitovuuden edellytykseksi voidaan nimittäin asettaa sopimusehtojen hyväksyttävyyys. Kohtuutonta sopimusehtoa ei voitane modernissa sopimusoikeudessa pitää hyväksyttävänä, ja sopimusehtoa, jota ei voida hyväksyä, ei voida pitää sitovana.²⁸³

²⁷⁹ Wilhelmsson 1995, 154

²⁸⁰ Hemmo 2005, 128

²⁸¹ Saarnilehto 2002, 166

²⁸² Hemmo 2003b, 46–47

²⁸³ Ibid, 47

7.2 Kohtuuttomien sopimusehtojen vaikutuksesta riskinjakoon vakuutus sopimuksissa

7.2.1 Kohtuuttomat sopimusehdot vakuutus sopimuksissa

Arvioitaessa vakuutusyhtiön ja vakuutuksenottajan välisen sopimuksen kohtuullisuutta tärkein kriteeri on vakuutusturvan laajuuden ja vakuutuksen hinnan vastaavuus. Lisäksi vakuutus sopimuksen ehtojen tulisi olla laadittu siten, että niissä määritellään vakuutuksen kattavuus mahdollisimman yksiselitteisesti ja siten, että ne eivät ole vakuutuksenottajaa kohtaan kohtuuttoman ankaria. Varsinaisen sopimussuhteen ulkopuolella kohtuullisuuden edellytyksenä on vielä se, että kaikkia vakuutuksenottajia kohdellaan yhdenvertaisesti, jotta kukin vakuutuksenottaja joutuisi kantamaan vain oman riskinsä.²⁸⁴

Vakuutus sopimuksen ehtojen kohtuuttomuusarviointi on siis lähtökohdiltaan melko samanlaista kuin muidenkin sopimuksien: sopimusehto on kohtuuton, jos se suosii toista osapuolta niin merkittävästi, että osapuolten velvollisuudet eivät ole tasapainossa. Se, millaista sopimusta pidetään sisällöllisesti tasapainoisena ja kohtuullisena, jää kuitenkin vielä avoimeksi ilman tarkempaa analyysia.²⁸⁵ Vakuutus sopimuksen ehtojen kohtuullisuuden arviointiin vaikuttavat samat seikat kuin muihinkin sopimuksiin: sopimuksen koko sisältö, osapuolten sopimuksentekoasema, sopimusta tehtäessä vallinneet olosuhteet, sopimuksen tekemisen jälkeen vallinneet olosuhteet ja mahdolliset muut seikat.²⁸⁶

Vakuutus sopimuksilla on kuitenkin tiettyjä ominaispiirteitä, jotka vaikuttavat kohtuullisuusarviointiin. Eräs hyvin merkittävä tekijä vakuutus sopimuksen kohtuullisuutta arvioitaessa on se, olisiko vakuutuksenottajalla ollut mahdollisuus saada laajempi vakuutusturva korkeampaa vakuutusmaksua vastaan. Vakuutus sopimuksen ehtoa, jolla rajoitetaan oikeutta vakuutuskorvaukseen, ei voida pitää kohtuuttomana kuin poikkeuksellisesti, jos tarjolla on ollut myös vakuutusvaihtoehto, jossa kyseistä rajoitusta ei ole.²⁸⁷ Tästä saadaan käytännön esimerkki jäljempänä käsiteltävästä oikeustapauksesta.

Vakuutus sopimukset poikkeavat monista muista varallisuus oikeudellisista sopimuksista myös siten, että sopimuksen kohde ei ole esimerkiksi fyysinen esine, jonka ominaisuuksia asiakas voisi kokeilla ennen ostopäätöksen tekemistä. Sen sijaan vakuutuksenottajan vakuutus sopimuksella hankkima hyödyke on käytännössä sama asia kuin

²⁸⁴ Norio-Timonen 1997, 50

²⁸⁵ Häyhä 1996, 236

²⁸⁶ Wilhelmsson 1995, 109–126

²⁸⁷ Hoppu – Hemmo 2006, 119

sopimuksesta vakuutuksenantajalle aiheutuvat velvoitteet eli vakuutus sopimuksen ehdot.²⁸⁸Nämä ehdot puolestaan määrittelevät sen, millaisten riskien realisoituessa vakuutuksenottaja on oikeutettu korvaukseen ja kääntäen sen, milloin vakuutuksenantaja on velvollinen korvaamaan vakuutuksen kohteelle aiheutuneen vahingon.²⁸⁹

Vakuutus sopimuksen ehdot ovat siis suurelta osin luonteeltaan vastuunrajoitusehdoja.²⁹⁰Vastuunrajoitusehtojen merkitys vakuutus sopimuksissa poikkeaa muista varallisuus oikeudellisista oikeustoimista siinä mielessä, että rajoitusehdot ovat välttämättömiä sopimuksen sisällön määrittelemiseksi.²⁹¹Tämän vakuutus sopimusten monista muista sopimuksista poikkeavan luonteen vuoksi vakuutuksenantajan vastuuta rajoittavia ehtoja ei tule lähtökohtaisesti pitää kohtuuttomina varsinkaan, jos tarjolla on ollut myös kattavamman turvan antava vakuutus.²⁹²

Vakuutus sopimuksen kohtuullisuusarviointi on kuitenkin lähtökohdiltaan melko samanlaista kuin muidenkin sopimusten: kun vakuutusyhtiön kannettavakseen ottama riski ja siitä peritty vakuutusmaksu vastaavat toisiaan, sopimusta voidaan pitää kohtuullisena.²⁹³Kääntäen asia voidaan ilmaista siten, että jos vakuutuksenottaja joutuu korkeista vakuutusmaksuista huolimatta kantamaan suhteettoman suuren osan riskeistä itse, sopimuksesta aiheutuvia velvoitteita ei voitane pitää tasapainoisina.

Myös lainkohdat, joiden perusteella kohtuullisuusarviointi ja mahdollinen sovittelu tapahtuu, ovat samoja kuin muissakin sopimuksissa: kuluttajavakuutuksiin sovelletaan kuluttajansuojalain 4 luvun 1 §:ää ja muihin vakuutus sopimuksiin oikeustoimilain 36 §:ää.²⁹⁴Kuluttajansuojalain esitöistä voidaan saada tärkeitä vihjeitä siitä, millaisia sopimusehdoja voidaan pitää kohtuuttomina kuluttajasopimuksissa. Kyseisessä hallituksen esityksessä luetellut ehtotyypit eivät kuitenkaan ole poikkeuksetta kohtuuttomia eivätkä kaikki listan ulkopuolelle jäävät ehtotyypit ole automaattisesti kohtuullisina pidettäviä.²⁹⁵

Kuluttajansuojalain esitöissä mainitaan potentiaalisesti kohtuuttomina ehtotyyppinä esimerkiksi eräät hyvin ankarat vastuunrajoitusehdot, elinkeinonharjoittajalle yksipuolista päätösvaltaa esimerkiksi suorituksen laadun suhteen antavat ehdot ja ehdot, jotka antavat elinkeinonharjoittajalle oikeuden purkaa sopimuksen ilman, että kuluttajalla

²⁸⁸ Norio-Timonen 1997, 19

²⁸⁹ Hemmo 2003a, 282

²⁹⁰ Andström 1993, 9. Saarnilehto määrittelee vastuunrajoitusehdon sopimuksen ehdoksi, jolla rajoitetaan sopijapuolen vastuuta sopimuksen rikkomisen varalta. Ei kuitenkaan liene estettä nimittää vakuutuksesta korvattavien vahinkojen piiriä rajaavaa ehtoa vastuunrajoitusehdoksi, vaikka vastuu ei tässä tapauksessa liitykään sopimusrikkomukseen. Ks. Saarnilehto 2005, 9.

²⁹¹ Hoppu 1997, 101

²⁹² Saarnilehto 2002, 173

²⁹³ Norio-Timonen 2003, 4

²⁹⁴ Hoppu 1997, 98–99

²⁹⁵ Hemmo 2003a, 51

olisi sama oikeus.²⁹⁶ Hallituksen esityksessä mainitaan lukuisia muitakin potentiaalisesti kohtuuttomia ehtotyyppisiä, mutta niitä kaikkia ei ole perusteltua luetella tässä. Osa edellä luetelluista ehtotyypeistä on sellaisia, että ne johtaisivat vakuutus sopimuksissakin käytettyinä melko varmasti kuluttajan kannalta kohtuuttomaan lopputulokseen: jos vakuutuksenantaja esimerkiksi voisi vakuutus sopimuksen nojalla mielivaltaisesti muuttaa vakuutusturvan laajuutta yksipuolisella päätöksellä, ehto katsottaisiin hyvin suurella todennäköisyydellä kohtuuttomaksi.

Edellä kuvattu esimerkki on täysin kuvitteellinen, mutta joka tapauksessa kuluttajansuojalain esitöistä saadaan tukea myös kuluttajavakuutus sopimusten kohtuusharkintaan. Itse kohtuusharkinta ja sovittelu tehdään luonnollisesti tapauskohtaisesti, koska kunkin tapauksen olosuhteet ovat erilaiset.²⁹⁷ Tältäkin osin vakuutus sopimusten kohtuullisuusarviointi on siis samanlaista kuin muidenkin sopimusten. Seuraavassa käsiteltävistä korkeimman oikeuden ratkaisuksista saadaan käytännön esimerkkejä siitä, millaiseksi riskinjako vakuutuksenottajan ja vakuutusyhtiön riskinjako on muodostunut suomalaisessa oikeuskäytännössä.

7.2.2 Oikeuskäytäntöä kohtuuttomista sopimusehdoista vakuutus sopimuksissa

Edellä epäselvien sopimusehtojen yhteydessä käsitellyssä korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2001:135 oli sopimusehdon tulkinnan lisäksi kyse myös sopimusehdon kohtuuttomuudesta ja sovittelusta. A:lla oli kotivakuutukseen sisältyvä vastuuvakuutus, jonka ehtojen mukaan vakuutuksesta ei korvata vahinkoa, joka on aiheutunut tappelun, pahoinpitelyn tai muun rikoksen yhteydessä. A oli lyönyt B:tä kasvoihin, minkä seurauksena B oli kaatunut ja lyönyt päänsä katuun vakavin seurauksin. Vakuutusyhtiö kieltäytyi korvaamasta A:n maksettavaksi tuomittuja korvauksia edellä mainittuun ehtoon vedoten.

Korkein oikeus totesi ratkaisussaan ensin, että vakuutusyhtiöllä oli vakuutusehtojen perusteella lähtökohtaisesti oikeus evätä korvaus kyseisessä tapauksessa. Tämän jälkeen pohdittavaksi tuli vakuutusehdon sovittelu. Ratkaisun perusteluissa korkein oikeus totesi ensin, että vakuutusyhtiön vastuuta rajoittavat ehdot kuuluvat sovittelumahdollisuuden piiriin. Tämä pitääkin paikkansa, sillä kohtuusperiaate ja siten myös sovittelumahdollisuus ulottuu lähes kaikentyypisiin sopimuksiin ja sopimusehtoihin.²⁹⁸ Korkein oikeus totesi edelleen, että vakuutusturvan laajuutta koskevat ehdot ovat keskeisiä ja liittyivät tässä tapauksessa siihen laista ilmenevään periaatteeseen, jonka mukaan

²⁹⁶ HE 218/1994, yksityiskohtaiset perustelut, 1.1. Kuluttajansuojalaki.

²⁹⁷ Hoppu 1997, 99

²⁹⁸ Wilhelmsson 1995, 105

vakuutuksenantajan vastuu vähenee tai poistuu, jos vakuutuksensaaja aiheuttaa vahingon tahallaan tai törkeällä tuottamuksella.

Lisäksi perusteluissa todettiin, että rikoksiin perustuvan korvausvastuun rajaaminen vakuutusturvan ulkopuolelle todennäköisesti vaikuttaa merkittäväällä tavalla kotivakuutukseen hintaan ja saatavuuteen. Tämäkin epäilemättä pitää paikkansa: jos kotivakuutuksesta korvattaisiin myös tahallisesti aiheutettuja vahinkoja, vakuutuksen hinta nousisi niin korkeaksi, että sellaisten henkilöiden, joiden aikomuksena ei ole aiheuttaa vahinkoja tahallaan, ei kannattaisi ottaa vakuutusta. Ilmiö tunnetaan nimellä negatiivinen valikoituminen²⁹⁹, ja sitä on kuvailtu jo aiemmin tässä tutkielmassa. Kuten korkein oikeus totesi, tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vakuutusturvaa rajaavia ehtoja ei voitaisi koskaan sovitella.

Tässä tapauksessa sovittelua puoltaviksi seikoiksi oli esitetty B:n saamien vammojen poikkeuksellinen vakavuus A:n tekoon nähden, A:n korvausvastuun laajuus ja hänen heikko taloudellinen tilanteensa. Korkein oikeus lausui, että vakuuttamisen on tarkoitus on suojata vakuutuksenottajaa odottamattomilta tapahtumilta. Tämä puhui sovittelun puolesta tässä tapauksessa, koska B:n saamat vakavat vammat eivät olleet A:n teon todennäköinen seuraus. Korkein oikeus totesi kuitenkin, että vakuutusturvan laajuutta koskevaa ehtoa voidaan sovitella vain silloin, kun korvaussuojan menettäminen olisi kohtuuttoman ankara seuraus lievistä laiminlyönnistä. Korkein oikeus katsoi, että kyseisessä tapauksessa ei ollut kyse tällaisesta lievistä laiminlyönnistä.

Perusteluissa todettiin myös, että rikoksen uhrin kärsimät vahingot korvataan rikosvahinkolain (935/1973)³⁰⁰ perusteella valtion varoista, jos rikoksentekijä on maksukyvytön. Näin vakuutus sopimuksen sovittelu ei ollut tarpeen myöskään sen varmistamiseksi, että B sai hänelle tuomitut vahingonkorvaukset. Näillä perusteilla korkein oikeus katsoi, että perustetta A:n ja vakuutusyhtiön välisen vakuutus sopimuksen ehtokohdan, joka mahdollisti vakuutus korvauksen epäämisen, sivuuttamiselle ei ollut. Korkein oikeus piti voimassa hovioikeuden tuomion, jonka mukaan vakuutusyhtiö ei ollut suorittamaan korvausta B:lle.

Ratkaisua voitaneen pitää varsin hyvin perusteltuna, sillä se on yhdenmukainen korkeimman oikeuden aikaisempien ratkaisujen kanssa, joissa vakuutus sopimuksen ehdon sovittelua on pidetty perusteltuna vain, jos korvaussuojan menettäminen olisi kohtuuttoman ankara seuraus lievistä laiminlyönnistä. Tällainen tilannehan ei tässä tapauksessa ollut käsillä, vaan pahoinpitely oli A:n aloittama ja hänen toimintansa oli ollut muutenkin moitittavaa.³⁰¹ Se, että korkeimman oikeuden ratkaisujen linja ei ole

²⁹⁹ Norio-Timonen 2003, 254

³⁰⁰ Lain nykyinen nimi on Rikosvahinkolaki 29.12.2005/1204. Myös uudessa laissa on vastaava säännös siitä, että valtion varoista maksettavasta korvauksesta vähennetään rikoksentekijän maksama vahingonkorvaus vain siltä osin, kuin sitä todella on maksettu.

³⁰¹ Hemmo 2002, 444

täysin yhdenmukainen, johtuu siitä, että kohtuullisuusarviointi tehdään tapauskohtaisesti.³⁰² Toteamus, että vahinkoa kärsinyt sai joka tapauksessa hänelle kuuluneet korvaukset valtion varoista, jos tekijä on maksukyvytön, ei tarkkaan ottaen liittynyt varsinaiseen oikeusprosessiin, koska B ei ollut esittänyt vaateita vakuutusyhtiötä kohtaan. Lausumalla lienee kuitenkin tarkoitettu, ettei tarpeesta ottaa uhrin asema huomioon seurannut ainakaan tässä tapauksessa vaatimusta kohtuullistaa vakuutusso-
pimuksen ehtoja.³⁰³

Korkein oikeus on suhtautunut varsin torjuvasti vakuutusso-
pimuksen ehtojen kohtuullistamiseen.³⁰⁴ Vanhemmasta oikeuskäytännöstä löytyy kuitenkin ratkaisu, jossa vakuutusehto on sivuutettu kohtuuttomana. Ratkaisussa KKO: 1983-II-149 oli kysymys autovakuutusehtojen kohdasta, jonka mukaan auton luvattomasta käyttöön-
otosta aiheutuneet vahingot korvataan silloin kun teko on tapahtunut avaimia käyttäen vain, jos auton tai sen säilytysuojan avaimet ovat joutuneet luvattoman käyttäjän haltuun varkauden, törkeän varkauden tai ryöstön yhteydessä. A oli ottanut B:n omistaman auton luvattomasti käyttöönsä ottamalla auton avaimet nukkumassa olleen B:n taskusta. Luvattoman käytön aikana auto oli vaurioitunut.

Vakuutusyhtiö kieltäytyi suorittamasta korvausta auton vaurioitumisesta vedoten edellä kuvattuun vakuutusehtojen kohtaan. Raastuvanoikeus ja hovioikeus asettuivat vakuutusyhtiön kannalle ja vapauttivat yhtiön korvausvastuusta. Korkein oikeus puolestaan katsoi, että tässä tapauksessa sovellettu vakuutusehto johti kohtuuttomaan lopputulokseen ja tuli näin sivuuttaa oikeustoimilain 36.1 §:n nojalla. Korkein oikeus perusteli ratkaisua sillä, että B oli lukinnut auton ja laittanut auton avaimet taskuunsa ennen kuin oli mennyt nukkumaan. B:n ei näin voitu katsoa toimineen avainten säilytyksessä törkeän huolimattomasti. Vakuutusyhtiö tuomittiin korvaamaan auton vaurioitumisesta aiheutuneita kustannuksia ja B:n oikeudenkäyntikulua.

Ratkaisu on sikäli mielenkiintoinen, että lähes identtisistä tosiseikoista on vedetty päinvastaiset johtopäätökset kuin ratkaisussa KKO: 1982-II-116, jossa myös oli kyse avaimien joutumisesta luvattoman käyttöönottajän haltuun muuten kuin vakuutusehdoissa mainituilla tavoilla. Tässä ratkaisussa ei otettu mitään kantaa vakuutusehdon kohtuullisuuteen, mikä johtune siitä, että auton omistaja ei ollut edes väittänyt, että vakuutusehto oli kohtuuton. Tuomioistuimien ei voi täysin omatoimisesti sovittelua sopimusehtoa, jos kanteessa ei ole millään tavoin esitetty, että sopimusehto olisi kohtuuton.³⁰⁵ Tämä sinänsä mielenkiintoinen seikka ei kuitenkaan suoranaisesti liity

³⁰² Ämmälä 2002, 5

³⁰³ Hemmo 2002, 445

³⁰⁴ Hemmo 2003b, 89–90. Oikeuskäytännöstä ks. tässä luvussa käsiteltyjen ratkaisujen lisäksi esimerkiksi KKO:2001:52, KKO:1994:70 ja KKO: 1985-II-94.

³⁰⁵ Ibid, 94–95

sopimusehtojen kohtuullisuuteen vaan oikeudenkäyntiprosessiin yleisemmin, eikä sitä ole mahdollista tarkastella tarkemmin tämän esityksen puitteissa.

Edellä esitettyjen esimerkkien valossa voidaan antaa joitakin suuntaviivoja vakuutus-sopimuksen ehtojen kohtuullisuuden arvioimiseksi. Peruseriaatteena kohtuullisuuden arvioinnissa voidaan pitää sitä, että vakuutuksen antaman turvan arvon ja vakuutuksen hinnan tulisi vastata toisiaan.³⁰⁶ Kuten aiemmin on jo todettu, tämä veloitteiden tasapainoisuus on sopimuksen kohtuullisuuden edellytys yleisemminkin. Jos suppeampi vakuutusturva on kompensoitu alemmilla vakuutusmaksuilla, sopimuksen sovitteluvaa-timus voi menestyä vain poikkeuksellisesti.³⁰⁷ Asia voidaan ilmaista myös siten, että jos vakuutuksenottaja valitsee halvemman vakuutuksen, hän ei voi odottaa saavansa kalliimman vakuutuksen antamaa turvaa.³⁰⁸

Oman lisänsä vakuutus-sopimusten kohtuullisuusarviointiin tuo se, että liian matala sovittelukynnys yksittäistapauksissa johtaisi koko vakuutuskollektiivin eli kaikkien vakuutuksenottajien etujen vastaiseen lopputulokseen. Yksittäisten sopimusten sovittelun ei siis pitäisi vaikuttaa ennalta arvaamattomasti muiden vakuutuksenottajien asemaan.³⁰⁹ Edellä todetulla tavalla tuomioistuinten suhtautuminen vakuutus-sopimusten ehtojen kohtuullistamiseen onkin ollut varsin torjuvaa. Tästä ei kuitenkaan pidä vetää kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, koska korkeimpaan oikeuteen päätyvien tapaus-ten luonne ja kanteiden perustelut eivät välttämättä edusta kattavaa otosta kaikista vakuutuksenottajien ja vakuutusyhtiöiden erimielisyyksistä.³¹⁰

³⁰⁶ Norio-Timonen 1997, 50

³⁰⁷ Saarnilehto 2005, 16

³⁰⁸ Käytännön esimerkkinä tästä periaatteesta ks. KKO:2007:23, jonka perusteluissa nimenomaisesti mainitaan mahdollisuus valita vakuutus, josta riidan aiheena ollut vahinko olisi korvattu.

³⁰⁹ Häyhä 1996, 114

³¹⁰ Norio-Timonen 2006, 482

8 YHTEENVETO JA LOPPUPÄÄTELMIÄ

Sopimusoikeus on tutkimuskohteena samanaikaisesti erittäin antoisa ja hyvin haasteellinen. Sopimusoikeus koskettaa jossain laajuudessa jokaisen suomalaisen elämää, joten teoreettisten tarkastelujen lisäksi alalta on helppo löytää käytännönläheisiäkin tutkimuksen aiheita. Toisaalta sopimusoikeus on tavattoman laaja tutkimuskohde, minkä seurauksena yleisluonteisen mutta samalla riittävän yksityiskohtaisen esityksen laatiminen aiheesta olisi äärimmäisen haasteellinen tehtävä. Tästä syystä sopimusoikeutta on tutkimusta varten perusteltua pyrkiä jakamaan pienempiin ja helpommin hallittavissa oleviin osiin, kuten vakiosopimusoikeuteen, kuluttajavakuutusopimuksiin tai vaikkapa vakuutusopimusoikeuteen.

Näitä sopimusoikeuden alalajeja on mahdollista jaotella edelleen pienempiin osiin. Vakuutusopimukset voidaan esimerkiksi jakaa henki- ja vahinkovakuutusopimuksiin.³¹¹ Tässä tutkimuksessa on keskitytty riskinjakoon vahinkovakuutusopimuksissa, mutta myös henkivakuutusopimukset olisivat mielenkiintoinen tutkimuskohde. Sen lisäksi, että sopimusoikeuden kokonaisuudesta voidaan erottaa tarkastelun kohteeksi erilaisia suppeampia tutkimuskohteita, myös tarkastelun näkökulma voi vaihdella, mikä tuo lisää mahdollisuuksia monipuolisen tutkimuksen tekemiseen. Tämä mahdollisuuksien monipuolisuus käy ilmi myös tästä tutkielmasta, jossa erästä vakuutusopimusoikeuden alalajia on tarkasteltu useista erilaisista teoreettisista näkökulmista ja lisäksi oikeuskäytännön valossa. Valittua lähestymistapaa voitaneen pitää perusteltuna ensimmäisessä luvussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta. Seuraavassa pyritään esittämään vastauksia näihin tutkimuskysymyksiin.

Vakuutustoimintaa ja vakuutusopimuksia säädellään monissa eri laeissa, ja tällä sääntelyllä on merkittävä vaikutus riskinjakoon vakuutusopimuksissa. Lainsäädäntö on suurelta osin pakottavaa vakuutuksenottajan tai vakuutuskorvaukseen oikeutetun hyväksi, mikä estää vakuutusyhtiöitä laatimasta vapaasti sellaisia sopimuksia, joissa riskinjako on niiden kannalta hyvin edullinen. Vakuutusopimusten sääntely ja sääntelyn vaikutukset riskinjakoon ovat samantyyppisiä kuin sopimustoiminnan sääntelyn tavoitteet yleisemminkin. Kenties keskeisin tavoite on estää neuvotteluvoimaltaan tai asiantuntemukseltaan vahvempaa osapuolta käyttämästä vahvempaa asemaansa asiattomasti hyväksi. Tähän päämäärään pyritään rajoittamalla sopimusvapautta eräiltä osin. Myös EU-oikeudella on vaikutusta vakuutusopimusten sääntelyyn ja sitä kautta riskinjakoon vakuutusopimuksissa. Asetukset, direktiivit ja EY:n tuomioistuimen ennakkoratkaisut vaikuttavat nykyisin merkittävästi kansallisen lainsäätäjän ja tuomioistuinten toimintaan ja tuovat oikeudellisten kysymysten tarkasteluun oman lisänsä, jota ei helposti voida sivuuttaa. EU-oikeuden vaikutus riskinjakoon vakuutusopimuksissa

³¹¹ Vakuutussanasto 1996, 140

lienee kuitenkin pääasiassa samansuuntaista kuin kansallisen lainsäädännönkin eli heikomman osapuolen asemaa vahvistavaa. Tätä tulkintaa tukee tutkielmassa tarkasteltu ratkaisu KKO:2005:145.

Oikeustaloustieteellinen näkökulma riskinjakoon vakuutus sopimuksissa on mielenkiintoinen tarkastelun kohde, koska oikeustaloustiede on alkanut saada jalansijaa myös suomalaisessa oikeustieteessä ja se voi avata uusia mielenkiintoisia näkökulmia suomalaiseseen oikeuselämään. Perinteinen taloustieteellinen näkemys on, että viranomaisten mahdollisimman vähäinen puuttuminen talouselämään johtaa taloudellisesti tehokkaimpaan ja eräässä mielessä parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. Tällä perusteella voitaisiin väittää, että puuttuminen sopimusvapauteen heikomman osapuolen hyväksi johtaisi taloudelliseen tehottomuuteen ja tarpeettoman alhaiseen aineellisen hyvinvoinnin tasoon. Markkinoiden täydellisen vapauden vaatiminen perustuu kuitenkin epärealistisille olettamuksille, minkä vuoksi valtion puuttuminen talouselämään ja myös sopimustoimintaan voi olla perusteltua. Tämä pätee myös vakuutus sopimuksiin.

Edellä todettiin jo, että vakuutus sopimusten sääntelyllä pyritään suojaamaan sopimussuhteen heikompaa osapuolta. Sääntely asettaa kuitenkin vaatimuksia myös vakuutusnottajille ja vakuutetuille, millä pyritään estämään esimerkiksi niin sanottua negatiivista valikoitumista, joka lopulta johtaisi kaikkien osapuolten kannalta huonoon lopputulokseen. Negatiivista valikoitumista pyritään ehkäisemään asettamalla vakuutusnottajalle velvollisuus antaa vakuutusnantajalle eräitä tietoja. Myös tahallisesti tai törkeällä huolimattomuudella aiheutettujen vahinkojen rajaaminen korvattavien vakuutus tapahtumien joukon ulkopuolelle lienee perusteltua taloudellisen tehokkuuden näkökulmasta.

Epäselvien sopimusehtojen vaikutus riskinjakoon vakuutus sopimuksissa voisi olla vakuutusnottajien ja vakuutettujen kannalta erittäin epäedullinen ilman eräitä vakiintuneita vakiosopimuksia ja epäselviä sopimusehtoja koskevia periaatteita. Ensinnäkin epäselvää sopimusehtoa tulkitaan laatijansa vahingoksi. Vakuutusyhtiö ei siis voi siirtää riskiä vakuutusnottajalle muotoilemalla vakuutusehdot niin epäselvästi, että esimerkiksi jonkin vahinkotapahtuman kuulumisen korvattavien vakuutus tapahtumien piiriin on tulkinnanvaraista. Tutkielmassa käsitellyistä korkeimman oikeuden ratkaisuksista saadaan käytännön esimerkkejä siitä, millaiseksi tulkintakäytäntö on muodostunut. Pääsääntö, eli epäselvän sopimusehdon tulkinta laatijansa vahingoksi, on hyväksytty oikeuskäytännössäkin. Joissain tilanteissa voi tosin tulla erimielisyyksiä siitä, onko sopimusehto tulkinnanvarainen vai ei, mutta epäselvyys sääntö on kuitenkin vahva pääperiaate.

Oman lisänsä vakuutus sopimusten oikeudelliseen tarkasteluun tuo niiden luonne vakiosopimuksina. Vakiosopimustenkin arviointiin on vakiintunut periaatteita, joiden mukaan ristiriitatilanteita voidaan ratkaista. Vakuutus sopimuksen keskeinen sisältö on yleensä kaikille asiakkaille yhteisissä vakuutusehdoissa. Riskin näiden ehtojen sitovuus

desta ja mahdollisten epäselvien muotoilujen aiheuttamista odottamattomista seurauksista kantaa ehdot laatinut osapuoli eli vakuutusyhtiö. Vakioehtojen käytön vaikutus riskinjakoon vakuutus sopimuksissa on siis hyvin samanlainen kuin epäselvien sopimusehtojen: se sopijapuoli, joka on laatinut ehdot, kantaa riskin sopimusehtojen itselleen epäedullisesta tulkinnasta. Tätä voidaan pitää hyvin perusteltuna, koska asiakas ei tavallisesti voi juurikaan vaikuttaa vakuutus sopimuksen ehtoihin, vaan kyseessä on lähinnä valinta sen suhteen, hyväksyykö asiakas sopimuksen vai ei.

Vakuutus sopimukset ovat muiden varallisuus oikeudellisten oikeustoimien tapaan alttiita myös sopimusehtojen kohtuullistamiselle, jos sopimuksen osapuolten velvoitteet ovat objektiivisesti arvioiden epätasapainossa. Kohtuullisuus arvioon vaikuttavat sopimuksen koko sisältö, osapuolten neuvottelu asema, sopimusta tehtäessä vallinneet olosuhteet, sopimuksen solmimisen jälkeiset olosuhteet ja mahdollisesti muutkin seikat. Tyhjentävää luettelo kohtuuttomista sopimusehdoista on mahdotonta laatia, joten kohtuus arviointi on aina tehtävä tilannekohtaisesti.

Tämä tilannekohtainen arviointi käy hyvin ilmi myös tässä tutkielmassa käsitellyistä korkeimman oikeuden ratkaisuksista. Korkeimman oikeuden suhtautuminen vakuutus sopimuksen ehtojen kohtuullistamiseen on todetulla tavalla ollut varsin torjuvaa varsinkin, jos tarjolla on ollut myös vakuutus, jonka perusteella riidan aiheena ollut vahinko olisi korvattu. Korkeimpaan oikeuteen asti edenneistä riidoista ei kuitenkaan voitane tehdä kovin pitkälle meneviä yleistyksiä, koska on jonkin verran sattumanvaraista, mitkä riidat päätyvät niin pitkälle ja millaisissa tapauksissa jompikumpi osapuoli antaa periksi jo aikaisemmassa vaiheessa.

Lyhyenä yhteenvetona riskinjaosta vahinkovakuutus sopimuksissa voidaan tutkielmassa käsitellyn teoreettisen aineksen ja oikeuskäytännön valossa esittää, että tiettyjen edellytysten täytyessä riskinjako on vakuutus sopimuksen ja vakuutusehtojen sanamuodon mukainen, vaikka vakuutus sopimus olisikin toisen osapuolen kannalta epäedullinen. Tällainen sopimus on myös taloudellisesti tehokas, kun resursseja ei kulu sopimuksen sisällön selvittämiseen. Tilanne on toinen, jos vakuutus sopimuksen ehdot ovat kansallisten lakien tai EU-oikeuden vastaisia tai toisen sopijapuolen mielestä epäselviä tai kohtuuttomia. Tällöin vakuutus sopimuksesta todellisuudessa aiheutuva riskinjako selviää mahdollisesti vasta korkeimmassa oikeudessa.

LÄHDELUETTELO

- American International Group, Inc. <<http://www.aigcorporate.com/aboutaig/index.htm>> haettu 8.1.2010.
- Andström, Kristina (1993) *Kun vakuutus ei korvaa. Vakuutuskorvauksen epääminen tai alentaminen vakuutuksenottajan syyistä*. Yliopistopaino: Helsinki.
- Annola, Vesa (2007) Sadan vuoden kaksinaisuus. Sopimuskäsityksen avautumisen arviointia. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/4655.pdf>>, haettu 27.1.2010.
- Antila, Veli-Aunus – Erwe, Ossi – Lohi, Ilkka – Salminen, Jaakko (2005) *Vapaaehtoinen henkilövakuutus*. 4. uud.p. RT-Print Oy: Pieksämäki.
- Anttila, Esa (2008): Sopimusoikeuden eurooppalaistuminen ja sen vaikutukset kuluttajasopimukseen Suomessa. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/6066.pdf>>, haettu 18.1.2010.
- Eurlex: Asia C-537/03. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0537:FI:HTML>>, haettu 20.1.2010.
- Finanssialan keskusliitto: Yhteiskuntavastuu. <http://www.fkl.fi/www/page/fk_www_6154>, haettu 13.1.2010.
- Finanssivalvonta: Toimiluvat ja rekisteröinti. <<http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Toimiluvat/Pages/Default.aspx>>, haettu 13.1.2010.
- Finanssivalvonta: Toimivalta ja valtuudet. <http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Fiva/Toimivalta/Toimivalta_ja_valtuudet/Pages/Default.aspx>, haettu 13.1.2010.
- Hemmo, Mika (2002) KKO:2001:135. Vakuutus sopimus. Vakuutusehdon sovittelu. Vakuutusehdon tulkinta. *Lakimies* 3/2002, 436–445.
- Hemmo, Mika (2003a) *Sopimusoikeus I*. Talentum: Helsinki.
- Hemmo, Mika (2003b) *Sopimusoikeus II*. Talentum: Helsinki.
- Hemmo, Mika (2005) *Sopimusoikeus III*. Talentum: Helsinki.
- Hemmo, Mika (2006a) *Sopimusoikeuden oppikirja*. Talentum: Helsinki.
- Hemmo, Mika (2006b) Sopimusoikeuden yleiset opit ja kilpailuoikeus. *Lakimies* 7-8/2006, 1134–1157.
- Hoppu, Esko (1997) *Suomen vakuutus oikeus*. Econlaw-kustannusyhtiö Ky: Helsinki.
- Hoppu, Esko – Hemmo, Mika (2006) *Vakuutus oikeus*. WSOYPro: Helsinki.
- Häyhä, Juha (1996): *Sopimus, laki ja vakuutus*. Gummerrus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.

- Jääskinen, Niilo (2001) Kolme aaltoa – Miten Suomen oikeusjärjestys eurooppalaistui? *Defensor Legis* 4/2001, 601–619.
- Karhu, Juha (2003) Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/1418.pdf>>, haettu 20.1.2010.
- Karhu, Juha (2005) Tilannekohtainen oikeudellinen harkinta ja oikeuslähdeoppi. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/4181.pdf>>, haettu 20.1.2010.
- Keskinäinen Eläkevakuutusyhtiö Etera. <https://www.etera.fi/fi/tietoa_eterasta/etera_lyhyesti/Sivut/Default.aspx>, haettu 8.1.2010.
- Keskinäinen vakuutusyhtiö Tapiola. < http://www.tapiola.fi/www/Tapiola_ryhma/Tapiola_ryhtyksena/Yhtiot/Keskinainen+Vakuutusyhtio+Tapiola/etusivu.htm>, haettu 8.1.2009.
- Kuronen, Marja- Liisa (2004) *Vakuutusehtotekstin uudistamisprosessi. Matkalla alamaisestä asiakkaaksi*. HeSeprint: Helsinki.
- Lahikainen, Pekka (1989) *Vakuuttaminen taloudellisena toimintana*. Vammalan kirjapaino Oy: Vammala.
- Lehtinen, Tuomas (2007) Liikesopimus osoituksena asiantuntijoiden tahdosta – mutta ei sopimuskumppanien tahdosta? <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/4660.pdf>>, haettu 27.1.2010.
- Lehtipuro, Katriina – Luukkonen, Irene – Mäntyniemi, Lea (2004): *Vakuutuslainsäädäntö*. Suomen vakuutusalan koulutus ja kustannus Oy: Helsinki.
- Mähönen, Jukka (2004) Taloustiede lain tulkinnassa. *Lakimies* 1/2004, 49–64.
- Mäkelä, Sauli (2007) Sopimuksia ja sivullissuhteita- aitoja vai väärä? <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/4427.pdf>>, haettu 4.2.2010.
- Määttä, Kalle (2006) *Oikeustaloustieteen perusteet*. Edita Prima Oy: Helsinki.
- Norio-Timonen, Jaana (1997) *Kuluttajavakuutusten vertailtavuus ja sääntely*. Lakimiesliiton kustannus: Helsinki.
- Norio-Timonen, Jaana (2003) *Vakuutuksenantajan vastuu vakuutustapahtumasta*. Talentum: Helsinki.
- Norio- Timonen, Jaana (2006) Uusi vakuutusopimuslaki ja korkeimman oikeuden ennakkoratkaisut. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/4554.pdf>>, haettu 16.2.2010.
- Nystén-Haarala, Soili (1999) Sopimusoikeus ja sopimusten hallinta. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/1852.pdf>>, haettu 3.2.2010.
- Ojala, Marjo (2005) *EU-kilpailuoikeus*. Edita Publishing Oy: Helsinki.
- Ojanen, Tuomas (2006) *EU-oikeuden perusteita*. Edita Prima Oy: Helsinki.

- Pekkarinen, Jukka – Sutela, Pekka (2000) *Kansantaloustiede*. WS Bookwell Oy: Juva.
- Pennanen, Mika (2006): Euroopan yhteisön sitovat normityypit ja Euroopan yhteisöä koskevien asioiden valmistelu suuressa valiokunnassa. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/3072.pdf>>, haettu 18.1.2010.
- Pentikäinen, Teivo – Rantala, Jukka (1995) *Vakuutusoppi*. Gummerrus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Saarikoski, Michael (2007) EY-oikeuden vaikutuksesta keskeiseen vahingonkorvaus- ja vakuutusoikeuteen – Esimerkkinä matkustajan myötävaikutus liikennevahinkoon. *Defensor Legis* 1/2007, 22–36.
- Saarnilehto, Ari (2001) Vakioehtojen liittäminen sopimukseen. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/14.pdf>>, haettu 29.1.2010.
- Saarnilehto, Ari (2002): *Sopimusoikeuden perusteet*. Talentum Media Oy: Vantaa.
- Saarnilehto, Ari (2005) Vastuun rajoitukset riskien hallinnassa ja vakioehdot. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/2666.pdf>>, haettu 28.1.2010.
- Saarnilehto, Ari (2009) Viivästysvastuun rajoitus rakennusurakan YSE 1998-ehtojen mukaan. *Defensor Legis* 4/2009, 523–539.
- Tapiola-ryhmän tiedot. <http://www.tapiola.fi/www/Tapiola_ryhma/Tapiola_yrityksena/Yhtiot/etusivu.htm>, haettu 8.1.2010.
- Tapiolan yhteiskuntavastuuraportti 2008. <http://www.tapiola.fi/NR/rdonlyres/B02322DE-CEE4-4BBB-AF2F-1BF4239A7917/0/X00_020_YKV_20082.pdf>, haettu 12.1.2010.
- Telaranta, K.A. (1995) *Vakuutussopimuslaki 1994*. Lakimiesliiton kustannus: Helsinki.
- Tietoa Finanssivalvonnasta. <<http://www.finanssivalvonta.fi/FI/FIVA/Pages/Default.aspx>>, haettu 13.1.2010.
- Tieva, Antti (2009) Sopimushallinta ja pitkäkestoiset liikesopimukset. *Defensor Legis* 1/2009, 112–127.
- Timonen, Pekka (1998) Oikeustaloustiede- mitä se on? *Lakimies* 1/1998, 100–114.
- Toivonen, Antti (2000) Law and Economics, mitä se on? *Lakimies* 6/2000, 960–969.
- Tolonen, Hannu (2003): *Oikeuslähdeoppi*. WSOY Lakitieto: Helsinki.
- Vakuutussanasto* (1996) Suomen vakuutusalan koulutus ja kustannus Oy: Jyväskylä.
- Vakuutusyhtiöt 2007* (2008) Tilastot 2008:3. Vakuutusvalvontavirasto: Helsinki.
- Velasquez, Manuel G. (2006) *Business Ethics: Concepts and cases*. Prentice Hall/Pearson Education International: Upper Saddle River, NJ.
- Wilhelmsson, Thomas (1995) *Vakiosopimus*. Lakimiesliiton kustannus: Tampere.

Ämmälä, Tuula (1997) KKO 1997:164. Oikeustapauskommentti. *Lakimies* 4/1998, 622–629.

Ämmälä, Tuula (2002) Vakuutus sopimus. Vakuutusehdon sovittelu. Vakuutusehdon tulkinta. <<http://wolverine.tukkk.fi:2179/lakikirjasto/649.pdf>>, haettu 12.2.2010.

Virallislähteet

84/5/ETY (1983) Toinen neuvoston direktiivi 84/5/ETY, annettu 30 päivänä joulukuuta 1983, moottoriajoneuvojen käyttöön liittyvän vastuun varalta otettavaa vakuutusta koskevan jäsenvaltioiden lainsäädännön lähentämisestä. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31984L0005:FI:NOT>>, haettu 20.1.2010.

90/232/ETY: Kolmas neuvoston direktiivi 90/232/ETY, annettu 14 päivänä toukokuuta 1990, moottoriajoneuvojen käyttöön liittyvän vastuun varalta otettavaa vakuutusta koskevan jäsenvaltioiden lainsäädännön lähentämisestä. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0232:FI:NOT>>, haettu 20.1.2010.

HE 294/1978 (1978) Hallituksen esitys eduskunnalle liikennevakuutuslain 7 ja 20 §:n muuttamisesta.

HE 114/1993 (1993) Hallituksen esitys Eduskunnalle vakuutus sopimuslaiksi ja laeiksi eräiden siihen liittyvien lakien muuttamiseksi.

HE 218/1994 (1994) Hallituksen esitys Eduskunnalle kuluttajansuojalain 3 ja 4 luvun, varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain 36 §:n, huoneenvuokralain 5 §:n ja maanvuokralain 4 §:n muuttamisesta.

Oikeustapaukset

KKO: 1982-II-116

KKO: 1983-II-149

KKO: 1985-II-94

KKO:1994:70

KKO:1995:118

KKO:2001:52

KKO:2001:135

KKO:2003:103

KKO:2005:145

KKO:2007:23